T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖVÜLEN İNSAN

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Melike AKKOYUN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER

Çanakkale – 2011

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03/11/2011

Melike AKKOYUN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Melike AKKOYUN'a ait "Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan" adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER

(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU

Üye Yrd. Doç. Dr. Osman DEMİR

Tez No : 417354
Tez Savunma Tarihi : 03/11/2011

ONAY

Yrd. Doç.Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK
Enstitü Müdürü
14/11/2011

ÖZET

Kur’ân-ı Kerim’de Övülen İnsan

Tezimiz, Kur’ân âyetlerinde ifadesini bulan övülen insanın hangi hitap şekilleriyle övüldüğü ve bu insanların vasıflarının neler olduğu konusunu ele almayı amaçlamaktadır. Bunun için başta Kur’ân olmak üzere tefsir, hadis, siyer ve tarih gibi çeşitli ilmî kaynaklardan yararlanarak bu konuya açıklık getirmeye çalıştık.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kur’ân’da övgüye dair kullanılan hitap tarzlarını tespit ederek açıkladık. İkinci bölümde ise farklı ifade tarzlarıyla övülen insanların hangi özellikler taşıdığını tespit ettik.

Kur’ân’ın bir takım insanları ve davranışları övmesi ilahi vahyin muhatapları için bir eğitim aracıdır. Allah tarafından övülen ve tarifsiz mükâfatlara kavuşacağına emin olan kimseler buna göre amel işlemeye başlarlar. Nefislerini bu yolda eğitmeye çalışırlar. Bundan dolayı çalışmamız insanlara doğru, ahlaklı, erdemli ve güzel bir hayatın nasıl yaşanacağını tespit etmesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kur’ân-ı Kerim, övgü, insan.

ABSTRACT

People Praised in the Holy Quran

Our thesis, as expressed in the verses of the Qur'an praised the human qualities which appeal to these people and what shapes praise aims to address the issue. For this particular interpretation to the Qur'an, hadith and history have tried to clarify this issue by using various scientific sources.

Our thesis is composed of an introduction and two sections. In the first section, by finding ways of addressing we used in the Qur'an, tried to explain that commendable. In the second part, we found praised the people of different styles of expression which carries features.

For some people and the behavior of the Qur'an is addressed to the praise revelation an educational tool. Awards will reach those who are sure to be praised by God and unspeakable act accordingly, they begin to commit Try to put their realselves on the road alignment. Therefore, the right people to work, decent, virtuous and to determine how to live a beautiful life in terms of importance.

Key words: Holy Quran, praise people.

ÖNSÖZ

Kur'ân'ın ana konularından biri insan ve onun davranışlarıdır. İnsan, Kur'ân'ın hem muhatabı hem de aslî konusudur. Kur'ân'ın beyanına göre insanlar derece derecedir. Buna göre onların içinde övülmüş mümin kimseler olduğu gibi yerilmiş münafık ve kâfir kimseler de vardır. Övülmüş olan müminler içerisindeyse peygamberler, peygamberlerin yakın dostları ve Yaratıcının katında ismen zikredilmeye medar olanlar bulunmaktadır. İşte Kur'ân övülmüş olan bütün bu insan gruplarının özelliklerini ve karakter yapılarını çoğu kez teşbih, temsil ve tasvirler ışığında beyan etmekte, bunlardan kıyamete kadar gelecek nesillere davranış modelleri sunmaktadır. Kur'ân'ın irşadında bu metot önemli bir yer tutmaktadır. Biz bu çalışmamızda ifade ettiğimiz perspektif içinde "Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan"ı, onların hangi şekillerde övüldüğünü ve davranış özelliklerini izah ettik.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kur'ân'da övgüye dair kullanılan hitap tarzlarını tespit ederek açıkladık. Bu hitap şekilleri bazen bir kelimeyle, bazen kalıp ifadelerle bazen de âyetin genel ifadesi ile yapılmıştır. Bu ifadeleri ilk önce başlıklar halinde topladık, sonra bu ifadelerin nasıl övgü manası taşıdığını izah ettik. Bunu yaparken lügatlerden yararlandık. Daha sonra Kur'ân'daki övgü manası taşıyan bütün bu ifadeleri tefsirlerden istifade ederek açıkladık. Ayrıca bu ifadeleri hadislerle de destekledik.

İkinci bölümde ise farklı ifade tarzlarıyla övülen insanların hangi özellikler taşıdığını tespit ettik. Bu özellikleri "amelî ve ahlakî bakımdan övülen insanlar" başlıkları altında tasnif ettik. Bulduğumuz övülen özelliklerin amelin mi yoksa ahlakın mı konusunu daha çok ilgilendirdiğine bakarak böyle bir sınıflandırma yoluna gittik. Esasında amel ve ahlakı bir bütün olarak üzerinde taşıyan insan ancak bu sayede kâmil manada şahsiyet kazanabilir. Yalnız övülen tüm özellikler bir bütün olmakla birlikte hepsinin ayrı bir önemi ve değeri vardır. Biz de bütün bu özellikleri maddeler halinde açıklamaya çalıştık. Bu maddeleri açıklarken ilk önce ne mana taşıdıklarını, Kur'ân'daki kullanımlarını dikkate alarak lügatler yardımıyla izah ettik. Sonra âyetler ışığında müfessirlerin görüşlerinden istifadeyle konuyu açmaya çalıştık. Bunu yaparken övülen davranışları sergileyen insanları Kur'ân'da, hadislerde ve tarih kaynaklarında geçen kişilerden ve olaylardan örnekler vererek açıkladık.

Kur’ân’ın bir takım insanları ve davranışları övmesi ilahi vahyin muhatapları için bir eğitim aracıdır. Allah tarafından övülen, dünyevî ve uhrevî mükâfatlar vaat edilen kimseler buna göre amel işlemeye başlarlar. Nefislerini bu yolda eğitmeye çalışırlar. Bundan dolayı çalışmamız insanlara doğru, ahlaklı, erdemli ve güzel bir hayatın nasıl yaşanacağını tespit etmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında teşvik ve destekleriyle yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER’e çok teşekkür ederim.

Çanakkale 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

ÖNSÖZ iii

İÇİNDEKİLER v

KISALTMALAR vii

GİRİŞ 1

I. TEZİN KONUSU VE AMACI 1

II. TEZİN ÖNEMİ 2

III. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLARI 3

IV. TEZİN KAYNAKLARI 5

BÖLÜM I 7

KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖVGÜ İFADELERİ 7

1.1.Kurtuluşa Erenler (الْمُفْلِحُونَ ، الْفَائِزُونَ) 8

1.2. Allah'ın Sevdiği Kimseler (اللّه يُحِبُّ…) 11

1.3. Allah'a Dost Olanlar (أَوْلِيَآءُ اللّه ، اللّه وَلِيُّ) 14

1.4. Allah'ın Râzı Olduğu Kimseler (رَضِيَ اللّه عَنْهُمْ) 17

1.5. Allah'ın Beraber Olduğu Kimseler (اللّهُ مَعَ...) 20

1.6. Mükâfat Verilecek Olanlar (سَنَجْزِي... ، فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ) 23

1.7. Müjdelenenler (وَ بَشِّرِ …) 25

1.8. Üstün Derecelere Sahip Olanlar (الدّرَجَاتُ الْعُلى ، دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ) 28

BÖLÜM II 33

KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖVÜLEN İNSAN GRUPLARI 33

2.1. Amelî Bakımdan Övülen İnsanlar 33

2.1.1. İman Edenler 33

2.1.2. Allah'a Karşı Huşû Duyanlar 35

2.1.3. Namazlarını Huşû İle Kılanlar 37

2.1.4. Zekâtını Verenler 39
2.1.5. Mallarını Allah Yolunda İnfak Edenler 41
2.1.6. İhsanda Bulunanlar 45
2.1.7. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındıranlar 47
2.1.8.Allah'a ve Resulü'ne İtaat Edenler 50
2.1.9. Salih Amel İşleyenler 52
2.1.10. Allah'ı Zikredenler 55
2.1.11. Tevbe Edenler 58
2.1.12. Cihat Edenler 61
2.2. Ahlakî Bakımdan Övülen İnsanlar 66
2.2.1. Takva Sahipleri 66
2.2.2. Sabredenler 69
2.2.3. Şükredenler 72
2.2.4. Sözünde Duranlar (Ahde Vefâ Gösterenler) 76
2.2.5. Hoşgörülü ve Affedici Olanlar 79
2.2.6. Faydasız İşlerden Yüz Çevirenler 81
2.2.7. Âdil Olanlar 83
2.2.8. İffetli Olanlar 86
2.2.9.Mütevazı Olanlar 88
2.2.10. Emanete Riâyet Edenler 90
2.2.11. İhlâs Sahibi Olanlar 92
2.2.12. Allah'a Tevekkül Edenler 94
SONUÇ 98
KAYNAKÇA 101

KISALTMALAR

AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk ÜİFD	:	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Cumhuriyet ÜİFD	:	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	:	Çeviren
Çorum ÜİFD	:	Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ed.	:	Editör
dğr.	:	Diğerleri
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Harran ÜİFD	:	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	:	Hazreti
MÜİFV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ondokuz Mayıs ÜİFD:		Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	:	Ölüm tarihi
r.a	:	Radıyallahu anh
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallahü Aleyhi ve Sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	:	Tercüme eden
Thk.	:	Tahkik eden
vb.	:	Ve benzeri
t.y.	:	Tarih yok
Uludağ ÜİFD	:	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yay.	:	Yayınları
y.y.	:	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU VE AMACI

Kur'ân'da insan; yaratılış ve tabiatı, zaaf ve istidatları, taşıdığı değer ve gayeleri ile ele alınır. Farklı bağlamlarda âyetler, insanın övülen ve yerilen davranışlarını büyüteç altına alır ve tahlil eder. Biz de bu çalışmamızda insanın övülen tutum ve davranışlarını âyetler ışığında izaha çalışacağız.

İnsan için bir rehber olan Kur'ân, inanan insanın duygu, düşünce ve davranışlarını eğitir ve yönlendirmek ister. Biz de bu düşünceden hareketle Kur'ân'ın değer verdiği ve övdüğü insan ile onun davranışlarıyla alakalı âyetler üzerinde yoğunlaşarak tezimizin konusunu "Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan" olarak belirledik.

İnsan bu dünyadaki amellerinden dolayı ya ödülü ya da cezayı hak eder. İşin tabiatı budur. İyi işler yapanların övülmesi, müjdeli haberlere, mükâfatlara, iyi sonuçlara kavuşması; suç işleyenlerin de yerilmesi, cezaya çarptırılması aklın gereğidir.

Kur'ân'da insanın çeşitli form ve şekillerde övüldüğünü görüyoruz. Övülenlerin bazen kimlikleri açıkça zikredilmiş olmakla beraber genellikle özellikleri bildirilmiştir. Bundan amaç ise insanları salih amellere özendirmek, bu özelliklere sahip olma konusunda neşe ve istek uyandırmaktır. Kişinin kazanacaklarını ve kaybedeceklerini kendisine etkileyici bir yöntemle haber vermektir. Çalışmamızda bu amaçla hareket etmeye gayret ettik.

Kur'ân'da övülmüş insanların kimler olduğunu tespit etmeye çalışırken Allah'ın övgüsüne mazhar olan davranışların neler olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

İslam'ın gayesi genelde insanları özelde de müminleri dünya ve ahiret saadetine ulaşmaları yönünde yönlendirmeler yaparak, hayatlarını fıtratlarına uygun bir şekilde sürdürerek Allah'ın rızasını kazanmalarını sağlamaktır. Kur'ândaki yönlendirmelere baktığımızda gerek emir ve gerekse nehiy bağlamında olsun hepsinin insanın iki dünyasının inşasına yönelik olduğudur. Kur'ânla ilgili yapılan tüm çalışmalarda olduğu gibi bizim çalışmamız da bu gayeye matuftur.

İnsanı insan yapan birtakım değerler vardır. İnsanın inançları, tutum ve davranışları bu değerlere göre kıymet kazanır ve insan ancak bu değerlere sarılarak gerçek kimliğine

kavuşabilir. Değerler arzu edileni, beğenileni, doğru olanı belirleyen temel standartlardır. Allah da Kur'ân ile insana bir değerler manzumesi sunmakta ve insanın değerini dünya ve ahiret için ortaya koyduğu amellerle belirlemektedir. Bu nedenle değerlerin önemini ve insan hayatında sahip olduğu fonksiyonlarını ortaya koymayı amaçladık.

İnsan, şahsiyetini oluştururken örnek alma ihtiyacı hisseder. Bu fıtrî bir istektir. Nitekim Allah son peygamber olan Hz. Muhammed'i "En Güzel Örnek" olarak tavsif etmiştir. Çalışmamızın bir diğer amacı da, "Kur'ân-ı Kerim'de övgüyle bahsedilen insanlar"ın övgüye değer yönlerini zikretmek suretiyle örnekliklerini ortaya koymaktır.

En önemlisi insan bu dünyada ve ahirette nasıl mutlu olabilir, bu mutluluğu elde edebilmek için ne gibi çabalar harcamalı, bu dünyada nasıl bir kimliğe bürünmeli, bunları belirlemeye gayret ettik.

II. TEZİN ÖNEMİ

Allah, insana sayısız ihsanlarda bulunmakla bir fırsat tanımıştır. İnsan, Allah'ın lütfettiği sayısız nimeti değerlendirme konusunda imtihan verecek, göstereceği performansa göre ahsen-i takvîm ile esfel-i sâfilîn arasında gidip gelecektir. Fakat esas hedef ahsen-i takvime ulaşmak olacaktır.

Hayat ve ölüm, bir imtihan ve gaye için yaratılmıştır. Bu gaye, insanların hangilerinin davranış yönünden daha iyi olduğunu ortaya çıkarmaya yöneliktir. Şu halde hayat, anlamsız bir var oluş olmadığı gibi, ölüm de bir yok oluş değildir. Aksine hayat, hayırlı faaliyetler alanı, ölüm ise bu faaliyetlerin karşılığını bulacağımız ebedî varlık sahasına geçişi sağlayan bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle "Ahirette iyi bir karşılığı hangi davranışlar sergileyerek kazanabiliriz?" sorusu son derece önem arz etmektedir. Tezimiz de bu sorunun cevabını teşkil etmesi dolayısıyla bir o kadar önemlidir.

Tezimizin ana teması Kur'ân-ı Kerim'de övgüyle bahsedilen insanların genel özellikleridir. Bu özellikler aynı zamanda sevindirici, özendirici, mutlu edici haberlerdir. Bu haberler bazen insanı mutlu eden önemli bir müjdedir, bazen de erdemli davranışlara, Allah'a itaate ve iyi davranışlara teşvik etmedir. Bu itibarla tezimizi insanları iyiye, doğruya ve güzele yönlendirmesi açısından önemli görmekteyiz.

Kişi bir şeye emek verirken onun maddi veya manevi karşılığını alacağını düşünür. Nitekim marifet iltifata tabidir. Kur'ân da farklı âyetlerde Allah'a ve Resulü'ne itaat edip

iyi davranışlar sergileyen kullara mükâfat, güzel sonuçlar, sınırsız sevaplar verileceğini haber vermektedir. Yaptığı erdemli davranışlara mutlaka ödül alacağına inanan bir kimse; şüphesiz daha iyisini, daha çoğunu yapmaya çalışır. Bu da öncelikle insan zihnini terbiye eder, olumlu davranışa hazırlar. Bu itibarla tezimiz insanları iyi davranışlar işlemeye motive etme özelliği taşıması açısından önemlidir.

Tabiat itibarıyla ve ekseriyetle insanlar teşvikle iş yapmaya daha açıktır. Salih amellere yönlendirme, güzelliklere imrendirme, yüksek hedefler gösterme, müjdeleme ve sevdirme yoluyla toplumun büyük çoğunluğunun gönüllerine girilebilir. Dolayısıyla, özellikle hümanizm düşüncelerinin öne çıktığı bir dönemde insanlara genellikle müjdeli haberlerle yaklaşmak etkili olacaktır. Zira tebliğ ve irşadda tebşîr (müjde verme) metodu daha faydalı ve etkisi kalıcıdır. Nitekim Hz. Peygamber *"…Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz"*[1] buyurarak bu gerçeği dile getirmiştir. Bizim çalışmamız da övülen ve çeşitli şekillerde müjdelenenleri haber vererek bu gayeye hizmet etmektedir.

Övgüde esas olan övenin kim olduğu ve övülen için taşıdığı değerdir. "Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan" başlığındaki çalışmamızda ise övülen insan için öven, her şeyden daha değerli olan Allah olduğuna göre, bu övgü elbetteki övgülerin en yücesidir. Ve Allah tarafından övülmek insan için mükâfatların ve sürurların en güzelidir. Çalışmamız bu açıdan insanlar için bir mihenk taşıdır. Kişinin Allah'ın övdüğü davranışları yapıp yapmama konusunda kendisini tarttığı bir terazidir. Başkaları ne der, över mi yerer mi beğenir mi diye bir düşünce yerine; Allah ne der, beğenir mi diye bir düşünce şuuruna katkı yapması bakımından önemlidir.

III. TEZİN KAPSAMI VE SINIRLARI

"Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan" başlığıyla takdim ettiğimiz çalışmamız, konulu bir tefsir çalışmasıdır. Bu sebeple takip edilen metot da konulu tefsir çalışmalarında takip edilmesi gereken temel özellikler çerçevesinde yürütülmeye gayret edilmiştir.

Bilindiği gibi Kur'ân, konulara göre tertip edilmemiştir. Dolayısıyla onda belli bir konudaki hükümleri toplayan bablar ve bölümler yoktur. Bu sebeple onda pek çok konuya temas edilmiş, fakat genelde konular bir yerde toplu olarak verilmemiştir. Dolayısıyla bir

[1] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981: İlim 11, Cihad 164.

olay başından sonuna kadar verilemediği için, genelde belli bir konuyu belli bir yerde tam olarak bulmak mümkün değildir.

Tefsir geleneği, genellikle Kur'ân'ı baştan sona âyet âyet açıklamak ve yorumlamak tarzında oluşmuş ve gelişmiştir. Her surede lüzum görülen bazı âyetler veya tek bir âyet veyahut âyetin bir kısmı üzerinde durulmuş ve böylece müfessirler tercih ettikleri akımlara göre âyetlerde lüzumlu gördükleri şeyleri açıklamaya çalışmışlardır.

Biz de bu çalışmamızda konulu tefsir metodunu takip ettik. Metodumuz Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde konuyu incelemektir. Kur'ân dikkatlice incelendiğinde, insanın övülen tutum ve davranışları açısından yorumlanabilecek birçok âyet bulunmaktadır. Bu övgüler bazen bir kelime ile bazen kalıp ifadelerle, bazen de âyetin genel ifadesi ile yapılmıştır. Biz bu âyetler içerisinde en çarpıcı olanları tercih ettik. Bu âyetler ışığında Kur'ân'da genel özellikleri zikredilen övülmüş insanları tespit etmek suretiyle belirgin ve övgüye değer davranışlar üzerinde durmaya çalıştık.

Çalışmamızda övülen insan davranışını daha ziyade ahlakın da konusu olan iradî davranışlarla sınırlı tuttuk. Hedefimiz; amelî ve ahlakî davranışları kriter alarak, övülen insanı belli bir sınıflandırma ile takdim etmektir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezimizin konusu, amacı, önemi, metodu ve kullandığımız kaynaklar hakkında bilgi vererek tezimizle ilgili genel bir çerçeve çizdik. Birinci bölümde, Kur'ân'da övgüye dair kullanılan hitap tarzlarını tespit ederek açıkladık. Bu hitap şekilleri bazen bir kelimeyle, bazen kalıp ifadelerle bazen de âyetin genel ifadesi ile yapılmıştır. Biz bu ifadeleri ilk önce başlıklar halinde topladık, sonra bu ifadelerin nasıl övgü manası taşıdığını izaha çalıştık. Bunu yaparken lügatlerden yararlandık. Daha sonra Kur'ân'daki övgü manası taşıyan bütün bu ifadeleri tefsirlerden istifade ederek açıkladık. Ayrıca başlıklar halinde sunduğumuz bu ifadeleri hadislerle de destekledik.

İkinci bölümde ise farklı ifade tarzlarıyla övülen insanların hangi özellikler taşıdığını tespit ettik. Bu özellikleri amel ve ahlak konuları açısından değerlendirerek iki başlık altında tasnif ettik. Bulduğumuz övülen özelliklerin amelin mi yoksa ahlakın mı konusunu daha çok ilgilendirdiğine bakarak böyle bir sınıflandırmaya tabi tuttuk. Esasında amel ve ahlakı olgun manada bir bütün olarak üzerinde taşıyan bir insan, kâmil manada şahsiyet kazanabilir. Yalnız övülen tüm özellikler bir bütün olmakla birlikte hepsinin ayrı

bir önemi ve değeri vardır. Biz de çalışmamızda bütün bu özellikleri tasnif ettiğimiz başlıklar altında maddeler halinde açıklamaya çalıştık. Bu maddeleri açıklarken ilk önce ne mana taşıdıklarını, Kur'ân'daki kullanımlarını dikkate alarak lügatler yardımıyla izah ettik. Sonra âyetler ışığında müfessirlerin görüşlerinden istifadeyle konuyu açtık. Bunu yaparken övülen davranışları sergileyen insanları, Kur'ân'da ve hadislerde geçen kişilerden ve olaylardan örnekler vererek açıkladık.

Bu çalışmamızda Kur'ân'da övülen insanın hangi hitap tarzlarıyla övüldüğünü ve bu insanların vasıflarını ortaya koyduk. Konuyla ilgili benzer çalışmalar olmakla birlikte özellikle ilk bölümde yer alan övgüye dair hitap tarzlarının incelenmesi, amel ve ahlak konuları başlığında bir sınıflandırmayla övülen insanların açıklanması açısından özgün bir çalışma ortaya koymaya çalıştık.

IV. TEZİN KAYNAKLARI

Çalışmamız muhtevası bakımından tefsir, hadis, islam tarihi ve peygamberler tarihi gibi geniş bir sahayı kapsayan kaynaklara müracaat etmeyi gerekli kılmıştır. Dolayısıyla biz de öncelikle sözünü ettiğimiz alanlardaki kaynaklara müracaat edip her bir konu başlığıyla ilgili ne kadar âyet varsa tespit ettik. Bununla beraber konularla ilgili en çarpıcı hadisleri kaynaklarından çıkardık. Yine konularımıza örneklik teşkil edecek ve konuları açıklamamıza yardımcı olacak örnek şahıs, olay ve davranışları siyer, islam tarihi ve peygamberler tarihi kaynaklarını inceleyerek ortaya koyduk.

Tezimizdeki konuları açıklarken öncelikle kavramların tahlilini yaptık. Kavramların tahlilinde *es-Sıhâh, el-Müfredât, Lisânü'l-Arab, Kâmûsü'l-Muhît, Tâcü'l-Arûs,* gibi temel lügatlerden faydalandık. Ayrıca Mehmet Doğan'ın *Büyük Türkçe Sözlük*'ü, DİB'in *Dini Kavramlar Sözlüğü*'nden yararlandık. Yine kavramların izahında TDV'nin *İslam Ansiklopedisi* ile *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* gibi ansiklopedilerin maddelerinden de istifade ettik.

Kavramların açıklamasından sonra Kur'ân'daki âyetlerden örnekler getirerek konuyu açıklamaya çalıştık. Örnek âyet mealleri verilirken en uygun manayı veren tercümeleri tercih ettik, yerine göre birkaç mealden istifadeyle yeni sentez meal ve değerlendirmeler yaptık. Meal olarak genellikle Elmalılı (2008), Diyanet Meali (1997) vb. gibi mealler kullandık.

Âyetlerin yorumunda ise başta Taberî (ö.310/922), İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), Zemahşerî (ö.538/1144), İbn Atiyye (ö:546/1151), İbn Cevzî (ö.597/1201), Râzî (ö.606/1209), Kurtubî (ö.671/1251), Beydâvî (ö.685/1288), Nesefî (ö.710/1310), Ebû Hayyan (ö.745/1344); İbn Kesîr (ö.774/1373), Seâlibî (ö:875/1485), Suyûtî (ö.911/1505), Ebu's-Suûd (ö.982/1574), Bursevî (ö.1063/1652), Şevkânî (ö.1250/1834), Âlûsî (ö.1270/1853), Kâsımî (ö.1332/1914), Merağî (ö.1364/1945), İbn Âşûr (ö.1393/1973) gibi Kur'ân'ı rivâyet ve dirâyet yoluyla tefsir eden müfessirlerin, Seyyid Kutub (ö.1386/1966), Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1878/1942), Mevdûdî (ö.1979) ve Vehbe Zuhaylî gibi âyetleri içtimâî ve sosyal konular ışığında açıklayan çağdaş müfessirlerin tefsirlerinden faydalandık. Konuyla ilgili hadisler için başta *Kütüb-ü Sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarına müracaat ettik.

Ayrıca çalışmamız boyunca Emin Sert'in "*Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*" ve Ömer Çelik'in "*Kur'ân'da İnsan*" gibi müstakil ilmî eserlerden ve konularımızla bağlantılı olan çeşitli bilimsel makalelerden istifade ettik. Elde ettiğimiz bilgileri ve verileri gücümüz ölçüsünce sentezleyip değerlendirmelerde bulunduk

BÖLÜM I
KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖVGÜ İFADELERİ

Kur'ân-ı Kerim'de Allah âdemoğlunu mükerrem kıldığını[2], üstün bir izzet ve şerefe mazhar olarak yarattığını[3] bildirir. Ahsen-i takvim olarak yaratılan insanın[4] bu değerinin kaynağı, Allah'ın onu şekillendirerek ruhundan üflemesi[5], onu yeryüzünde halife kılması[6], onu kendi sureti üzere yaratması[7] vb. lütuf ve inâyetleridir. Fıtratında üstün bir mahiyet barındıran, en güzel şekilde yaratılmış olan insan aynı zamanda esfel-i safilîn[8] derekesine düşecek bir yapıdadır. Bu gerçeği Allah Kur'ân'da şöyle ifade buyurmuştur. " *Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona fücûr-kötülük duygusunu- ve takvasını -kötülükten sakınma yeteneğini-ilham edene andolsun."*[9] İlham eden, ona hayır yolunu ve şer yolunu bildirip tanıtan demektir. Nitekim diğer bir âyette *"Biz ona iki yolu da gösterdik."*[10] buyrulmaktadır. İşte bu iki yol fücur ve takva, hidâyet ve dalâlet, hayır ve şer yollarıdır.

Yaratılışında hayır ve şer ile mezcedilen insan, bu iki özelliği ayırt edebilecek kabiliyettedir. Hayrın güzelliklerini, şerrin kötülüklerini ve ikisinin boyutlarını idrak edecek akıl ve fikre sahiptir.[11] Bununla birlikte hayır ve şer davranışlarında bulunabilecek kudret ve irâdeye mâliktir. İnsanın mükellefiyeti de sahip olduğu bu özellikler sebebiyledir. Allah bu kabiliyette yarattığı insanı başıboş bırakmayarak[12] ilahî hitâbına muhatap kılmış, tarih boyunca göndermiş olduğu peygamberler[13] vasıtası ile kabiliyetlerini hangi doğrultuda kullanması gerektiğini ve bunların neticesinde neler ile karşılaşılaşacağını beyan etmiştir.

---

[2] İsrâ (17): 70.
[3] Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîru'l-Kebîr*), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981, XXI.15, 16.
[4] Tîn (95): 4.
[5] Sâd (38): 72.
[6] Bakara (2): 30; Geniş bilgi için bkz: Süleyman Uludağ, "Halife", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XV.299.
[7] Bkz: el-Buhârî: İsti'zân 1; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Kahire t.y., XII. 430; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981: Birr 115;
[8] Tîn (95): 5.
[9] Şems (91): 7-8.
[10] Beled (90): 10.
[11] Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l Münîr*, (trc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), Risale Yayınları, İstanbul 2008, XV.513, 515.
[12] Kıyâme (75): 36.
[13] Mü'min (40): 78.

Bu doğrultuda insan kendini, nefsinde var olan fücûr ve takvâ yollarından birine aynı oranda yöneltebilir. Bu güç, onun benliğinin özünde "yetenek" şeklinde gizlidir, insanın tıyneti şeklinde içine yer etmiştir.[14] Öyleyse insana, seçmeyi ve yönlendirmeyi sağlayan yeteneklerin verilmesinin bir sonucu olarak insan sorumluluk yüklenecek ve yükümlülük altına girecektir. Kim ki sahip olduğu bu kabiliyetleri doğru bir şekilde yaratılışına uygun olarak iyi yönde kullanırsa Allah'ın övgüsüne mazhar olacak ve ahsen-i takvîm sırrına erecek; her kim de sahip olduğu kabiliyetleri yanlış yollarda kötü yönde kullanırsa nefsine zulmetmiş bir halde Allah'ın yergisiyle karşılaşacak ve esfel-i sâfilîn konumuna düşecektir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmına Kur'ân-ı Kerim'de övgüye mazhar olan insanlara Allah'ın ne şekillerde hitap ettiğini maddeler halinde açıklayarak devam edeceğiz.

1.1.Kurtuluşa Erenler (الْمُفْلِحُونَ ، الْفَائِزُونَ)

Kur'ân-ı Kerim'de övülen insanlardan bahsedilirken genel olarak onların "Kurtuluşa Erenler" olarak vasıflandırıldığını görmekteyiz. Dünyanın ve özellikle âhiretin dert, sıkıntı ve ızdıraplarını düşündüğümüzde bütün bunlardan selâmete kavuşarak 'kurtuluşa erenler'den olmak elbette övgüye lâyık bir hitap şeklidir.

Kurtuluşa erenler, Kur'ân'da felâh (فَلَاح), iflah (إفــلاح), fevz (فــوز) ve mefâze (مفــازة) kavramlarıyla ifade edilmiştir.[15] Arapça'da yarmak, tarlayı sürmek,[16] manasına gelen فلــح kökünden türeyen *felâh* (فَلَاح) sözlükte; arzu edilen şeyleri elde etme, istenmeyen şeylerden kurtulma, gayeye ulaşma, hayır, nimet, refah ve saadet içinde bulunma[17] gibi manalar taşır. Terim olarak ise; kişinin dinî ve ahlakî yükümlülüklerini yerine getirmesinin sonucunda dünyada elde edeceği başarı ve mutlulukla, ahirette ulaşacağı ebedî kurtuluş ve saadeti ifade eder. [18]

---

[14] Seyyid Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, (çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu), Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991, X.492.
[15] İsmail Karagöz, "Kurtuluşa Erenler", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yay., Ankara 2007, s. 389.
[16] Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Halil Aytênî), Dâru'l-Mârife, Beyrut 1422/2001, s. 385, 386.
[17] Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbüllah, Haşim Muhammed), Dâru'l-Maârif, Kahire t.y, II.1125, 1126.
[18] Âdil Bebek, "Felah", *DİA*, TDV Yay. İstanbul 1995, XII.301.

Bir kavramı daha iyi anlayabilmek için onun zıddını bilmek gerekir. Felâh kelimesinin zıddı ise hüsrandır. Felâh ve türevleri, Kur'ân'da kırk yerde geçerken felâhın zıddı olan hüsran ve türevleri ise 65 yerde tekrar edilir.[19]

Asr suresinde bu iki zıt kavramın anlatımını net bir şekilde görebiliriz. Sure, tüm insanların hüsranda olduklarını ancak; iman edenlerin, salih amel işleyenlerin, hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin hüsrana uğramayacaklarını bildirir.[20] Burada hüsran kelimesi felâh kelimesinin zıddı olarak kullanılmış ve hüsrana uğrayanlardan istisna edilenlerin kurtuluşa erecekleri anlatılmak istenmiştir.[21] Yine Şems suresinde, nefsini kötülüklerden arındırarak temizleyenlerin kurtuluşa erecekleri, onu kötülüklerle örtenlerin ise hüsrana uğrayacakları belirtilmiştir.[22] İki kelimenin de ardarda geldiği bu âyetleri açıklayan müfessirler, felâh ve hüsranın hem dünyada hem de ahirette ebedî olacağını açıklamışlardır.[23] Bununla birlikte Rağıb el-Isfahânî *el-Müfredât* isimli eserinde felâh kelimesini açıklarken, bu kelimeyi dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayırmış, birincisini dünya hayatını güzelleştiren uzun ömür, zenginlik, şeref ve bunların kazandırdığı mutluluk olarak yorumlamış, uhrevî saadeti de şu dört şeyle özetlemiştir: Ölümsüz bir ömür, hiçbir ihtiyaç unsuru taşımayan zenginlik, zillet şaibesinden arınmış bir şeref ve cehil karanlıklarından kurtulmuş bir ilim.[24]

Felâh kelimesinin mürâdifi olarak Kur'ân'da geçen diğer *fevz* (فَوْز) kelimesine sözlükte; selâmetin meydana gelmesi, hayra kavuşmak, başarı, muvaffakıyet ve muzaffariyet manaları verilmiştir.[25] Terim olarak ise; dünya ve âhiret hayatında tehlikelerden kurtulup mutluluğa kavuşma anlamında kullanılır.[26] Değişik âyetlerde türevleriyle birlikte yirmi dokuz yerde[27] tekrarlanan fevz kelimesi, bir âyette görülen

---

[19] Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l Ma'rife, Beyrut 1425, s. 476, 477.
[20] Asr (103): 1-3.
[21] Seyyid Ebû'l-A'la el-Mevdûdi**,** *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, VII.226.
[22] Şems (91): 9, 10.
[23] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân*, Kahire 1422/2001, XXIV.613; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1427/2006, XXII.465; Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyad t.y., V.573; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, 2. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul 1996, X.57.
[24] *el-Müfredât*, s. 386.
[25] *el-Müfredât*, s. 388; D. Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1984, s. 252.
[26] Âdil Bebek, "Felah", XII.506.
[27] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 712.

"ganimet elde etmek"[28] anlamı dışında, diğer bütün kullanımlarında "ebedî ve uhrevî kurtuluş" manasına geldiğini söylemek de mümkündür.[29]

Beş vakit namazın vaktini bildirmek için okunan ezan ile kâmette de "Hayye ale'l felâh" (haydi kurtuluşa) çağrısı yer almakta, namazdan felâh (kurtuluş) diye söz edilmektedir. Çünkü yüce Allah namazı insanlar için bir kurtuluş vesilesi kılmıştır.[30] Bu sebeple namazı ikame etmek kurtuluş için bir vesile olarak kabul edilmiştir: "*Namazlarını huşû ile kılan müminler muhakkak kurtuluşa erecektir.*"[31] buyrulmaktadır. İslâm, her gün beş kere ezanda "haydi felaha!" diyerek insanları kurtuluşa, iki cihan saadetine çağırmaktadır.

Kur'ân'da kurtuluşa eren kimseler, açıklamaya çalıştığımız felâh'tan türetilen *müflih* (مُفْلِح) ve fevz'den türetilen *fâiz* (فَائِز) olarak nitelenmişlerdir. Gayesine ulaşmış, önünde hiçbir engel kalmamış ve bütün başarı yolları kendisine açılmış[32] demek olan "müflih"in çoğulu müflihûn ve aynı anlamda kullanılan "fâiz"in çoğulu fâizûn bir övgü ifadesi olarak sadece müminler için kullanılmaktadır. Bir insanın kurtuluşa erebilmesi için en başta mümin olması gerekir. Mümin olmak kurtuluşa ermenin ön şartıdır.[33]

Kur'ân'da *müflihûn* (المفلحـــــون) ve *fâizûn* (الْفَائِزُونَ) olarak nitelenen insanlar; muttaki (Allah'a karşı gelmekten sakınan), sabırlı, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda çalışan, Allah'ı çok zikreden, Allah'a ibadet eden, hayır işleyen, tevbe edip Allah'a yönelen, Allah'ın verdiği rızkı Allah yolunda harcayan, insanları hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden, Allah'a ve peygamberine itaat eden, muhsin (Allah'tan korkan, güzel amelleri en iyi şekilde yapan), lağviyattan (dünya ve âhirette işe yaramayan, İslâm'ın hoş görmediği söz, fiil ve davranışlardan) yüz çeviren, ırzlarını koruyan, Allah yolunda savaşan, namazlarını huşû ile devamlı kılan, zekatını veren, emanetlere ve ahitlere uyan, müminler olarak tanıtılmıştır.[34]

---

[28] Nisâ (4): 73.
[29] Bu konudaki bazı âyetler için bkz: Âl-i İmrân (3): 185; En'âm (6): 16; Ahzâb (33): 61; Bürûc (85): 16.
[30] Ahmet Sâim Kılavuz, "Felah" *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİFV Yay., 2006, II.544.
[31] Mü'minûn (23): 1,2.
[32] Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûnü'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Riyad 1418/1998, I.161.
[33] Bakara (2): 3, 4; A'râf (7): 157; Mü'minûn (23): 1.
[34] Âyetler için bkz: Bakara (2): 189; 200; Âl-i İmrân (3): 130; Mâide (5): 35; A'râf (7): 8; Enfâl (8): 45; Tevbe (9): 71, 72, 88; Hac (22): 77; Mü'minûn (23): 1-9; Nûr (24): 4, 31; Lokmân (31): 4, 5; Mücâdele (58): 22; A'lâ (87): 14; Şems (91): 9.

Netice olarak, niteliklerini özet olarak verdiğimiz, ikinci bölümde detaylı olarak ele alacağımız "kurtuluşa erenlerden" olabilmek çok büyük bir mazhariyet ve övgü nişânesidir. Dünya hayatı bir yolculuk olarak düşünülürse yolcunun amacı mutluluktur; korktuklarından kurtulup umduklarına nâil olmaktır. İşte kurtuluşa erenler; Kur'ân'da iltifât edilen, dünya ve ahiret saadetine kavuşacak kimselerdir.

1.2. Allah'ın Sevdiği Kimseler (…يُحِبُّ اللّه)

Kur'ân-ı Kerim'de övülen insanlardan bahsedilirken birçok yerde "sevgi" anlamına gelen ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz. Allah, methettiği kimseleri ve bunların davranışlarını bildirirken onları kendi sevgisine mazhar kıldığını bildirmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de sevgi anlamında daha çok *hubb* (حُبّ) kelimesi kullanılmakla birlikte *meveddet* (مَوَدّةٌ) kelimesi de yer almaktadır. Hubb kelimesi türevleriyle birlikte, toplam 83 yerde geçer. Bunun yanında, yine sevgi anlamında "meveddet" kelimesi 28 yerde kullanılır.[35]

Sözlükte hoşlanılan şeye karşı duyulan meyil, sevgi[36] anlamına gelen muhabbet (mahabbet) kelimesininب ب ح kökünden isim olduğu belirtilmekte, hub ise kısaca "buğzun zıddı"[37] olarak tanımlanmaktadır. Bazı âlimler muhabbeti "kişinin iyi olduğunu bildiği veya zannettiği şeyi istemesi" anlamında iradenin eş anlamlısı olarak değerlendirmiştir.[38] Nitekim şu âyette Hz. Peygamber'e hitaben "*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin…*"[39] buyrularak sevginin şartını Resulü'ne uymaya bağlanmış ve bu iradenin gösterilmesi gerektiği beyan edilmiştir.

Meveddet (مَوَدّةٌ) kelimesi de vüdd kökünden gelerek bir şeye duyulan muhabbet ve muhabbet duyulan şeyin olmasını temenni etmek anlamında kullanılır.[40] Bununla birlikte meveddetin diğer bazı âyetlerde birinin iyiliğini istemek, akrabalık bağını gözetmek, din ve velâyet hususunda dostluk göstermek gibi anlamlarda kullanıldığını da

---

[35] *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 436.
[36] D.Mehmet Doğan, *Temel Büyük..,* s. 561
[37] *Lisânü'l-Arab,* IX.742; Muhûbiddîn Ebû'l-Feyz Muhammed Murtaza b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,* Kuveyt 1385/1965, II.212.
[38] *el-Müfredât,* s. 112, 113.
[39] Âl-i İmrân (3): 31.
[40] *el-Müfredât,* s. 112,113; Mukâtil b. Süleyman, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, (çev. Beşir Eryarsoy), 2. Baskı, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, s. 413, 414.

görmekteyiz.[41] *Vüdd* (وُد) ise hayırlı olan her şeydeki sevgidir.[42] Vüdd ve hubb kelimeleri genelde eşanlamlı olarak kullanılmış ve şer konulara duyulan meyil ve muhabbeti içermeyen, sadece hayır konularındaki sevgiyi kapsayan anlamlarının olduğu belirtilmiştir.[43]

Kur'ân-ı Kerim'de vüdd kelimesinden türeyen *Vedûd* (وَدُودٌ) isminin Allah'ın sıfat isimlerinden biri olduğunu görmekteyiz. Âyetlerde iki yerde geçen Vedûd ismi çok seven demektir.[44] Allah'ın peygamberler, melekler, sıddıklar, şehitler, müminler vb. gibi dilediği kullarını sevmesi anlamına gelmektedir. Vedûd sıfatının diğer sıfatlara benzemeyen farklı bir boyutu vardır: Allah merhamet edendir, affedendir, rızık verendir fakat merhamet edilme, affedilme, rızık verilme durumlarından münezzehtir.[45] Ancak Allah hem sevendir hem de sevilendir. Vedûd ismi hem çok seven hem de çok sevilen manalarından her ikisi için de kullanılır.[46] *"Allah onları, onlar da Allah'ı severler."*[47] âyeti de Allah ile kullar arasındaki sevginin karşılıklı olduğunun bir göstergesidir.

Allah'ın kulunu sevmesi; ona sevap vermesi, ondan râzı olması, ona hidâyet ve nimet vermesi ve onun hakkında hayır murâd etmesidir.[48] Bununla beraber kulun işlediği amel ve ibadetlerine karşılık olarak onu en güzel şekilde mükâfatlandırması, böyle kullarına yüksek makamlar vermesi ve onları övmesi olarak da değerlendirilmiştir.[49] Allah'ın sevgisine mazhar olan kimseler, O'nun yardımına, dolayısıyla başarıya ve kurtuluşa kavuşurlar. Allah'ın yardımı daima onlarla beraberdir.

Allah sevdiği kimseleri çeşitli şekillerde mükâfatlandırır. Örneğin sevdiği kimseleri diğer varlıklara da sevdirir. *"İman edip salih amel işleyenler var ya, şüphesiz rahman olan Allah, onları sevdirecektir."*[50] âyeti Allah'ın kulunu sevdiğini aynı zamanda onları

---

[41] Âyetler için bkz: Nisâ (4): 73; Hûd (11): 90; Meryem (19): 96; Rûm (30): 21; Şûrâ (42): 23; Mümtehine (60): 1, 7; Bürûc (85): 15.
[42] *Tâcü'l-Arûs*, IX.278.
[43] *el-Müfredât*, s. 112; *Lisânü'l-Arab*, IX.742, *Tâcü'l-Arûs*, IX.278. Ayrıca bkz: *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXXI.123.
[44] Vuslat Turabî, *Esmâ-i Hüsna*, Altınoluk Yay., İstanbul 2008, s. 217. Âyetler için bkz: Bürûc (85): 14; Hûd (11): 90.
[45] *Tâcü'l-Arûs*, IX.280.
[46] Vuslat Turabî, *Esmâ-i Hüsna*, s. 217.
[47] Mâide (5): 54.
[48] *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII.19; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V.92; *Rûhu'l-BeyânTefsiri*, II.97; Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Erkam Yayınları, İstanbul 2010, III.6.
[49] *el-Keşşâf*, I.546.
[50] Meryem (19): 96.

müminlere ve diğer varlıklara da sevdirdiğini açıklamaktadır.[51] Ayrıca Hz. Peygamber de Allah'ın bir kulunu sevdiği zaman onu önce Cebrâil'e sonra gök ehline ve sonra da yeryüzündekilere sevdirdiğini bildirmiştir.[52] Yine Hz. Peygamber Allah'ın sevdiği kuluna mükâfatını açıklama bağlamında; Allah'ın sevdiği kulunun dileğini yerine getireceğini, sığındığında onu koruyacağını, ona düşman olanlara harp ilan edeceğini bildirmiştir.[53] Bir diğer mükâfat ise Allah'ın sevdiği kullarının ahiretin korku ve üzüntüsünden kurtulmuş olmalarıdır. *"İyi bil ki Allah'ın dostlarına/sevdiklerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."*[54]

İşte bu mükâfatları hak eden ve etmeyenlerden yani Allah'ın sevdiği ve sevmediği kimselerden bahseden birçok âyet vardır. Örneğin Allah, tevbe edenleri, takvâ sahiplerini, âdil olanları, temizlenenleri, tevekkül edenleri, sabredenleri, ihsan sahiplerini, Allah yolunda saf bağlayarak çarpışanları ve Hz. Peygamber'e tâbii olanları sevdiğini[55]; bunun yanında hâinleri, fesatçıları, haddi aşanları, kibirlenen ve övünenleri, israf edenleri, kâfirleri, zalimleri, kötü sözü açıkça söyleyenleri ise sevmediğini[56] ifade etmiştir. Böylelikle Allah sevdiği ve sevmediği kimseleri Kur'ân'da açıkça zikrederek insanın davranışlarının yönünü göstermektedir.

Netice olarak, Kur'ân-ı Kerim'de övülen insana dair hangi ifadelerin yer aldığına baktığımızda birçok yerde "Allah'ın Sevdiği Kimseler"den söz edildiğini görmekteyiz. Allah'ın sevgisi, mertebelerin en yükseğidir. İnsan için övgülerin ve mutluluğun en yücesi Allah'ın sevgisine ulaşmaktır. Allah'ın sevgisine ulaşmanın yolları da açık bir şekilde izah edilmiş ve bu yollar herkese açık tutulmuştur.

---

[51] *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXI.256; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire 1421/2000, IX.303; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 4.Baskı, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut 1402/1981, I.227.

[52] Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Himyerî, *el-Muvatta'*, İstanbul 1401/1981: Şear 15; Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1401/1981, II.267, 341; el-Buhârî: Bed'u'l-Halk 6, Edeb 41, Tevhîd 33; Müslim: Birr 157; Ebû İsa Muhammed b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1041/1981: Tefsir, 7, 19.

[53] el-Buhârî: Rekaik 38; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1981: Fiten 16.

[54] Yûnus (10): 62.

[55] Âyetler için bkz: Bakara (2): 195, 222; Âl-i İmrân (3): 76, 146, 148, 159; Mâide (5): 13, 19, 42; Tevbe (9): 4, 7, 108; Hucurât (49): 9; Saff (61): 4.

[56] Âyetler için bkz: Bakara (2): 205; Nisâ (4): 36, 107; Mâide (5): 64, 87; En'âm (6): 141; A'râf (7): 31, 55; Enfâl (8): 58; Nahl (16): 23; Hac (22): 38; Kasas (28): 77; Rûm (30): 45; Lokman (31): 18; Hadîd (57): 23.

1.3. Allah'a Dost Olanlar (أَوْلِيَآءُ اللّه ، اللّه وَلِيٌّ)

Allah Kur'ân-ı Kerim'de genel özelliklerini anlattığı bazı kimseleri kendisine dost edindiğini bildirmiş böylelikle insanları, zikrettiği özelliklere sahip olmaya ve bunun neticesinde dostluğuna ulaşmaya davet etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın dostluğu *velî* (وَلي) ve *halîl* (خليـــل)" kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bu kavramlardan en yaygını ise velî kelimesidir.

Kur'ân-ı Kerim'de dostluk anlamında kullanılan *hulle* (خلّ) kelimesi, sözlüklerde genellikle "kalbin derinliklerine nüfuz ederek kökleşen engin dostluk"[57] şeklinde açıklanmaktadır. Allah'ın İbrahim'i dost (halîl) edindiğini[58], ahirette zalimlerden birinin, "*Keşke falanı dost (halîl) edinmeseydim.*"[59], şeklindeki pişmanlığını anlatan âyetlere göre "hulle" kelimesi "velî" kelimesine göre daha dar kapsamlı, fakat daha içten ve güçlü bir dostluğu ifade etmektedir.[60] Kur'ân'da Allah'ın şahıs olarak halîl (dost) hitabıyla müşerref kıldığı, peygamberlerin babası[61] olan Hz. İbrahim'dir. Bu ifade Allah'ın özel olarak Hz. İbrahim'e ikramda bulunduğunun bir göstergesidir.[62]

Dostluğu ifade eden diğer bir kelime olan *velî* (وَلي) ise tekil ve çoğul *evliyâ* (أوليـــآء) olarak yer aldığı seksen yedi âyetin kırk altısında Allah'ın insanlara dostluğu[63], iki âyette insanların Allah'a dostlukları[64], on âyette insanlarla şeytan arasındaki dostluk[65], diğerlerinde ise iyi veya kötüler arasındaki dostluklar[66] için kullanılmıştır.[67] Böylece Kur'ân-ı Kerim'de dostluk kavramı, övülen ve yerilen dostluklar olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir.

---

[57] *Lisânü'l-Arab*, IX, s. 972; *Tâcü'l-Arûs*, XXVIII.319.
[58] Nisâ (4): 125.
[59] Furkân (25): 28.
[60] Mustafa Çağrıcı, "Dostluk", *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, I.419, 420. Ayrıca Gazâlî, "*Eğer kendime candan bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i tercih ederdim; fakat arkadaşınız (Muhammed) Allah'ın dostluğunu tercih etmiştir.*"(İbn Mâce: Mukaddime 11; et-Tirmizî: Menâkıb 14.) mealindeki hadise dayanarak halîl kelimesinin, başka bütün dostları aşacak ölçüde gönlü kaplayan en büyük, en seçkin dost ve sevgiliyi ifade ettiğini belirtmiş, bu anlamı dolayısıyla Hz. Peygamber'in Allah ile olan dostluğunu bu kelime ile; Ebu Bekir gibi önde gelen sahabelere karşı olan dostluğunu da uhuvvet vb. deyimlerle açıkladığını hatırlatmıştır. (Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazalî, *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn*, (çev. Sıtkı Gülle), Huzur Yayınevi, İstanbul 1998, II.437.)
[61] İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2007, s. 200-203.
[62] *el-Keşşâf*, II.153.
[63] Meselâ bkz: Nisâ (4): 45, 75, 119, 123, 173.
[64] Yûnus (10): 62; Cum'a (62): 6.
[65] Bkz: Nisâ (4): 76; A'râf (7): 27, 30.
[66] Bkz: Nisâ (4):139,144; Enfâl (8): 72.
[67] Mustafa Çağrıcı, "Dostluk", I.419.

Velî kelimesi lügatta dost, yardımcı ve yakın olmak gibi anlamlara gelir.[68] Buna göre birinin arkadaşına, sevdiğine ve dostuna velî denir.[69] Kur'ân-ı Kerim'de ise velî kelimesi çoğunlukla dost, yardımcı, sahip, rab, mevlâ, ilah ve samimi beraberlik anlamlarına gelmektedir.[70] Bu kelime türevleriyle beraber geçtiği âyetlerin çoğunda insanlara, müminlere ve Peygamber'e yardımcı olacak, onları koruyacak, bağışlayacak, karanlıklardan aydınlığa çıkaracak olan gerçek dostun Allah olduğu, insanların bu anlamda Allah'tan başka dostunun bulunmadığı ifade edilmekte; böylece onların gerçek ve ebedî dost olarak Allah'ı bilmeleri, O'na dayanıp güvenmeleri öğütlenmektedir.[71]

Velî kavramı terim anlamı bakımından ise iki açıdan ele alınmıştır. İsmi fâil olarak düşünüldüğünde, isyan ve günah işlemeden Allah'a ibadet eden, Allah'ı seven, O'nu dost kabul eden kişi demektir. İsmi mef'ul sığasıyla tanımı yapılırsa Allah tarafından sevilen, himaye edilen ve korunan kul şekliyle açıklanabilir.[72]

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın dostlarının kimler olduğu açıklanmıştır. Evliyâullah (أولياء الله) kelimesinin geçtiği tek yer olan Yûnus suresinde, Allah dostlarının ancak mümin ve takva sahiplerinin olduğu bildirilir.[73] Bununla birlikte Allah'ın dostlarının kimler olduğunu açıklarken müfessirlerin Hz. Peygamber'in iki hadisini ele aldıklarını görürüz.[74]

Hz. Peygamber'e Allah'ın dostları kimlerdir diye sorulduğunda şöyle buyurmuştur: *"Onlar öyle kimselerdir ki, görüldükleri zaman Allah hatırlanır, zikredilir."*[75]

---

[68] Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî; *es-Sıhâh Tâcü'l-Lüga ve Sıhâhü'l-Arabiyye*, Beyrut 1990; VI.2528.; *Lisânü'l-Arab*, XV.406; D. Mehmet Doğan, *Temel Büyük…* , s. 800.

[69] Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987, s. 1435.

[70] Âyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Âl-i İmrân (3): 150; Nisâ (4): 144; Enfâl (8): 40; Meryem (19): 5; Zümer (39): 3; Muhammed (47): 11.

[71] Mustafa Çağrıcı, "Dostluk", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, IX.512. Ayrıca âyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Bakara (2): 257; Âl-i İmrân (3): 68; En'âm (6): 127; Tevbe (9): 23.

[72] Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Kahire 1357/1938, s. 172; Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Havâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyriye*, (çev. Ali Arslan), Alperen Yayınları, Ankara 2003, s. 434. Ayrıca bkz: A'râf (7): 196; Yûnus (10): 62.

[73] Yûnus (10): 62.

[74] Tefsirler için bkz: *Câmiu'l-Beyân*, XII.210, 211; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Riyad 1413/1997, VI.1963, 1964; *el-Keşşâf*, III.153, 154; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî-Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, III.128; Ebû'l Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbn Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, y.y., t.y., IV.43, 44; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI.16, 17; Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993,V.173; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII.375, 376; Ebûl'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr fi Tefsîri'l-Me'sûr*, Kahire 1424/2003, IV.370; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* , Akçağ Yay., Ankara t.y., IV.495.

[75] İbn Mâce: Zühd 4.

Hz. Ömer (r.a.)'den rivâyet edilen diğer hadiste de, kendileri şehid veya nebî olmadıkları halde nebîlerin ve şehidlerin gıpta ettiği, aralarında ticaret ve akrabalık olmadığı halde birbirlerini Allah için seven kimseler oldukları bahsedilmektedir.[76]

Bu hadisler ışığında Allah dostlarının, hatırından hiç Allah'ı çıkarmadıklarını, onlara bakıldığında Allah'ın hatırlandığı kimseler olduğunu, bütün hareketlerinde Allah'ın rızasına uygunluk olduğunu, birbirlerini Allah için sevenler olduğunu söylemek mümkündür.

Allah'ın dostları; Allah'ın kendilerini ikramıyla kuşattığı, övülmüş ve seçkin kullarıdır.[77] Allah'a en yakın olanlardır. Kul için bundan daha yüce bir mertebe yoktur.[78] Bu yakınlık zaman ve mekân sınırlılığından uzak rûhî bir yakınlıktır.[79] Nitekim yer ve yön bakımından Allah'a yakın olmak imkânsızdır. Allah'a yaklaşmak, insanın kalbinin Allah'ı bilmesiyle mümkündür.[80] Kul, Allah'ı bildiğinde O'nun kudretinin delillerini görür; dinlediğinde Allah'ın âyetlerini dinler, konuştuğunda Allah'ı hamdü sena eder, hareket ettiğinde Allah'a kulluk ve hizmet için hareket eder, çalışıp çabaladığında Allah'a yakın olabilmek için çalışıp çabalar. Bu şekilde, Allah'a son derece yaklaşmış olur. İşte bu şahıs, Allah'ın dostudur.[81]

Allah'ın dost olmasına gelince, Allah'ın dostluğu geçici değil, süreklidir. Hem bu dünyayı hem de ahiret yurdunu kapsayan bir dostluktur.[82] Dünyadaki dostluğu hidâyet vermesi, yardım etmesi ve koruması; ahiretteki dostluğu ise merhamet etmesi, cennet nimetleriyle mükâfatlandırması ve rızâsıdır.[83]

Allah dost edindiği kişiden râzıdır. Ona yardım ederek, onun korunma ve himayesini kendi üzerine alır.[84] Onları korku ve hüzünden emin kılar.[85] Bu yüzden Allah'ın dostları her zaman mutlu ve neşelidirler. Gam ve kederden uzaktırlar. Bundan dolayıdır ki

---

[76] Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî; *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Kahire 1417/1997, IV.170.
[77] *et-Tefsîru'l-Münîr*, VI.193.
[78] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII.131.
[79] Kâdî Nasruddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mısır 1968, III.22; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, II.683, *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, IV.66, 67; Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut t.y., XI.146.
[80] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII.132.
[81] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII.132; *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, IV.66, 67.
[82] Nitekim şu âyette Allah'ın iki dünyada da dost olduğu vurgulanır. Hz. Yûsuf: "Dünyada ve âhirette benim velîm sensin" Yûsuf (12): 101.
[83] Remzi Kaya, *Kur'ân'da Dostluk İlişkileri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000, s. 174, 175.
[84] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII.551, 552.
[85] Yûnus (10): 62.

asıl mutluluk, ancak Allah'a dost olmakla elde edilir.[86]

1 Netice olarak evliyâullah**,** Allah'a yakınlıklarını taatleriyle gösterir, Allah da onlara yakınlığını ikramlarıyla gösterir.[87] "*Onlar ki, iman ve takvaya sahip olanlardır.*"[88] âyeti, evliyâullahın Allah'a yaklaşmasını, âyetin hemen devamında gelen "*Onlara hem bu dünyada hem de âhirette müjdeler vardır.*"[89] ifadesi de Allah'ın evliyâullaha yaklaşmasını dile getirmektedir.

1.4. Allah'ın Râzı Olduğu Kimseler (رَضِيَ اللّٰه عَنْهُمْ)

Kur'ân-ı Kerîm'de övülen insanın anlatımında karşımıza çıkan ifadelerden biri de "Allah'ın râzı olduğu kimseler"dir. Allah değer verdiği niteliklere sahip kulları için çeşitli ikramlar hazırladığını bildirmekle birlikte ayrıca onlara kendi rızâsını lütfederek büyük ihsan da bulunmuştur.

Allah'ın rızâsı, râzı oluşu Kur'ân-ı Kerim'de "رَضِيَ" fiili ve bu kökten türeyen *rıdvân* (رِضْوَان) kavramıyla ifade edilmektedir. Rıdvân ile radıye fiilinden mastar olan *rızâ* (رِضَي) kavramı sözlükte; bir şeyi beğenip seçmek, tercih etmek, kabul etmek, memnun ve hoşnut olmak gibi manalara gelmektedir.[90] Bununla beraber rıdvânın çokluk manası taşıdığı ve bu sebeple Kur'ân'daki kullanılışında, rızânın en üstün derecesi olarak sadece Allah'a tahsis edildiği bildirilmiştir.[91] Dolayısıyla rıdvân rızânın en mükemmel şeklidir.[92] Ayrıca rıdvân, Allah'ın cennetliklerden râzı olduğuna işaret etmek ve cennetliklere müjde olması için cennet bekçilerinin başkanına verilen isimdir.[93]

Kur'ân-ı Kerim'de rızâ kavramı yetmiş üç yerde geçer. Bunların on üçü rıdvân şeklinde olup Allah'ın zâtıyla ilgilidir. Diğer yerlerde ise rızânın, "Allah'ın kulundan, kulun da Allah'tan hoşnut ve memnun olması" manasında kullanılmıştır. Kur'ân-ı

---

[86] Abdulvahap Yıldız, "Meybudîye Göre Aşk, Muhabbet ve Dostluk", *Harran ÜİFD*, Sayı: 2, 2001, s. 171, 172.
[87] *el-Keşşâf*, III.153; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984, XI.218.
[88] Yûnus (10): 63.
[89] Yûnus (10): 64.
[90] *Lisânü'l-Arab*, XIV.323, 324; es-*Sıhâh*, VI.2357.
[91] *el-Müfredât*, s. 203; *Rûhu'l-Meânî*, X.137.
[92] Süleyman Uludağ, "Rızâ", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2008, XXXV.56**.**
[93] İsmail Karagöz, "Rıdvan", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yay., Ankara 2007, s. 553; Ahmet Saim Kılavuz, "Hazane-i Cennet ve Cehennem", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİFV Yay., İstanbul 2006, II.745.

Kerim'de bazı âyetlerde tekrarlanan "*Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah'tan râzı olmuştur*."[94] ifadesi, Allah ile kul arasındaki rızâ halinin karşılıklı olduğunu gösterir.

Rızâ, Allah'a nisbet edildiğinde Allah'ın kulundan râzı olması anlamına gelir ki bu; kulun Rabbinin emirlerini yerine getirip yasaklarından uzak durarak ilahi muhabbet ve rızâya lâyık hale gelmesi, Allah'ın katında böyle bir kul olarak kabul edilmesi[95] demektir. Râzî tefsirinde *"Allah onlardan râzı oldu."* âyetinde Allah onları methetmeye ve yüceltmeye râzı oldu, yani bunu istedi manasının kastedildiğini çünkü failden (yapandan) memnun kalmak ile filinden memnun kalmanın ayrı şeyler olduğunu söylemiştir.[96] Kısaca Allah'ın rızâsının peşinden ebedî nimetlerin geldiği bir rızâ olup kazanılabilecek sevapların en yücesini ifade eder.[97]

Rızâ, kula nisbet edildiğinde; kulun, Allah'ın hükmüne râzı olarak O'nun takdirine itiraz etmemesi anlamına gelir.[98] Her şeyi gönül hoşnutluğuyla karşılaması, kendisini Allah'a tamamen teslim edip, nimet ile bela arasında bir fark görmemesidir.[99] Allah'a teslim olması, O'nunla huzur bulması, O'nun takdirine güvenmesi, kazasına hüsnü zanda bulunması, nimetlerine şükretmesi ve başına gelenleri Allah'ın imtihanı olarak kabul ederek sabretmesidir.[100] Kısaca kulun rızâsı Allah'tan gelen her şeyi hoşnut bir şekilde karşılamaktan ibarettir.[101]

Allah'ın râzı olduğu ve Allah'tan râzı olan bu kimseler; önde giden muhacir ve ensar ile onlara ihsan şuuruyla tâbi olanlar[102], Allah ve Peygamber'e düşman olanları dost edinmeyenler[103], her iş ve davranışında özü ve sözüyle dosdoğru olanlar[104], nefsini Allah'ın zikriyle tatmin etmiş olanlar[105], iman edip salih amel işleyenlerdir.[106]

Allah'ın rızâsından bahseden diğer âyetlerde de, büyük mükâfata kimlerin ulaşacağı

---

[94] Tevbe (9): 100; Mücâdele (58): 22; Mâide (59): 119; Fecr (89): 28; Beyyine (98): 8.
[95] *el-Müfredât*, s. 203.
[96] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII.56.
[97] Ömer Çelik, *Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'ân'da İnsan*, Akademi Yayınları, İstanbul 2010, s. 211.
[98] *Risale-i Kuşeyriye*, s. 340; *el-Müfredât*, s. 203.
[99] Faruk Karaca, "Dilimizde Dinî İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar", *Atatürk ÜİFD*, Sayı 14, 1999, s. 241.
[100] Ömer Çelik, *Teşbih, Temsil ve…* , s. 211.
[101] *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 75. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Ahmet Rıfat, *Tasvîr-i Ahlâk*, Tercüman Yayınları, İstanbul, t.y., s. 255, 256.
[102] Tevbe (9): 100.
[103] Mücâdele (58): 22.
[104] Mâide (5): 119.
[105] Fecr (89): 27,28. Ayrıca tatmin olmuş nefs için bkz: Ra'd (13): 28.
[106] Beyyine (98): 8.

ve bu mükâfatın büyüklüğü anlatılmaktadır. *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur."*[107]âyeti bu konudaki en çarpıcı âyetlerden biridir. Bu âyetin bir öncesindeki âyette müminlerin çeşitli özellikleri zikredilmiş, sonrasında bu özelliklere sahip olan mümin erkek ve kadınlara bir söz verilmiştir. Bu söz, çeşitli özellikleri anlatılan içinde ebedî kalınacak, içerisinde güzel meskenlerin bulunduğu adn cennetleridir. Kur'ân-ı Kerim'de ondan fazla yerde geçen adn cennetlerinin ve umumî olarak çeşitli âyetlerde bahsedilen cennetlerin çok çeşitli tasvirleri yapılmıştır.[108] Kısaca; hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin gönlünden geçmeyen nimetlerle[109] bezenmiş olan cennetlerin de üstünde bir nimetin olduğu âyetin devamında *"Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür."* ifadesiyle net bir şekilde ortaya konmuştur. Tefsir kaynaklarında[110] bu âyetin açıklaması yapılırken şu hadise yer verilir.

> *Cenâb-ı Hak, cennetliklere, "Razı oldunuz mu?" der. Bunun üzerine onlar, "Sen bize, yarattıklarından hiç kimseye vermemiş olduğun şeyi vermişken, biz daha nasıl razı olmayalım?" derler. Cenâb-ı Hak da, "Bundan daha üstününü size vereyim mi?" dediğinde, cennetlikler, "Bundan daha üstünü nedir ki?" derler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Size rızamı helal kıldım. Size ebediyen öfkelenmeyeceğim."*[111]

Allah, yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadiste görüldüğü gibi rızasını elde etmenin daha yüce ve daha büyük olduğunu açık bir biçimde belirtmiştir. Bu, ruhani ve manevi mutlulukların, maddi mutluluklardan daha mükemmel ve daha kıymetli olduğuna kesin bir delildir. Zira bir amaca vasıta kılınan şey ondan daha önemli ve değerli olamaz.[112] Bundan dolayı bazı mutasavvıflar asıl gayenin cennetinde üstünde bir mertebe olan Allah'ın rızandan hareketle tasvir edilen cennetleri maddi nimetlerle donatılmış, cesede ait

---

[107] Tevbe (9): 72.
[108] Bu konudaki âyetler için bkz: Tevbe (9): 72; Ra'd (13): 23; Nahl (16): 31; Kehf (18):31; Meryem (19): 60, 61; Tâhâ (20): 76; Fâtır (35): 33, 35.
[109] el-Buhârî: Bed'ü'l-halk 8; Müslim: Cennet 2,5; İbn Mâce: Zühd 39; *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, X.135.
[110] *Câmiu'l-Beyân*, XI.564; *el-Keşşâf*, III.67, 68; *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III.58, 59; *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, III.469; *el-Bahru'l-Muhît*, V.72; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, VII.236; *ed-Dürru'l-Mensûr*, VII.441, 442; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, II.577; *Rûhu'l-Meânî*, X.137; Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsînü't-Te'vîl*, Beyrut 1376/1957, VIII.3202.
[111] el-Buhârî: Rikâk 51; Müslim: Cennet 9.
[112] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI.136; Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrâhim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007, III.64, 65.

mutlulukların zirvesi olarak bedenin cenneti; Allah'ın rızâsını da ruhânî lezzetlerin tadıldığı mânevi mutluluğun zirvesi olarak ruhun cenneti olarak değerlendirmiştir.[113]

Allah Kur'ân-ı Kerim'de zikriyle mutmain olmuş nefse hitâben "*Sen O'ndan, O da senden râzı olarak Rabbine dön.*"[114] buyurmaktadır. Hayatının tüm anlarında Rabbinden râzı ve hoşnut hale gelmiş olan, dünyaya kalben bağlanmadığı için yaşamın sevinç ve kederlerini eşit gören, kendisi için hayır veya şer her ne takdir olunmuşsa hepsini Allah'tan bilip râzı olan kişi[115] ilâhi rızâ ile müjdelenmiştir. Bu müjdeye nâil olarak Allah'ın rızasını kazanan kişi; her türlü övgüye lâyık, takdire şâyân bir kişidir. Bu sebepledir ki müminler, iyilik ve yardım gördükleri kimselere minnettarlığını ifade maksadıyla "Allah razı olsun." diye dua ederler. Zira bu bir mümin için yapılacak en güzel duadır.

Allah'ın rızasını elde etmek en büyük kurtuluş, en büyük mutluluk ve en büyük başarıdır. Âyette Allah'ın rızası büyük kurtuluş olarak nitelendirilmektedir. Bunun sebebi, onu sağlayan faktörün yani Allah rızasının büyük olmasıdır. Gerçekten ilâhî rızadan daha büyük bir şeyi düşünmek mümkün değildir.[116] Bu yüzden Allah tarafından râzı olunan kişi için bundan daha büyük bir övgü olamaz.

1.5. Allah'ın Beraber Olduğu Kimseler (...مَعَ اللّٰهُ)

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de özelliklerini bildirdiği bazı kişi ve kişilerle beraber olduğunu belirtmiştir. Allah'ın beraberliği bu kimseler için büyük bir müjde ve övgü ifadesi taşımaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın beraberliğinden bahseden âyetlerin, Allah'ın genel olarak bütün insanlarla olan beraberliği ile nitelikleri verilen bazı insanlarla olan özel beraberliği anlamında iki kısımda değerlendirildiğini görürüz. Allah'ın bütün insanlarla olan genel beraberliği, Allah'ın işitme, görme ve ilim sıfatlarıyla meydana gelir.[117] *"Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.*[118]*" "Bilmez misin ki Allah; göklerde olanları da, yerde olanları da bilir. Üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli bulunduğu yerde altıncı mutlaka O'dur. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede*

---

[113] *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, X.135; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l Merâğî*, y.y. 1365/1946, X.162; *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, X.265.
[114] Fecr (89): 28.
[115] Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul 2002, s. 145.
[116] *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, X.509.
[117] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII.371.
[118] Hadîd (57): 4.

(bulunurlarsa) bulunsunlar mutlaka onlarla beraberdir.[119]" gibi âyetlerde Allah'ın umumi manada tüm insanlarla olan beraberliği anlatılmaktadır.[120] Bu beraberlikteki mana, Allah'ın her şeyi kuşatan ilmi ve kudretiyle insanların gizledikleri ve açığa vurdukları ne varsa onları duyması, görmesi ve bilmesidir.[121]

Bununla beraber bir de Allah'ın hususi beraberliği vardır ki bu beraberlik, Allah'ın özel kullarına lütfettiği özel bir beraberliktir. Bu özel beraberlik, Allah'ın yardım ve desteği, koruması, gözetmesi ve başarıya ulaştırması anlamında bir beraberliktir.[122] Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamdaki beraberlik; sabredenler, iman edenler, ihsan sahipleri, takva sahipleri ve bazı peygamberler için kullanılmıştır.[123] Allah'ın genel olarak bütün insanlarla beraber olduğunun hatta şah damarından daha yakın[124] olduğunun bilincine vararak kulluğunu yapanlara Allah, hususi bir beraberlik nasip etmiştir ki; bu da o kimselerin Allah tarafından övülmüş bir yere sahip olduklarını gösterir.

Allah'ın yardımı, desteği ve başarıya ulaştırması manasındaki özel beraberliğine, Hz. Muhammed'in hicreti esnasında Sevr mağarasındayken Hz. Ebu Bekir'in, Allah'ın Resûlü'ne zarar geleceği endişesiyle telaşlandığında[125] Hz. Peygamber'in " لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللّهَ مَعَنَا (*Üzülme! Hiç şüphesiz, Allah bizimle beraberdir.*)" diyerek onu teselli etmesi örnek olarak gösterilebilir.[126] Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılır.

> *Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (hatırlayın o zamanı ki) kâfirler onu (Mekke'den) çıkardıkları (hicret etmek zorunda bıraktıkları) zaman, bizzat Allah ona yardım etmişti. (O zaman) Resûlullah ikinin*

---

[119] Kâf (50): 16.
[120] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII.371; *et-Tefsîru'l-Münîr*, VII.471.
[121] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX.215; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX.237; *ed-Dürru'l-Mensûr*, XIV.261; *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, VIII.476; *Rûhu'l Meânî*, XXVII.168; *Safvetü't-Tefâsîr*, III.321.
[122] *Câmiu'l-Beyân*, XVIII.444; *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, VI.285; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI.391; *el-Bahru'l Muhît*, V.531; *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, II.552; *Tefsîru'l-Merağî*, XXI.24; *et-Tefsîru'l-Münîr*, XI.39,42.
[123] Bu konudaki âyetler için bkz: Bakara (2): 153, 194, 249; Tevbe (9): 36, 123; Ankebût (29): 69.
[124] Kâf (50): 16.
[125] Hz. Ebu Bekir'in telaşlanmasının kendisi için olmadığını şu beyanı açıklar. "Şu kavmin seni arayıp duruyor! Vallahi, ben kendim hakkında tasalanmıyorum. Fakat, sana yapılmasını istemediğim birşeyin yapıldığını göreceğim diye korkuyorum" dedi. Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el Bidâye ve'n Nihâye*, y.y. 1417, III.181.
[126] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' b. Sa'd ez-Zührî, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001, III.174; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 4. Baskı, TDV Yay., Ankara 2005, s. 118, 120; M. Âsım Köksal, *İslam Tarihi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2006, II.343, 347; Salih Suruç, *Peygamberimiz'in Hayatı*, Nesil Yayınları, 211. Baskı, İstanbul 2011, s. 420-430. Ayrıntılı bilgi için bkz: *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X.211, 218.

> *ikincisinden ibaretti. O zaman, onlar mağaradaydılar. Peygamber, arkadaşına (Ebu Bekir'e): 'Mahzun olma (Üzülme)! Allah hiç şüphesiz bizimledir!' derken, Allah onun üzerine sekînetini indirmiş, onu görmediğiniz ordularla desteklemişti.*[127]

Âyette de belirtildiği üzere Hz. Peygamber mağara arkadaşı Hz. Ebu Bekir'in gönlünü Allah'ın beraberlerinde olduğunu söyleyerek teskin ve teselli etmiştir. Çünkü Allah'ın beraberliğinde olanlar için hüzne yer yoktur.[128] Allah beraberinde olduğu kimseleri korur, gözetir, yardım ve rahmetiyle kalplerini huzura erdirir. Nitekim âyette "*Allah bizimle beraberdir.*" hitabından sonra sekinetin indirildiği ve görülmeyen ordularla desteklendiği ifade edilmiştir.

İlahi yardım ve koruma anlamına gelen Allah'ın beraberliğine Kur'ân-ı Kerim'deki diğer örnek Hz. Musa ile Firavun arasında geçen iki olay gösterilebilir. Allah çok azdığından dolayı Firavun'u uyarması için Hz. Musa'yı bir takım mucizelerle ona gönderdi. Hz. Musa kardeşi Hz. Harun'u da yardımcı olarak istedi. Beraber Firavun'a giderken Allah'a "*Firavunun bize karşı aşırı gitmesinden yahut taşkınlığını arttırmasından endişe ediyoruz.*"[129] diye münacatta bulundular. Bunun üzerine Allah "*Korkmayınız! Çünkü ben sizinle beraberim.*"[130] buyurdu. Buradaki Allah'ın beraberliği Firavun'un her türlü zalimliklerine karşı koruması, yardımı ve desteği iledir.[131] Diğer olay ise; Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarması sırasında Firavun'un ordularıyla beraber takip ederek onlara yetişmesinden sonra yaşanan olaydır. Önlerinde deniz engeli arkalarındaysa zalim Firavun ve ordusu arasında sıkışıp kalan İsrailoğulları korkuyla ve vaat edilen yardımın nerede kaldığı sitemiyle Hz. Musa'ya "*Biz yakalandık.*"[132] dediler. Bunun üzerine Hz. Musa "*Hayır! Hiç kuşkusuz Rabbim benimle beraberdir. O beni selamet yoluna iletecektir.*"[133] diyerek beraberinde bulunduğu Rabbine tam bir teslimiyet göstermişti.[134] Hz. Musa'nın bu ifadesi onun ilahi yardım hususunda zirveye ulaştığının bir

---

[127] Tevbe (9): 40.
[128] *Hak Dini Kur'ân Dili,* IV.2547.
[129] Tâhâ (20): 45.
[130] Tâhâ (20): 46.
[131] *Mefâtihu'l-Ğayb,* XXII.60; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIV.69; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* IX.241; *et-Tefsîru'l-Münîr,* VIII.445-447.
[132] Şuarâ (26): 61.
[133] Şuarâ (26): 62.
[134] Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Târihû't-Taberî,* (thk. Muhammed Fazıl İbrahim), 2. Baskı, Dâru'l-Maârif, Mısır, t.y., I.385-431; Ebû'l Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Esir, *el-Kâmil fi't Târih,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, I.130-149; *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* II.31-81.

göstergesidir.[135] Nitekim Hz. Musa'ya âsâsıyla denize vurması emredilmiş ve neticesinde deniz mucizevî olarak ikiye ayrılmış, Hz. Musa ve ashabı denizi geçerek kurtulmuş, Firavun ve ordusuysa denizde boğularak helak olmuştur. Hz. Musa ile Firavun arasında cereyan eden bu iki hadise de; Allah'ın beraber oldukları ile Allah'ın karşısında olanların durumlarını açık bir şekilde göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber ve Hz. Musa ile birlikte ayrıca iman edenlerin, sabredenlerin, takva sahiplerinin ve ihsan sahiplerinin de Allah'ın özel beraberliğine erişen kimseler olduğu bildirilir.[136] Bu âyetlerin hemen hepsinde Allah'ın yardımı, koruması ve zafere ulaştırması manasındaki beraberliği; düşmanlarla mücadelede sayılan niteliklere sahip olunması durumunda elde edileceği bildirilmiştir. Kişinin düşmanlarından ve korktuğu şeylerden emin bir halde iç huzura kavuşması ancak Allah'ın beraberliği ile mümkündür. Allah, kendi katında değerli gördüğünü ve övdüğünü göstermek üzere "Allah'ın beraber olduğu kimseler" şeklinde bir hitap ile kullarına seslenmekte, böylelikle sayılan davranışların kazanılmasına teşvik ederek aynı zamanda da düşmanlarını ikaz etmektedir.

1.6. Mükâfat Verilecek Olanlar (سَنَجْزِي...، فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ)

Kur'ân-ı Kerim bu dünyada iman edip iyi işler yapanları ahirette çeşitli şekillerde mükâfatlar vaat etmek suretiyle övmektedir. Allah böyle davrananlara kendi katında büyük mükâfatlar hazırladığını, onları yaptıklarının kat kat fazlasıyla ödüllendireceğini bildirerek övgüye lâyık olduklarını beyan etmektedir.

Mükâfat Kur'ân-ı Kerim'de *ceza* (جَزَى), *sevap* (ثَوَاب) ve *ecr* (أَجْر) kelimeleriyle ifade edilmiştir. *Ceza* (جَزَى) sözlükte; iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek anlamına gelir.[137] Terim olarak ise; dünyevî veya uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyideden ibarettir.[138] Buna göre eğer yapılan iyilikse karşılığı da iyilik, yapılan kötülük ise karşılığı da kötülük olur.[139]

---

[135] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV.137.
[136] Bu konudaki âyetler için bkz: Bakara (2):153, 194, 249; Tevbe (9): 36, 123; Ankebût (29): 69.
[137] *el-Müfredât*, s. 100; Âdil Bebek, "Ceza", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII.469; İbrahim Paçacı, "Ceza", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yay., Ankara 2007, s. 98, 99.
[138] Âdil Bebek, "Ceza", VII.469; İbrahim Paçacı, "Ceza", s. 98, 99.
[139] *el-Müfredât*, s. 100; *Tâcü'l-Arûs*, XXXVII.351.

Kur'ân-ı Kerim'de ceza tabiri, hem iyi hem de kötü fiil ve davranışların karşılığı olarak türevleriyle birlikte yüzü aşkın âyette geçmekte[140], aynı mahiyette olmak üzere çeşitli hadislerde de konu edilmektedir.[141] Cezanın bu kullanımlarını göz önüne aldığımızda, imanın ve salih amellerin karşılığı olarak mükâfat anlamında kullanıldığı yerlerde övgü niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Mükâfat manasında kullanılan Kur'ân'daki diğer kelime "sevap"tır. *Sevap* (ثَوَاب) kelimesi de aynı ceza kelimesi gibi yaptığı amelin karşılığının yapan kişiye dönmesi anlamına gelmektedir.[142] Terim anlamı itibariyle sevap, inanıp salih ameller işleyenlere Allah'ın vereceği mükâfat manasına gelir.[143] Kur'ân-ı Kerim'de 13 yerde geçen sevap kelimesi[144], ceza kelimesinden farklı olarak sadece iyi işlerin karşılığı olarak mükâfat ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Örneğin; Kehf Suresinin 31. âyetinde cennetin nimetleri ayrıntılı olarak tasvir edildikten sonra *Ni'me-s Sevab* (نِعْمَ الثَّوَابُ) ifadesinde ve *Allah'ın sevabı, Allah katından bir sevap, sevabın en güzeli, dünya ve ahiret sevabı* ifadelerinde olduğu gibi sevap, Allah tarafından verilen mükâfat manasında kullanılmıştır.[145]

Kur'ân-ı Kerim'de övgü niteliği taşıyan ve mükâfat manasına gelen diğer bir kelime ise *ecr* (أَجْر) kelimesidir. Sözlükte ücret, karşılık, mükâfat ve mehir anlamlarına gelen ecr, dini bir terim olarak dünyada veya ahirette iman ve salih amellerin karşılığı olarak verilen mükâfat[146] anlamına gelir. Ayrıca kadına evlenme akdi sonunda verilen mehir manasında da kullanılmıştır.[147]

Kur'ân-ı Kerim'de tekil ve çoğul olarak 105 yerde geçen *ecr* (أَجْر)kelimesi[148] müfessirlere göre sevap, isyana verilen ceza, cennet, ücret, övgü ve mehir anlamlarında[149], hadislerde de yine sevap, işçi ücreti ve mehir olarak üç ayrı anlamda kullanılmıştır.[150]

Ecr kelimesinin sevap ve ceza kelimeleri arasında anlam benzerliği bulunmakla beraber aralarında fark olduğu da belirtilmiştir. Buna göre ecr, yalnız faydalı işlere verilen

---

[140] Bkz: *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 414, 415.
[141] Bkz:, A. J. Wensınck, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Leiden 1936, I.345-347.
[142] *el-Müfredât,* s. 89, 90; *Tâcü'l-Arûs*, II.104; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* V.480.
[143] *el-Müfredât,* s. 89, 90; *Tâcü'l-Arûs*, II.104, X.25.
[144] *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 402.
[145] Âyetler için bkz: Âl-i İmrân (3): 145, 148, 195; Kasas (28): 80.
[146] *Tâcü'l-Arûs*, X.25; *el-Müfredât,* s. 20.
[147] Nisâ (4): 24, 25.
[148] *el-Mu'cemü'l-Müfehres,* s. 54-56.
[149] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* III.285; *İrşadü'l-Akli's-Selim,* I.633; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Vecîz ale Hâmişi'l-Kur'âni'l-Kerim,* 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 2002, s. 86.
[150] *el-Müsned,* V.269. Ayrıca bkz: A. J. Wensinck, *el-Mu'cem* .., , I.16-21.

hem bu dünyadaki hem de ahiretteki karşılığı ifade eder. Ceza ister faydalı (iyi) ister zararlı (kötü) olsun bütün işlere verilen karşılık anlamına gelir.[151] Sevapta ise sadece âhiret mükâfatı söz konusudur.

Kur'ân-ı Kerim'de iman edip salih amel işleyenlere bu dünyada yaptıklarının karşılığı olarak ceza, sevap ve ecr kelimeleriyle ifade edilen mükâfat verileceği vaat edilmiştir. Allah'ın vaat ettiği bu menfaatleri mükâfat olarak ifade etmesi mükâfat vereceği kimseler için büyük bir övgü ifade eder. Çünkü mükâfat çalışarak hak edilen şeydir.[152] Bundan dolayı mükâfatı hak edenlerin yaptığı işler gerçekten de kayda değer ve övgüye lâyık işlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, hak edilen mükâfatların sadece yapılan işler karşılığında kazanılmış haklar olarak değil, Allah'ın bir lütfu olarak bahşedilen mükâfatlar olduğunun bilinmesidir. Nitekim Allah müminlere mükâfatını yaptıklarının en güzeliyle, salih amellere on katı ile, Allah yolunda infaka yedi yüz katı ile, sabretmeye hesapsız derecede vereceğini, zerre miktarı bir iyilik olsa onu kat kat yapacağını ve kendi katından büyük mükafat lütfedeceğini açıklamıştır.[153] Dikkat edilecek diğer bir husus ise yapılan işlerin mükâfat için değil Allah rızası için yapılması gerekliliğidir. Zira amel ve ibadetlerin, mükâfat için yapılmadığına dair kesin deliller vardır.[154]

1.7. Müjdelenenler (… وَ بَشِّرِ)

Kur'ân-ı Kerim'de insanlar hakkında övgü manası taşıyan kelimelerden bir diğeri "müjdelenenler"dir. Allah lâyık gördüğü bir kısım insanları dünya ve ahirette çeşitli nimetlerle müjdelediğini bildirmiş, böylece bu insanları en güzel şekilde övmüştür.

Müjdelemek ifadesi "بَشَرَ" fiilinin farklı türevlerde kullanılmasıyla Kur'ân-ı Kerim'de seksen bir âyette geçmektedir.[155] "بَشَرَ" fiili bir şeyin güzelliği ile ortaya çıkması, görünmesi[156] demektir. Bu fiilin ismi olan beşaret ise sevinçten yüz hatlarının değişmesine sebep olan sevindirici haber, müjde manasına gelir.[157] "*İman eden ve salih amel işleyenlere*

---

[151] *el-Müfredât,* s. 20.
[152] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI.253, 254.
[153] Bu konudaki âyetler için bkz: Bakara (2): 261; Nisâ (4): 40; En'âm (6): 160; Nahl (16): 97; Zümer (39): 10. Ayrıca geniş bilgi için bkz: *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, II.217.
[154] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI.253, 254.
[155] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 289,290.
[156] *Kâmûsü'l-Muhît*, s. 35.
[157] *Safvetü't-Tefâsîr*, I.43. Müjde kelimesinin açıklamasıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: *el-Keşşâf*, I.228; *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, I.52; *Mefâtihu'l-Ğayb*, II.138*; el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* I.358; *Envâru't-*

altından ırmaklar akan cennetleri müjdele."[158] âyetinde görüldüğü gibi kişide sevince neden olan bir haberdir. Beşaretin bir diğer özelliği ise; hakkında bilgi sahibi olunmayan bir konuda alınan sevinçli haberdir[159] ki âyetlerde müjdelenen cennet nimetlerinin, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve akıllara gelmeyen son derece güzel ve değerli nimetler[160] diye vasıflandırılması bilgi sahibi olunmayan bir konudaki müjdelemeyi işaret etmektedir. Beşaret yani müjde ayrıca kötü bir haber için kullanıldığında alay manası ifade eder.[161] "*Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, Peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele.*"[162] âyetinde olduğu gibi muhatabı kuvvetli bir şekilde alaya alma söz konusudur. Görüldüğü gibi Kur'ân'da müjde ifadesi olumlu, sevindirici, özendirici anlamlarına rağmen olumsuz anlamda da kullanılmıştır.

Beşaret kelimesinin dışında Kur'ân'da "müjde" metodu çeşitli formlarda kullanılmaktadır. Bu müjdeler bazen bir kelime ile bazen kalıp ifadelerle, bazen de âyetin genel ifadesi ile yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında *tûba* (طُوبى), *ni'me* (نِعْمَ) ve *va'd* (وَعْد)" kelimelerinin de müjde ifadesi taşıdığını söylemek mümkündür.[163] Bütün kullanımlarını dikkate aldığımızda Kur'ân'daki müjdenin ana teması övgüye değer, sevindirici, özendirici, mutlu edici haberlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'de müjdenin mahiyeti bazen açıkça belirtilmiş bazen de açıkça belirtilmeden belirtilmemiştir. Ama müjdelenenlerin kimler olduğu mutlaka bildirilmiştir. "*İman eden ve takva sahibi olanlar için dünya ve ahirette müjdeler vardır.*"[164] âyetinde müjdelenenlerin kimler olduğu bildirilmiş ancak müjdenin ne olduğu açıklanmamıştır. Müfessirler buradaki dünya ve ahiret müjdesini birbirine yakın anlamlarda fakat farklı şekillerde izah etmişlerdir. Buna göre dünyadaki müjde; güzel övgü, izzet, zafer, iyilikle anılma, insanların sevgisi ve salih rüyadır.[165] Nitekim Hz. Peygamber "*Dünyadaki müjde,*

Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, I.205; *el-Bahru'l-Muhît*, I.251; İmam Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf Ebî Zeyd es-Seâlibî, *el Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed Muavvıd, Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Lübnan 1418/1997, I.198; *Rûhu'l-Meânî*, I.200, 201.

[158] Bakara (2): 25.

[159] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI.18.

[160] el-Buhârî: Tevhîd 35; Müslim: İmân 312, Cennet 2.

[161] *Safvetü't-Tefâsîr*, I.43; *el-Keşşâf*, I.228; *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I.245.

[162] Âl-i İmrân (3): 21. Ayrıca müjdenin bu manadaki kullanımları için bkz: Nisâ (4): 138; Tevbe (9):34; Lokmân (31): 7; Câsiye (45): 8; İnşikâk (84): 24.

[163] Örnek âyetler için bkz: Ra'd (13):24, 29; Enbiyâ (21): 109.

[164] Yûnus (10): 63, 64.

[165] *el-Keşşâf*, III.156, 157; *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, IV.69; *et-Tefsîru'l-Münîr*, VI.195.

müminin gördüğü veya onun için başkasına gösterilen salih rüyadır."[166] buyurmuştur. Dünyadaki müjdelerden biri de, meleklerin bu kimseleri durumlarının güzel olduğuyla ve son nefeste yüksek derecelerde olacaklarıyla müjdelemeleridir. Ahiretteki müjde ise; meleklerin selam vererek cennet nimetleri ile Allah'ın rıza ve hoşnutluğu müjdeleyerek onları karşılamaları ve Allah'ın onlara selam vermesidir.[167] Nitekim Allah, "*Çok merhametli Rab'den onlara bir de sözle olan bir selam vardır.*"[168] buyurmuştur. Kısaca müjde kelimesi "insanın yüzünü güldürecek şekilde sevindiren haber" anlamına geldiğine göre dünyada ve ahirette insanı bu şekilde mutlu edecek olan her şey bu âyetin kapsamına girer.

Müjdenin mahiyetinin açıklandığı âyetlere güzel bir örnek olarak şu âyet gösterilebilir:

> *İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir. Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir (rıza) hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan ebedi kalacakları cennetler müjdelemektedir.*[169]

Bu âyet, pek çok yüksek makamı ihtiva etmektedir. Nitekim mertebelerin en yücesi ve en kıymetlisi olan Allah'ın rahmet ve rızası bizzat Allah tarafından müjdelenmektedir. Müjde, müjdeyi verenin kendi haline uygun olması gerekir. Bundan dolayı bu âyette müjdeleyen, Ekremü'l-Ekremîn (Cömertlerin en cömerdi) olan Allah olduğuna göre, müjde konusu olan hayırların, akılların vasfedemeyeceği, düşüncelerin nitelemekten âciz kalacağı hayırlar olması gerekir.[170] Bu yönüyle zikredilen âyet nelerin müjdelendiğini açık şekilde ortaya koymaktadır.

Müjde olayında bir de gelecekte gerçekleşecek, gerçekleştiği zaman da ilgiliyi sevindirecek ve mutlu edecek bir olgu söz konusudur. Bu bağlamda müjde geçmişe değil, geleceğe dönüktür diyebiliriz. Bu konuya örnek oluşturması açısından nüzul sebebini

---

[166] *el-Müsned,* VI.445; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî**,** *es-Sünen,* İstanbul 1401/1981: Ru'yâ 1; İbn Mâce: Ta'bîru'r-Ru''ya 1; et-Tirmizî: Ruyâ 3, Tefsîr 10.
[167] *el-Keşşâf,* III.158; *Mefâtihu'l-Ğayb,* XVII.134; *Rûhu'l-Beyân Tefsiri,* IV.70; *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XI.219; *et-Tefsîru'l-Vecîz,* s. 217.
[168] Yâsîn (36): 58.
[169] Tevbe (9): 20, 21.
[170] *Mefâtihu'l-Ğayb,* XVI.17.

açıklayacağımız "*Müminlere, kendileri için Allah'tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele.*"[171] âyetini gösterebiliriz. Rivâyet edildiğine göre "*Bana da ne yapılacağını bilemem size de.*"[172] âyeti inince bundan sonra "*Ta ki Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın...*"[173] âyeti indi. Bunun üzerine sahabeler: "*Bu sana mübarek olsun ey Allah elçisi! Allah'ın sana ne şekilde muamele edeceğini öğrendik. Peki bize ne yapacak?*" dediler. Bunun üzerine de "*Allah'tan kendilerine büyük bir lütuf verilecek olduğunu müminlere müjdele.*" mealindeki âyet nazil oldu.[174] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in gelecekte karşılaşılacak durumdan habersiz olduğunun bildirildiği âyetten sonra ilk önce Hz. Peygamber için daha sonra ise bütün müminler için gelecekte karşılaşacakları durumların müjde ile açıklanması, müjdedeki sevindirici durumun geleceğe dönük olduğunu gösterir. Ayrıca Kurtubi'ye göre, müminlere Allah'ın lütfunu müjdeleyen bu âyet Kur'ân-ı Kerim'deki en ümit verici âyetlerdendir.[175]

Netice olarak Kur'ân-ı Kerim'de sekiz yüz otuz civarında müjdeleyici âyet bulunmaktadır.[176] Bu âyetlerde Allah, kendisine itaatkâr ve iyi davranışlar gösteren insanları çeşitli şekillerde müjdelemek suretiyle övmüş, böylelikle insanları bu tür davranışlar sergilemeye teşvik etmiştir.

1.8. Üstün Derecelere Sahip Olanlar (الدَّرَجَاتُ الْعُلى ، دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ)

Kur'ân-ı Kerim insanların bir kısmının diğerlerinden rızık, ahlak, ilim, güzellik, güç ve kuvvet gibi özellikler[177] itibarıyla derece bakımından üstün kılındığını bildirmektedir.[178] Bu dünyada imtihanın bir gereği olarak verilen bütün bu nimetlere farklı derecelerde sahip olan insanın, sahip olduğu bu nimetleri yaratılma gayesine uygun olarak kullandığı takdirde Allah'ın katında ve asıl yurt olan ahirette üstün dereceler elde edeceğini belirtmiştir. Allah kendi katında inananlar ile inanmayanlar arasında ve inananların kendi aralarında derece farkı olduğunu açıklamış, üstün dereceye sahip olanların kimler olduğunu bildirmiştir. Allah'ın katında "üstün derecelere sahip olmak" elbette ki bu kimseler için büyük bir övgü nişanesidir.

---

[171] Ahzâb (33): 47.
[172] Ahkâf (46): 9.
[173] Fetih (48): 2.
[174] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX.184; *et-Tefsîru'l-Münîr*, XI.346, 347; Bedrettin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yay. İstanbul 2006, II, s. 729.
[175] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII.173.
[176] Ömer Çelik, *Teşbih, Temsil ve … ,* s. 111.
[177] *Câmiu'l-Beyân*, X.50; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX.146.
[178] En'âm (6): 165.

Kur'ân-ı Kerim'de üstün derecelere sahip olanlar, *derece* (دَرَجَة) kelimesi kullanılarak açıklanmıştır. Sözlükte yüksek mevki[179] anlamına gelen derece, terim olarak çeşitli dünyevî ve uhrevî mertebeleri ifade eder. Derece, bugün genel olarak belirli bir seviyeden itibaren aşağı doğru giden basamak ve mertebeler için de kullanılmakla birlikte aslında yalnız yükseklik ifade eden kavramlar içindir. Arapça'da inen kavramları ifade etmek üzere ise *dereke* kelimesi kullanılır.[180]

Derece kelimesi tekil veya çoğul olarak on sekiz âyette geçmekte[181] ve hukukî, iktisadî, ilmî, ahlakî vb. gibi dünyevî dereceler ile cennet ve cehennem arasındaki ve cennetin içerisindeki çeşitli makamlar itibarıyla da uhrevî mertebe farklılıklarına işaret edilmektedir. Ahiretteki derece farklılığından bahseden âyetlerde; birtakım faziletli amelleri işleyenlerin işlemeyenlere göre daha üstün derecede oldukları, mümin veya kâfir herkesin yaptığı işlere karşılık bir derece işgal ettiği belirtilmektedir.[182] Yine bazı peygamberlerin belirli özellikleriyle diğerleri karşısında derece üstünlüğüne sahip bulundukları da belirtilmiştir.[183] Nitekim tefsirlerde, resullerin nebilerden daha faziletli olduğu, resuller arasından ulu'l-azm olan peygamberlerin diğerlerinden daha faziletli olduğu ve Hz. Muhammed'in de mutlak olarak bütün peygamberlerden daha faziletli olduğu bildirilmiştir.[184] Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın ismi ve sıfat olarak zikredilen "dereceleri yükselten" anlamında *refîu'd-derecât* (رَفِيعُ الدّرَجَاتِ) tabiri geçmekte ve dünyada kullarına yüksek mertebeler veren, ahirette cennette ise dostlarının derecelerini yükselten anlamlarına gelmektedir.[185] Böylelikle övgü ve methin derece derece olduğu ve birçok çeşidinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Derece kelimesinde herhangi bir mertebeler düzenindeki ileri ve yukarı doğru giden menzilelerden yüksek olanı sözkonusudur.[186] Dolayısıyla bir dereceden söz etmek diğer bir dereceyle kıyaslama yapmak anlamına gelir. Kur'ân'da da üstün derecelere sahip olanlar açıklanırken, mümin ile kâfir arasındaki ve müminlerin kendi aralarındaki derece farklılıklarının bir kıyaslaması vardır.

---

[179] *el-Müfredât*, s. 174.
[180] Cengiz Aydın, "Derece", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, IX.169.
[181] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 496.
[182] Âl-i İmrân (3): 163; Nisâ (4): 95, 96; En'âm (6):132; Ahkâf (46): 19.
[183] Bakara (2): 253.
[184] *et-Tefsîru'l-Münîr*, II.12, 13.
[185] Mü'min (40): 15; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII.338.
[186] Cengiz Aydın, "Derece", IX.169.

Mümin ile kâfir arasındaki derece farklılığından bahseden âyetlerde müminlerin kâfir ve mücrimlere kıyasla üstün mevkilere sahip olacağı bildirilmiştir. Âyette, Rabbine mücrim olarak gelenlerin yerinin cehennem olduğunu bildirdikten sonra salih amel işlemiş olduğu halde mümin olarak gelenlerin ise en yüksek derecelere sahip olacağı belirtilmiştir.[187] Burada en yüksek diye vasıflandırılan dereceler nitelendirilemeyecek kadar üstün derecelerdir.[188] Bu derecelerin de altlarından ırmaklar akan ve ebediyen kalınan Adn cennetleri olduğu sonraki âyette açıklanmıştır. Bir diğer âyette Allah'ın indinde derecelere sahip olanların gerçek müminler olduğu bildirilmiştir. Gerçek müminlerin ise Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını arttıran, sadece Rablerine tevekkül eden, namazı kılan ve Allah yolunda harcayanlar olduğu belirtilmiştir. Müminlerin kendi aralarındaki derece farklılıklarından bahseden âyetlerde ise birtakım faziletli amelleri işleyenlerin işlemeyenlere göre daha üstün derecelerde oldukları bildirilmiştir. Müminlerin birbirine kıyasla üstünlükleri üç farklı âyette dile getirilmiştir.

> *Müminlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (müminlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadetmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*[189]

Bu âyette Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenlerin özürsüz olarak cihattan geri duranlardan derece itibarıyla üstün kılındığı açıkça ifade edilmektedir. Derece, yükseklik anlamında olduğundan bu âyette Allah, müminlerden cihat edenlerin özürsüz olarak cihattan geri duranlara kıyasla şanını yükseltmiş, sena, övgü ve iltifatta bulunmak suretiyle onları yüceltmiştir. Âyette müminlerin hepsine cennet vadedilmiş ancak derecelerle cihat edenlerin üstün kılındığı belirtilmiştir. Buradaki derecelerle tabiri ile cennetteki makamlar kastedilmektedir.[190] Nitekim Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Şüphe yok ki cennette yüz derece vardır. Allah bunları kendi yolunda cihat edenlere hazırlamıştır. Her iki derece arasındaki mesafe yer ile gök arası*

---

[187] Tâhâ (20): 75.
[188] Tâhâ (20): 75; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIV.108.
[189] Nisâ (4): 95, 96.
[190] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII.60, 61.

kadardır."[191] Böylece Hz. Peygamber, biri diğerinden daha üstün mevkiler anlamına gelen derecenin boyutunu haber vermiştir.

Müminler arasında derece farklılığını gösteren başka bir örnek de "*İçinizden, fetihten önce infak edip savaşanlar (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan infak edip savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadetmiştir*."[192] âyetidir. Burada da aynı bir önceki âyette olduğu gibi müminlerin hepsine en güzel olanın vadedildiği bildirilmiştir. Müfessirler burada vadedilenin cennet olduğunu ifade etmişlerdir.[193] Âyette yine bir önceki gibi müminler arasında bir kıyaslama söz konusudur. Buna göre; fetihten önce mallarını harcayıp savaşan müminlerin dereceleri, fetihten sonra mallarını harcayıp savaşan müminlerin derecelerinden daha üstündür. Müfessirlerin çoğunun kanaatine göre âyette geçen fetihten kasıt Mekke'nin fethidir. Fetihten önce yapılan infakın ve savaşın daha büyük olmasının sebebi ise müslümanların zayıflığı ve güçsüzlüğü sebebiyle insanların bu infaka ve savaşmaya daha çok muhtaç oluşlarından dolayı idi. Diğer taraftan o dönemde infak edenlere infak, savaşanlara savaşmak şartlar açısından daha ağır geliyordu.[194] Âyette de görüldüğü üzere mükâfat ve ecir, çekilen sıkıntıya ve zorluğa göre derecelendirilmektedir. Dolayısıyla İslam'ın zor ve sıkıntılı anlarında yapılan infak ve mücadelenin rahatlık dönemlerinde yapılan infak ve mücadeleye göre daha üstün ve değerli olduğu açıkça görülmektedir.

Diğer bir âyette ise; farklı nüzul sebepleri olması dolayısıyla müminlerin kendi aralarındaki veya müminlerin müşriklere nispetle derece farklılığına işaret edilmektedir. Âyette; hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın imar edilmesinin, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimselerle eşit sayılamayacağını, iman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat eden kimselerin derecelerinin, Allah katında daha üstün olduğu ifade edilmiştir.[195] Müfessirler bu âyetin nüzulü hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden biri müslümanların kendi aralarındaki fazilet üstünlüğüne, diğeri ise müminler ile müşrikler arasındaki üstünlüğe işaret etmektedir.

Müminler arasındaki üstünlüğe dair görüşler içerisindeki en sahihi, Nu'man b.

---

[191] el-Buhârî*:* Cihâd 4.
[192] Hadîd (57): 10.
[193] *el-Keşşâf*, VI.45; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX.220; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX.243.
[194] *el-Keşşâf*, VI.45; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX.219, 220; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX.241; *Safvetü't-Tefâsîr*, III.323.
[195] Tevbe (9): 19, 20.

Beşir'in rivâyet ettiği görüş olduğu ifade edilmiştir. Buna göre O, şöyle demiştir: " *Bir grup ashabla birlikte Peygamber'in minberinin yanındaydım. Biri: "Ben müslüman olduktan sonra Allah için hiçbir amel işlemeye önem vermiyorum. Ancak hacılara su verme işi müstesna"dedi. Bir başkası: "Ben Mescid-i Haram'ı imar işini üstün görüyorum." dedi. Bir başkası: "Allah yolunda cihat, sizin söylediklerinizden daha hayırlı." dedi. Cuma günüydü. Cumayı kılınca, Resulullah'ın huzuruna girdim ve meseleyi ona sordum. Bunun üzerine Allah: "Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ın tamirini, Allah'a, ahiret gününe inanan, Allah yolunda cihat eden kimse gibi mi tuttunuz?..." âyetini indirdi."* [196] Müminler ile müşrikler arasındaki üstünlüğe dair ise şu görüş ileri sürülmüştür: "Müşrikler, yahudilere: 'Biz hacılara su veriyor, Mescid-i Haram'ı da imâr ediyoruz. Bu durumda, biz mi, yoksa Muhammed ile O'nun arkadaşları mı daha üstündür?' dediler. Bunun üzerine yahudiler o müşriklere: "Siz, daha üstünsünüz" dediler. Bunun üzerine "….*İman edip de hicret edenlerin, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat edenlerin Allah katında dereceleri daha büyüktür*." âyeti indi. Âyette işaret edildiği üzere "dereceleri daha büyüktür" buyruğunun, derece sahibi olan herkesten daha büyüktür, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani en üstün meziyet ve mertebe onların olacaktır. Ayrıca bunların kimlerden daha üstün olduğu açıkça zikredilmemiş olması, onların mutlak olarak kendilerinden başka herkesten daha üstün olduklarına delâlet ettiği belirtilmiştir.[197]

Netice itibarıyla gerek mümin ile müşrikler arasında olsun, gerekse müminlerin kendi aralarında fazilet bakımından olsun derece farklılığının olduğu Kur'ân âyetlerinde açıkça ifade edilmiştir. Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere Allah katında üstün derecelere sahip olanlar için bu mazhariyet büyük bir övgü hatta derece olarak övgülerin en büyüğünü ifade etmektedir.

Çalışmamızın ilk bölümünü böylelikle tamamlamış olduk. Bu bölümde Kur'ân-ı Kerim'de övülmüş olan insanların hangi ifadelerle övüldüklerini ortaya koyduk. Bu insanlar; Allah'ın sevdiği, dost olduğu, râzı olduğu, beraber olduğu, çeşitli mükâfatlar vaat edilerek müjdelenen, üstün derecelere sahip ve kurtuluşa ermiş olan insanlardır. Allah'ın insanlar arasından bazı kullarına bu şekillerde hitap etmesi, bu insanlar için çok büyük bir mazhariyettir. Bu övgü ifadelerine muhatap olan insanlar; yaratılış gayesine uygun hareket

[196] *et-Tefsîru'l-Münîr*, V.346.
[197] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI.15.

ederek, bütün yaratılmışlar içerisinde en yüksek mertebeye hatta meleklerden bile üstün derecelere ulaşmayı hak etmiş, dünya ve ahiret saadetine kavuşmuş kimselerdir.

BÖLÜM II
KUR'ÂN-I KERİM'DE ÖVÜLEN İNSAN GRUPLARI

Bu bölümde Kur'ân'da övülen insanların kimler olduğunun tespitini yaparak, bunların hangi davranışlarından dolayı övüldüklerini izah etmeye çalışacağız. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de insanları çeşitli sebeplerle övmektedir. Bunların başında inanç ile ilgili konular gelir. Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve ahiret gününe iman edenler değişik ifadelerle methedilmiştir. Bununla beraber, amel ve ahlak ile ilgili konular açısından da insanların övüldüklerini görmekteyiz. Bu kısımda Kur'ân'da övülen insanları, amel ve ahlak konuları açısından tespit ederek inceleyeceğiz.

Ancak böyle bir sınıflandırmanın bazı güçlükler taşıdığını belirtmemiz gerekir. Güçlüklerden biri Kur'ân ve hadislerdeki hangi kavramların tam olarak amel ve ahlak kavramı olduğunun tespitidir. Mesela salih amel kavramı böyledir. Çünkü "hayırlı, iyi, uygun veya yararlı iş, faaliyet" anlamına gelen bu deyim, sayılan nitelikleri taşıyan ibadet ve ahlak ile ilgili bütün olumlu faaliyetleri kapsar. Hatta Peygamberimiz, her şeyden önce "gönülden teslim olma" anlamına gelen İslam'ı ve "kuşkusuz bir şekilde inanma" anlamına gelen imanı dahi kalbin salih bir ameli olarak isimlendirmiştir. [1]

Öte yandan özellikle Kur'ân ve sünnet ahlakı bakımından teorik olarak her ahlaklı davranış aynı zamanda dîni bir itaat ve ibadettir; çünkü bu davranışla ilahi bir emir yerine getirilmektedir. Böylece iyilik gösteriş için veya başka hesaplarla değil, Allah'ın emri olduğu ve O'nun emrine saygının gereği olduğu için imandan kaynaklanarak yapılmış bulunmaktadır. Dolayısıyla amel ve ahlak konuları açısından ayrı ayrı incelediğimiz övülen insanlar, asıl itibarıyla bir bütünlük arz eder. Nitekim "Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan" dediğimizde, ayrı ayrı insan grupları değil, bütün övülen değerler itibarıyla kâmil manada olgun bir mümin şahsiyet ifade edilmektedir.

[1] el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh:* Tevhid 47.

Kur'ân-ı Kerim'de övgü ifadeleri, insanın hangi sebeplerden ötürü, ne şekillerde övüldüğü ile ilgili olarak zikrettiğimiz hususlardaki konu başlıklarına geçmeden önce burada şunu ifade etmemiz gerekir. Amel ve ahlak konuları açısından ele aldığımız övülen insanları; bedene ait kısımları içeren mevzuları amel, kalpteki duygudan kaynaklanarak dışarı yansıyan erdemli davranışları içeren mevzuları da ahlak konuları içerisinde değerlendirdik.

2.1. Amelî Bakımdan Övülen İnsanlar

2.1.1. İman Edenler

İnsanın kurtuluşa ermesine vesile olan en önemli vasıf "iman"dır.[1] İman olmadan, Kur'ân'da bahsedilen diğer güzel hasletlere sahip olmak bir anlam ifade etmez. Övülen bütün güzel davranışlar iman nispetinde bir anlam taşır.

Sözlükte tasdik etmek, güvenmek, güven vermek, içten ve yürekten inanmak gibi anlamlara[2] gelen *iman* (**إيمَان**), Hz. Peygamber'in Allah'tan alıp haber verdiği şeylerin hepsinin doğru olduğuna kesin olarak inanmak, bunları tereddütsüz kabullenip kalp ile tasdik etmek demektir.[3] Tanımdan da anlaşılacağı gibi imanın hakikati kalp ile tasdiktir. Dolayısıyla iman, kalbin amelidir. Çünkü imanın yeri kalptir.[4] Beni Esed bedevîleri hakkında inen bir âyet bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır.[5] "*Bedevîler 'İman ettik' dediler. De ki: 'İman etmediniz. Fakat (teslim olduk) boyun eğdik' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi.*"[6] Bu âyette söz konusu edilen Bedevî Araplar, söz olarak iman ettiklerini söylemişler, Allah ise sözle "iman ettik" demenin yeterli olmadığını, kişinin iman etmiş sayılması için imanın kalbe girmesi gerektiğini beyan etmektedir. Ayrıca bu âyet, imanın İslam'dan daha hususi olduğuna delâlet eder. Nitekim Cibril hadisi de buna işaret etmektedir.[7] Bu hadiste Cebrail, Hz. Peygamber'e önce İslam'ı, sonra imanı, sonra da ihsanı sorarak genel olandan özel olana sonra da en özel olana yükselmiştir. Bundan dolayıdır ki iman ancak kalp ile gerçekleşir. İman gönül huzuru ve Allah'a güven duygusu

---

[1] Mü'minun (23): 1, Nur (24): 51.
[2] *Lisânü'l-Arab,* XIII.21; *Kâmûsü'l-Muhît,* s. 1518; *Tâcü'l-Arûs,* XXXIV.186.
[3] Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXII.212, M.Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001, s. 25-30; *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 34.
[4] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIX.421; *Rûhu'l Beyân Tefsiri,* VIII.214; *et-Tefsîru'l Münîr,* s. 518.
[5] Bedrettin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a…",* II.830; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIX.420.
[6] Hucurât (49): 14.
[7] el-Buhârî: İmân 1; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh:* İmân 1.

ile kalbin tasdikidir. Sadece dilin şahadet getirmesi ve Peygamber'e getirdiklerine zahiren boyun eğmek manasına gelen İslam daha geneldir.[8]

Kur'ân'da imanları kalplerine yerleşmiş gerçek mümin ve özelliklerinden sık sık bahsedilir. Bakara suresinin son âyetlerinde bunların Hz. Peygamber'in Rabbinden getirdiklerinin hepsine, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmış kimseler olduklarını görürüz.[9] Allah, Allah'a ve ahiret gününe inanan bu kimselerden râzı, onlar da[10] Allah'tan râzıdırlar.

Kur'ân'da en çok dikkatimizi çeken gerçek mümin karakteri peygamberlerdir. Allah pek çok âyette onların "mümin" olduğuna şahitlik etmekte[11] ve onların güzel vasıflarını zikretmektedir. Bununla beraber ashab-ı kiram ve diğer peygamberlerin ashabı gerçek mümin vasıflarını en üstün seviyede temsil eden karakterlerdir. Fakat Allah bu vasıfları bizzat peygamberlere ve ashab-ı kirama nispet ederek ortaya koymayıp genel anlamda müminlerin vasıfları olarak ifade etmiş böylelikle iman edenleri bu vasıfları kazanmaya teşvik etmiştir. Ayrıca *Ey iman edenler! (*يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنوا) hitabıyla birçok yerde umumi olarak müminlere çeşitli öğütlerde bulunmuş, nasıl bir mümin olmaları gerektiğini izah etmiştir. Aslında sadece bu *Ey iman edenler!* (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنوا) hitabı dahi müminler için bir övgü niteliği taşımaktadır. Burada övülen gerçek müminlerin kimler olduğunu birkaç âyetle belirtelim:

> *Kuşkusuz müminler şu kimselerdir: Allah anıldığı zaman yürekleri titrer. Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman imanları artar ve yalnız Rablerine dayanıp güvenirler. Onlar, namazlarını dosdoğru kılar ve kendilerine nzık olarak verdiğimizden infak ederler. İşte onlar hakiki (gerçek) müminlerdir. Onlar için Rab'leri katında dereceler, bağışlama ve tükenmez bir nzık vardır*.[12]

> *Gerçek müminler ancak Allah'a ve Resulü'ne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır*.[13]

İlk âyette müminler, nasıl bir yapıya sahip oldukları bildirildikten sonra "*İşte gerçek*

[8] *et-Tefsîru'l-Münîr*, XIII.494.
[9] Bakara (2): 285.
[10] Mücâdele (58): 22.
[11] Bkz: Sâffât (37): 81,111,122, 132.
[12] Enfâl (8): 2-4.
[13] Hucurât (49): 15.

müminler bunlardır.(أُوْلَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقّاً)" ifadesiyle hakiki mümin olarak vasfedilmiş devamında ise onlara verilecek mükâfatlar bildirilerek açık bir şekilde övülmüştür. Âyette geçen "hakiki mümin" ifadesindeki *hak* (حَقّاً) kelimesi, "imana ait değerleri gerçekleştiren, hayata taşıyıp olması gerektiği gibi yaşayanlar" olarak açıklanmıştır.[14]

Diğer âyette ise gerçek müminlerin şüphe götürmeyen bir imana sahip olanlar bununla beraber imanını eyleme dönüştürerek canı ve malıyla mücadele edenler oldukları ifade edilmiş ve doğru olanların bunlar olduğu belirtilerek övülmüşlerdir. Bu âyet imanın hakikatini ortaya koymak açısından önemlidir.

Netice olarak Kur'ân'da övülen insanın en bariz vasfı, "iman edenler"den olmasıdır. Allah iman edenlerle yani müminlerle dost olduğunu, onlardan râzı olduğunu, Allah katında derece bakımından daha üstün olduklarını bildirmiş, onları rahmeti, rızâsı, beraberliği ve cennetle müjdeleyerek övmüştür.[15] İşte iman, insan için en yüce bir değerdir. Diğer övülen değerler ve faziletler, ancak imanla irtibatı ölçüsünde Allah nezdinde bir kıymet ifade eder. Her hakiki faziletin kaynağı imandır.

2.1.2. Allah'a Karşı Huşû Duyanlar

Kur'ân'da övülen insanın en belirgin niteliklerinden biri de iman gibi kalbin amellerinden birisi olan "huşû"dur. *Huşû* (خشوع.) sözlükte; itaat etmek, boyun eğmek, tevazu göstermek, saygılı olmak, korkmak gibi anlamlara gelmektedir.[16] Dini bir terim olarak Allah'a karşı itaatkâr olmak, azameti karşısında korku duymak, yaratıcı karşısında acziyetini bilerek gönülden ve isteyerek boyun eğmek, Rabbine karşı alçak gönüllü olmak[17] gibi anlamlarla ifade edilen huşû; Rabbin azamet ve celali karşısında kulun içten gelen büyük bir saygı hissiyle edep haline geçmesi ve bu duygunun organlara yansımasıyla bir durgunluğun meydana gelmesi halidir.[18]

Huşû, Kur'ân'da mümin erkek ve kadınların sahip oldukları bir nitelik olarak belirtilmektedir.[19] Kur'ân-ı Kerim'de özellikle huşû duygusuyla hareket eden müminler övülmekte, onların kurtuluşa ereceği ifade edilmektedir. Allah Mü'minûn suresinin başında

---

[14] *el- Keşşâf*, II.170; *Rûhu'l-Meânî*, XV.39; *et-Tefsîru'l-Münîr*, X.86, 87.
[15] Bakara(2); 257; Âl-i İmrân (3): 68; En'âm (6): 127; Enfâl (8): 19; Tevbe (9): 20, 21; Muhammed (47): 35; Beyyine (98): 7.
[16] *es-Sıhâh*, III.1204; *Lisânü'l-Arab*, VIII.71; *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 128.
[17] *Câmiu'l-Beyân*, I.261; *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 132.
[18] *Hak Dini Kur'ân Dili*, V.323.
[19] Âl-i İmrân (3): 199; Ahzâb (33): 35.

kurtuluşa erecek olan müminlerin özelliklerini sayarken ilk olarak namazlarını huşû ile kılanları zikretmiştir.[20] Burada ibadetlerin en temeli olan namaz ile huşû duygusunun birlikte zikredilmesi, iman-amel birlikteliğine çarpıcı bir örnektir. Çünkü huşû ve namaz, açık ve gizli güzel amellerin esasıdır. Namaz dinin direği, huşû ise sağlam inancın sembolüdür.[21] Huşû sahipleri ruhlarını dinlendirmek, huzur bulmak ve üzüntülerini gidermek için namaza koşarlar.[22] İşte Hz. Peygamber'in: "*Gözümün nuru namazdır*."[23] ifadesi ile dile getirdiği durum budur.

Allah kendisine karşı huşu duyanları ilim ehli olarak vasıflandırmış "*Kulları arasında Allah'a karşı huşû duyanlar ancak âlimlerdir."*[24] buyurarak onları yüceltmiştir. Allah'a karşı ancak O'nun üstün sıfatlarını ve güzel işlerini bilenler hakkıyla huşû duyarlar. Çünkü huşû'un dayanağı, huşû duyulan şeyi tanımak ve durumunu bilmektir. Bu nedenle Allah'ı daha çok tanıyan O'na karşı daha çok huşû duyar. Çünkü insanın ilmi arttıkça Allah'a olan huşû'u da artar.[25]

Huşû sahibi olanlara örnek olarak Kur'ân, Hz. Zekeriya ve ailesinden bahseder. Zekeriya peygamberin duasının kabul edildiğini, hanımının rahatsızlığının giderilip Yahya'nın bağışlandığını ifade ederken onlardan huşû sahibi, Allah'a karşı mütevazı ve boyun bükmüş bir halde ibadet ve taatlerini yapanlar olarak bahsetmektedir.[26]

Kur'ân-ı Kerim ayrıca insan dışındaki diğer varlıkların da huşû içerisinde olduklarını bildirir. Örneğin yeryüzü Allah'a karşı huşû içindedir. Her türlü emrini yerine getirmek üzere boynu büküktür.[27] Dağlar bile eğer Kur'ân kendilerine indirilseydi Allah'a olan haşyetten baş eğer, huşû içinde dururlardı.[28] Demek ki, Kur'ân kendilerine indirilen, Allah'ın vahyine muhatap olan insanlara düşen de Allah'a karşı huşû duygusuyla baş eğmek ve bütünüyle teslimiyet halinde olmaktır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, ibadetlerin ve duaların değer kazanması, müminin imanının seviye bulması kulun huşû sahibi olmasıyla yakından ilgilidir. Allah'a karşı huşû duyanlar Kur'ân'ın bildirdiğine göre; Allah'ın övgüsüne mazhar olacaklar, yaptıklarının

---

[20] Mü'minûn (23): 2
[21] *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, VI.562.
[22] *et-Tefsîru'l-Münîr*, I.137, 138.
[23] *el-Müsned*, III.128.
[24] Fâtır (35): 28.
[25] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI.21; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII.376; *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, VII.13; *et-Tefsîru'l-Münîr*, XI.549.
[26] Enbiyâ (21): 90.
[27] Fussilet (41): 39.
[28] Haşr (59): 21.

mükâfatını fazlasıyla alacaklar, sıkıntıları giderilecek, kurtuluşa erecekler, güzel sonuç ve güzel yurt onların olacaktır.

2.1.3. Namazlarını Huşû İle Kılanlar

Namaz, İslam dininin temel ibadetidir. Muhteva ve rütbe bakımından bütün ibadetlerin zirvesi durumundadır. Kul ile yaratıcının buluşması olan namaz sadece farz ve vaciplerin yerine getirilmesiyle kemal niteliğini kazanamamakta, tamamlayıcı adaplara da ihtiyaç duymaktadır. Namaz kılanın bu adaplara riâyet etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Hz. Peygamber bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "*Kişi namazı bitirince, kıldığı namazın sevabından kendisine ya onda biri, ya dokuzda biri, ya sekizde biri, ya yedide biri, ya altıda biri, ya beşte biri, ya dörtte biri, ya üçte biri ya da yarısı verilir*."[29] Bu hadis namaz kılanın huşû gibi namazın gereklerinden ihmal ettikleri sebebiyle uğrayacağı zararı göstermektedir. Bu sebeple insan ibadet ederken âlemden ve bütün benliğinden sıyrılarak tam bir edep hali içerisinde Rabbine yönelmelidir.

Mü'minûn suresinde kurtuluşa eren kimseler arasında ilk olarak "Namazlarını huşû ile kılanlar" zikredilmiştir. Namaz içinde huşû halinde olmaktan maksat, Allah'tan korkarak ve sükûnet içinde namaz kılmaktır. Bu da namaz kılanın, kalbini sadece namaza vermesi, namaz dışındaki her şeyi kalbinden çıkarması ve namazı diğer bütün şeylere tercih etmesiyle olur. İşte o zaman namaz kılan kişi, rahatlık hisseder ve kıldığı namazdan zevk alır. Bu şekilde hem kalben hem de bedenen sükûnet hisseder, huzur içinde olur.[30] Zira Allah'ın huzurunda olduğunun idrakinde olan insan ürperir. Bu ürperti kalpten organlara yansır. Zihni meşgul eden tüm uğraşlar kaybolur. Allah'tan başkasını görmez hale gelir. Namazda âyetlerin anlamlarından zevk alır. Vicdanları her türlü kirden arınır.[31]

Namazda hem kalbin hem bedenin huşû içerisinde olması istenir. Kalbin huşûsu, korkmak ve güçlü bir şahsın karşısında heybet hissine kapılmaktır. Bedenin huşûsu ise böyle bir şahsın huzurunda baş eğmek, bakışları aşağı çevirip sesi alçaltmaktır.[32] İnsan üzerinde müşahede edilen huşû, ancak uzuvlarla ilgili olanıdır. Kalple ilgili olanlar görülemez.[33] Hz. Peygamber namaz kılarken sakalıyla oynayan bir adam görünce, "*Şâyet*

[29] Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981: Salât 124.
[30] *Câmiu'l-Beyân*, XVII.10.
[31] *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, VII.391.
[32] *Tefhîmü'l-Kur'ân*, III.399.
[33] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII.78.

bu adamın kalbinde huşu olsaydı, azalarında da huşû olurdu." buyurmuşlardır.[34] Huşûnun yeri kalptir. Kalp huşû bulduğunda bütün organlar da kalbin huşûsu dolayısıyla huşû bulmuş olur.[35]

Namazlarını huşû içerisinde kılanlar Allah'ın huzurunda bulunmanın, bütün benlikleriyle O'na yönelmenin hazzını tadarlar, bundan büyük bir zevk alırlar, dünyanın sıkıntısından ve kederinden kurtularak sükûna ererler, büyük bir rahatlık ve ferahlık duyarlar. Kalplerinde hissettikleri bu ferahlık, huzur ve sükûn bütün vücutlarını kaplar. İbadetlerinde ve namazlarında sadece Allah'ı düşünürler, zihinlerindeki bütün meşguliyetler silinir. Gönülleri sadece Rablerine bağlanır. İnsan canı sıkıldığı, bunaldığı zaman ibadete sarılır, namaza yönelirse ruhu açılır, sıkıntısı gider, içi rahatlar. Hz. Muhammed namazla meşgul olduğu zaman dinlenir, içindeki keder, gider huzura kavuşurdu. Onun için içinde bir sıkıntı hissettiği zaman hemen namaza kalkarak Allah'a sığınırdı.

Namazı huşû içerisinde kılanlar denilince akla ilk gelen Hz. Peygamber'dir. O, namazlarını son derece huşû içerisinde kılar, her hususta olduğu gibi bu hususta da ümmetine örnek olurdu. Onun namazından bahseden sahabiler şöyle naklederler: "Resulullah namaz kılarken (Allah'ın huzurunda bulunmaktan dolayı) göğsünden, dönmekte olan değirmen taşının veya kaynamakta olan tencerenin sesi gibi ses işitilirdi."[36]

Hz. Peygamber hareketleriyle ümmetine örnek olduğu gibi sözleriyle de müminleri namazlarını huşû ile kılmaları için Allah'ın kendilerine hazırladığı mükâfatları müjdeleyerek teşvik etmiştir: "*Bir müslüman namaz vakti girince güzelce abdest alır, huşû içerisinde rukuunu tam yaparak namazını kılarsa, büyük günah işlemediği müddetçe, geçmiş küçük günahlarına kefaret olur. Bu ömür boyunca böyle devam eder.*"[37] Görüldüğü gibi adabına uygun bir şekilde huşû içerisinde beş vakit namazlarını kılanların, vakit aralarında işlediği küçük günahları affedilmektedir.

Kalbin temizlenip huzur bulmasını sağlayan huşû önemlidir. Allah, Kur'ân-ı Kerim'de namazın farzları, vacipleri ve rekât sayısı üzerinde durmamasına mukabil, ihlâs

[34] Ebû Dâvud: el-Merâsil 96.
[35] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV.8.
[36] Ebû Dâvud: Salât 156.
[37] Müslim: Tahâret 7.

ve huzur halinin önemi üzerinde durup huşû ile namaz kılmayı emretmekte[38] namazlarında huşû içinde olan müminlerin kurtuluşa ereceği müjdesini vermektedir.[39]

2.1.4. Zekâtını Verenler

Kur'ân'da namazla birlikte çokça zikredilen ve mali ibadetlerin temeli olan *zekât* (الزَّكوة) sözlükte; artma, çoğalma, arıtma, övgü ve bereket gibi anlamlara gelir.[40] Terim olarak ise; Allah'ın, Kur'ân'da zikredilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, dince zengin sayılan kişilerin mallarından alınan belirli bir pay demektir.[41] Ayrıca Kur'ân'da yer alan "sadaka" kelimesi de zekât manasındadır.[42] Doğru söylemek, sözünü tutmak gibi anlamlar taşıyan *sıdk* (صِدْق) kökünden türemiş olan bu kelime, daha sonraki dönemlerde gönüllü mali ödemeler için kullanılmaya başlanmıştır.[43]

Zekât sözcüğü, 6 âyette müstakil, 26 âyette namazla birlikte zikredilmek üzere toplam 32 âyette yer almaktadır.[44] Görüldüğü gibi zekât ibadeti kullanıldığı birçok âyette namaz ile birlikte zikredilmektedir. Bu âyetlerde önce namaz, hemen ardından zekâttan bahsedilir. Böyle bir birliktelik ve sıralamanın bir anlamı vardır. Buna göre; bu ibadetlerin birincisi insanın manevî yönüne, ikincisi ise maddî yönüne hitap etmektedir. Yine birinci ibadet insanı gayb âlemine, yücelere bağlarken; ikinci ibadet onu hayata, çevresine ve toplumuna bağlamaktadır. Böylece insan gayb âlemi ile müşahede âlemi arasında bir köprü oluşturmaktadır. İnsanı değerli ve yeryüzünde halife kılan, bu yönüdür. Birinci ibadet olan namaz, insan ruhunu temizlerken, ikinci ibadet olan zekât, ruhunun yanında malını da temizlemektedir.[45]

Kur'ân-ı Kerim, yer ve gök ile içindekilerin mülkiyetinin Allah'a ait olduğunu, insanlara mal ve mülk verenin O, olduğunu hatırlatır:

> *Şimdi bana, ektiğinizi haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz? Dileseydik onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız. Doğrusu borç altına girdik, daha doğrusu biz yoksul kaldık (derdiniz). Söyleyin şimdi*

---

[38] Bakara (2): 238.
[39] Mü'minûn (23): 2
[40] *Lisânü'l-Arab*; XX.1849.
[41] *el-Mu'cemü'l-Vesît*, I.398.
[42] Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Beyrut 1424/2003, II.522. Örnek âyetler için bkz: Tevbe (9): 60, 103.
[43] Mustafa Öztürk, "Sadaka Kavramının Kur'ân'daki Anlam Çerçevesi", *Ondokuz Mayıs ÜİFD*, Sayı:12-13, 2001, s. 460.
[44] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 577, 578.
[45] *et-Tefsîru'l-Münîr*, I.381-385; M.Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 160-164.

bana içtiğiniz suyu, buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa bitiren biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi? Söyleyin şimdi bana tutuşturmakta olduğunuz ateşi, onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?[46]

O halde insanın sahip olduğu mal ve mülkün tamamı Allah'ındır ve kişi bu maldan Allah'ın emrettiğini vermelidir. Ancak Allah, bu malı sahibinden zorla alarak onu fakire vermez. Bunu yapacak olan, o mala sahip olan kişinin kendisidir. Böylece o kişi, kendi kendisini temizlemiş olur. Çünkü kişinin sahip olduğu mal ve mülk, bir imtihan aracıdır: *"Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır."*[47]

Kur'ân zekât vermeyi mümin, muhsin ve muttaki kulların vasıflarından saymıştır. O halde Kur'ân'ın övdüğü mümin, muhsin ve muttakiler zümresinde yer almak isteyen bir zenginin zekâtını verenlerden olması gerekir. Zira Allah kurtuluşa erecek olan müminlerin bir özelliğinin de zekâtlarını vermeleri olduğunu haber vermektedir.[48]

Ayrıca Kur'ân, müşrikleri kötülerken onların vasıflarından birinin zekât vermemek olduğunu zikreder.[49] Müşriklerin nitelikleri arasında zekât vermeme sıfatının özellikle belirtilmesinin nedenini Zemahşeri şöyle açıklamaktadır: "Çünkü insanın en çok sevdiği şey kendi malıdır, o canın yongasıdır. Malını Allah yolunda harcayacak olursa, o kişinin sebat üzere dosdoğru, niyetinin samimi, olduğunun en güçlü delili olur. Nitekim yüce Allah *"Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile mallarını infak edenlerin durumu..."*[50] buyurmaktadır. Yani onlar nefislerine böylece sebat vermekte, mallarını infak etmek suretiyle de nefislerinin sebatını belgelendirmektedirler. Müellefe-i kulub (kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen kimseler) ancak basit birtakım dünyalıklarla bağlanmıştır. Böylelikle imanları güçlenmiş ve İslam'a karşı yumuşamış oldular. Hz. Peygamber'den sonra dinden dönenler ise ancak zekâtı vermemeyi açığa vurmuşlardı. Bundan dolayı ise onlara karşı savaş ilan edilmiş, onlara karşı cihada girişilmişti. Bu uğurda müminler zekâtın eda edilmesi için birlikler halinde gönderilmişti. Onu vermek istemeyenler de böylelikle korkutulmuştu. İşte bundan ötürü zekât vermemek, müşriklerin niteliklerinden olarak tespit

[46] Vâkı'a (56): 63-72.
[47] Tevbe (9): 103; Teğâbün (64): 15.
[48] Mü'minûn, (23):1-4.
[49] Fussilet (41): 6,7.
[50] Bakara (2): 265.

edilmiştir."[51] Dolayısıyla zekât; imanın bir göstergesidir, nefse hoş ve sevimli gelen şeylerden vererek niyetin doğru olduğuna bir delildir. Bu sebeple zekât İslam'ın köprüsüdür. Veren kurtulur, muhalefet eden helak olur.[52]

Mal, tabiatı itibarıyla sevilir. Malın elde bulunması şükretmeyi, elden çıkması da sabretmeyi gerektirir.[53] Zekât kalp ve malın temizliğidir. Kalbin cimrilikten temizlenmesi, kişinin bencillikten kurtulmasıdır, şeytanın fakirlik konusunda verdiği vesveselere üstün gelmesidir.[54] Dolayısıyla alan ve veren açısından bakıldığında zekâtın çok çeşitli faydalarının olduğu aşikârdır.[55]

Kur'ân-ı Kerim'de zekât verenler çeşitli müjdeler yoluyla övülmüştür.[56]: *"İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler."*[57]İşte onlar dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmuş, kendilerine kurtuluş vaat edilen, cennete girmeyi garanti eden, onlara hidâyet ve müjde verilen müminler zincirinin halkalarından biridirler.

2.1.5. Mallarını Allah Yolunda İnfak Edenler

İnfak (الإنْفَاق) sözlükte sarf etmek, bitirmek ve yok etmek anlamlarına[58] gelmesine rağmen daha çok; para ve malı elden çıkarmak, harcamak anlamlarında kullanılmaktadır.[59] Dinî ve ahlakî bir terim olarak ise Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunmasıdır.[60] Bu bakımdan infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içermektedir. Bunun içindir ki Seyyid Kutub, infakı tarif ederken "zekâtı, sadakayı ve hayır yolda yapılan her türlü yardımı içine alan bir ifade" olarak nitelendirir.[61] İnfakta önemli olan; malı Allah rızası için ihtiyaç duyulan yerlere harcamaktır.[62]

---

[51] *el-Keşşâf*, V.368, 369; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII.393.
[52] *et-Tefsîru'l-Münîr*, XII.462, 463.
[53] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII.275.
[54] *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, VII.392.
[55] Geniş bilgi için bkz: Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Feyiz Yayınları, İstanbul 1972, s. 54-87.
[56] İlgili âyetler için bkz: A'râf (7): 156; Lokmân (31): 4, 5.
[57] Bakara (2): 277.
[58] *el-Müfredât*, s. 504; *Lisânü'l-Arab*, X.357.
[59] *Lisânü'l-Arab*, VI.4508; *Mefâtihu'l-Ğayb*, I.276; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I.274; *Hak Dini Kur'ân Dili*, I.177.
[60] Mustafa Çağrıcı, "İnfak", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII.289.
[61] *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, XI.1114; Nihat Temel, *Kur'ân'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2001, s. 28-30.
[62] *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 39.

İnfak kelimesi umumiyetle karşılıksız yardımlar için kullanılır; nitekim Kur'ân'da yaptıkları iyiliklerden dolayı bir karşılık beklemeyenler övülmektedir.[63] Böyle davranmanın, infak ve sadakanın Allah rızası için yapılmış olmasının kesin işareti, yardım yapılan kimseden hiçbir menfaat beklememek, onu yardım sebebiyle minnet altında tutmamak, incitmemek, hiç böyle bir şey olmamış gibi davranmaktır. Büyük ecri, bu şekilde verenler alacaklar, korku ve üzüntüden kurtulmanın saadeti de bunların olacaktır.[64] Dolayısıyla gerçek infak; yalnız Allah'ın rızasını gözeterek O'nun istediği yerlere harcamaktır.[65]

Kur'ân'da infak türevleriyle birlikte 73 yerde geçmektedir.[66] Ayrıca Allah'ın verdiği rızıklardan ihtiyaç sahiplerine infak eden övülmüş insan tipini ifade etmek için Kur'ân-ı Kerim'de "munfık"[67], "mutasaddık"[68] ve "mussaddık"[69] kavramları kullanılır ve bu insanların özelliklerinden çeşitli yerlerde bahsedilir. Nitekim Bakara suresinin 261-274. âyetleri arasında infak en geniş manada ele alınmış; infak edenlerin özellikleri ile infakın önemi, amacı, hangi mallardan kimlere ve nasıl verileceği, karşılığında vadedilen ödüller ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Bu açıklamalar şu şekilde özetlenebilir:

a) İnfak ve tasadduk gösterişten uzak, yalnız Allah rızâsı için yapılmalıdır.

b) İnfakta bulunan kişi onu alıp kabul edenin onurunu zedeleyecek davranışlardan kaçınmalıdır.

c) Yapılan yardım en iyi ve en kaliteli mallardan seçilmelidir.

d) İnfakın yerine ulaşması için gerçek ihtiyaç sahipleri tespit edilmelidir.

İnsanlara maddi yardımda bulunan, zekât ve sadakalarını veren bu insanların en önemli özelliği yaptıkları yardımı Allah rızası için yapıp, verdikten sonra da o kişiye minnet ve eziyet ederek başına kakmamalarıdır. Nitekim âyette "*Mallarını Allah yolunda harcayıp da ardından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kişiler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır.*"[70] buyrulur. Bu âyetin Hz. Osman ve Hz. Abdurrahman b. Avf hakkında indiği rivâyet edilir. Hz. Osman Tebük gazvesinde orduyu techiz etmiş, bunun üzerine Hz. Muhammed: "*Ey Rabbim! Ben Hz. Osman'dan razıyım,*

[63] İnsân (76): 8, 9.
[64] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrâhim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu*, I.291, 292.
[65] *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, V.731.
[66] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 886, 887.
[67] Âl-i İmrân (3): 17.
[68] Yûsuf (12): 88; Ahzâb (33): 35.
[69] Sâffât (37): 52; Hadîd (57): 18.
[70] Bakara (2): 262.

sen de razı ol." diye dua etmiştir. Hz. Abdurrahman b. Avf ise malının yarısını tasadduk etmişti.[71] İşte mallarını Allah yolunda harcayanlar, bu sahabeler gibi, Allah yolunda mallarını harcamaktan zevk duyarlar. Böylece onlar, Allah için harcamayı vasıtayı gaye uğrunda şuurluca kullanmanın bir yolu, Hz. Muhammed'e ümmet olmanın bir başka belirtisi olarak görürler.

Bu kişilerin özelliklerinden birisi de mallarını gece gündüz, gizli ve aşikâr olarak infak etmeleridir. Nitekim âyette *"Mallarını gece ve gündüz, gizlice ve açıkça infak edenler yok mu, işte onların Rableri katında ecir ve mükâfatları vardır. Ve onlara herhangi bir korku yoktur, onlar hiçbir zaman mahzun da olmazlar."*[72] buyrularak mallarını her zaman infak edenlerden övgüyle söz edilmektedir. Bunlar her vakitte her durumda ve her mekânda infak ederek infakı hayatlarının her safhasına yayarlar.[73] Aşırı infak yapma arzusu onları bu davranışı yapmaya sevk eder. Hatta kendileri ihtiyaç sahibiyken dahi infak etmekten geri durmazlar.[74] Bu âyetin gece bin, gündüz bin, gizli bin ve aşikâr bin olmak üzere dört bin dinar tasadduk eden Hz. Ebu Bekir hakkında, bazı rivâyetlere göre ise aynı davranışı gösteren Hz. Ali hakkında indiği rivâyet olunur.[75] Yine *"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*[76] âyetinin nüzulü olarak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in infakları hakkında nazil olduğu rivâyet edilir. Nitekim Tebük seferine çıkılacağı esnada Hz. Peygamber'in teşvikleriyle bir infak seferberliği başlamış, bunun üzerine Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir getirdikleri bir takım malları Allah yolunda infak edilmek üzere Hz. Peygamber'e vermişlerdi. Hz. Peygamber her ikisine de *"Geriye ne bıraktın?"* sorusunu yöneltince Hz. Ömer "*Geriye malımın yarısını bıraktım.*" diyerek infak ettiği malı açıklamış, Hz. Ebu Bekir ise "*Geriye Allah ve Rasulü'nün vaat ettiklerini bıraktım.*" diyerek durumu neredeyse kendinden bile gizler bir vaziyette malının tamamını getirdiğini ima etmişti. Hz. Ömer bu durum karşısında ağlayarak "*Ey Ebu Bekr, ne zaman seninle hayır konusunda yarıştıysam sen beni geçtin.*" diyebilmişti.[77] İşte her türlü hayır işlerinde adeta yarış yaparcasına sonraki nesillere

---

[71] *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII.48.
[72] Bakara (2): 274.
[73] *Rûhu'l-Meânî*, III.77.
[74] Haşr (59): 9.
[75] *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, I.330; *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII.88; *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III.225; Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Mârife, Beyrut t.y., I.183; *Rûhu'l-Meânî*, III.48.
[76] Bakara (2): 271.
[77] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I.477, 478.

önderlik eden bu güzide sahabeler, infak konusunda da bizlere en güzel örnekleri sunmuşlardır.

İnfak ehli insanlar için diğer önemli bir husus, infak ettiklerinde israfa dalmadıkları gibi cimri de davranmamalarıdır.[78] Onlar, infak ederken ne saçıp savurur ne de fakirlerin hakkını kısarak cimrilik ederler. Adil bir şekilde Allah'ın rızasına uygun olarak infakta bulunurlar.[79] İnfak konusunda ifrat ve tefrit noktalarında bulunmayıp orta yolu benimserler.[80] Allah'ın emrettiği şekilde infakta bulunurlar. Zira İslam, ibadetin az da olsa devamlı olanını makbul görmektedir. İsraf, malın yok olmasına sebep olup tasadduk ibadetinin devamına engel teşkil eder. Cimrilik ise malın elde tutulup ihtiyaç sahiplerine verilmemesine sebep olur ki, bu da ibadetin devamına manidir.[81] Bütün bu hassasiyetlere dikkat ederek infak edenler için Allah, kendi katında mükâfatlar hazırladığını müjdelemektedir. Ayrıca onlar, korkunun ve endişenin olduğu ahiret gününde korku ve endişeden emin olacaklardır.

Konu ile ilgili âyetlere baktığımızda infakta bulunanlar kurtuluşa erenler zümresinde yer aldığı gibi[82] Allah onlara yaptıklarının karşılığını kat kat fazlasıyla vermiştir:

> *Mallarını Allah yolunda harcayanların (infak edenlerin) durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*[83]

İnfakta bulunanların durumundan bahseden bu âyette Allah yolunda yapılan infakın sevabı bire yedi yüz olarak belirlenmiş iken; başka bir âyette infak dışında yapılan sıradan bir iyiliğin sevabının ise bire on olarak verileceği belirtilmiştir: "*Kim bir iyilik ile gelirse, ona on misli vardır*."[84]

Bütün bunlardan görüldüğü üzere Kur'ân infak etmeye son derece önem vermekte ve infak ehli olanlar değişik şekillerde övülerek müslümanlar infakta bulanmaya şiddetle teşvik edilmektedir. Özellikle infaka verilecek karşılığın diğer iyiliklere verilecek karşılıktan yüksek olduğunun belirtilmesi bu önemi en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

---

[78] Furkân (25): 67.
[79] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III.325; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dımaşk 1419/1998, IV.117.
[80] *el-Keşşâf*, III.292.
[81] Muhammed et-Tâhir b. Âşûr. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984, XIX.72.
[82] Bakara (2): 3, 5.
[83] Bakara (2): 261.
[84] En'âm (6): 160.

Nitekim infak eden insan, cömert insandır. Cömert insan ise hadisin ifadesiyle Allah'a, cennete ve insanlara yakın, cehennemden ise uzaktır.[85]

2.1.6. İhsanda Bulunanlar

Kur'ân'da övülen, Allah'ın sevgisini ve beraberliğini kazandıran[86], insanın özelliklerinden bir diğeri de onların "iyilik yapanlar"dan olmalarıdır. İyilik kavramını değişik şekillerde tarif etmek mümkünse de biz Kur'ân ve sünnetin tanımları üzerinde duracağız. İnsanın dünya ve ahirette mükâfatlanmasına sebep olan her iş ve davranış olarak tanımlayabileceğimiz iyiliği Kur'ân-ı Kerim *ihsan* (الإحْسَان), *hasene* (الْحَسَنَة), *in'am* (الإنْعَام), *infak* (الإنْفَاق), *hayr* (الْخَيْر) ve *birr* (البِرّ) gibi kavramlarla açıklamıştır, *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki..."*[87] diye başlayan temel îman esaslarına inanmayı ve önemli ibadetleri yerine getirmeyi, bilhassa Allah'ın rızasını kazanmak için infak etmeyi asıl iyilik olarak kabul eden uzunca bir âyet bu durumu izah eder. Kendisine iyiliği ve kötülüğü soran bir sahabiye Rasulullah şu cevabı vermiştir: *"İyilik ahlâk güzelliğidir. Kötülük ise kalbini tırmalayan ve başkalarının haberdar olmasından hoşlanmadığın şeydir."*[88] Kur'ân'ın iman ve ibadet esaslarını yerine getirmek olarak telakki ettiği iyiliği Hz. Peygamber ahlak güzelliği olarak özetlemiştir. Netice itibarıyla; Kur'ân ve sünnetteki kullanımları çerçevesinde iyilik; iman, ibadet ve ahlak konularını içerisine alan geniş kapsamlı bir erdemdir.

Kur'ân-ı Kerim'de ihsan kavramı hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek yetmişi aşkın âyette masdar, fiil ve isim şeklinde geçmektedir. Sözlükte; "güzel olmak" manasına gelen *hüsn* (حُسْن) kökünden türetilmiş bir masdar olup genel olarak "başkasına iyilik etmek" ve "yaptığı işi güzel yapmak" şeklinde iki anlamda kullanılmaktadır.[89] Kur'ân'da da yine "başkasına iyilik etmek", "yaptığı işi güzel yapmak" manasında, çoğu âyette ise herhangi bir belirlemeye gidilmeden mutlak anlamda kullanılmıştır.[90] Hadislerde de aynı kullanımlara geniş olarak rastlanmaktadır.[91]

---

[85] et-Tirmizî: Birr ve's Sıla 40.
[86] Bakara (2): 195; Âl-i İmrân (3): 13; Mâide (5): 93; Nahl (16): 128; Ankebût (29): 69.
[87] Bakara (2): 177.
[88] Müslim: Birr 14; et-Tirmizî: Zühd 52.
[89] *el-Müfredât*, s. 118; Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s. 261.
[90] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 63, 64.
[91] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 466-469.

Kur'ân, iyilik yapanları muhsinler olarak tanıtmaktadır. Dolayısıyla biz de burada muhsinler ve özellikleri üzerinde duracağız. Zira iyilik yapanlar olarak incelediğimiz bu özellik, muhsinler yani ihsan sahipleridir. Muhsin, ihsanda bulunan kişiye denir.

Kur'ân'da muhsin olanlara örnek olarak peygamberler gösterilmiştir. Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Harun ve Hz. İlyas'ın muhsin olduklarından bahsedilmiş ve *"İşte muhsinleri biz böylece mükâfatlandırırız."* buyrularak onlara çeşitli mükâfatların verildiği zikredilmiştir. Bu mükâfatlar; onların sıkıntıdan kurtulmaları, Allah'ın yardımına kavuşmaları, Allah tarafından nimetlendirilmeleri ile onlara kendisinden sonra gelecek olanlar için güzel bir nam bırakılması, ilim-hikmet ve Allah'ın rahmetinin verilmesidir.[92] Bütün bu nimetler, muhsin olarak vasfedilen peygamberler için geçmektedir ancak âyette *"İşte muhsinleri biz böylece mükâfatlandırırız."* hitabı, muhsin özelliğine sahip olan herkesi kapsamaktadır. Yani bu mükâfatlar, amelinde muhsin olan müminler için de geçerlidir. Ayrıca Kur'ân'da muhsinler için; çok çeşitli mükâfatlar elde ederek mükâfatlarının zayi edilmeyeceği ve onlar için çok güzel müjdelerin olduğu bildirilmiştir. *"Güzel davrananlara (muhsinlere) daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır ne de bir horluk gelir. İşte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar orada ebedî kalacaklardır."*[93] âyeti muhsinlere verilen mükâfatı açıkça ortaya koymaktadır. Buradaki "güzel karşılık"tan maksadın "cennet", "ziyade"den maksadın da "Allah'ın cemalini görmek" olduğu rivâyet edilmiştir.[94] İşte muhsin kulların mükâfatı, en güzel varış yeri olan cennet ve nimetleri ile bütün bunların daha da fazlası olan Cemalullah'tır.[95] Yine çeşitli âyetlerde Allah muhsinleri müjdeler vermek suretiyle övmüştür:

إِنَّ رَحْمَةَ اللّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ... (*…Muhsinlere Allah'ın rahmeti çok yakındır.*)"[96]

إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ,… (... *Allah muhsinleri sever.*)"[97]

إِنَّ اللّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَواْ وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ "*Şüphesiz ki Allah takva sahipleri ve muhsinlerle beraberdir."*[98] diyerek onların layık oldukları konumlarını haber vermiştir.

---

[92] İlgili âyetler için bkz: Yûsuf (12): 22, 36, 56, 78, 90; Sâffât (37): 80, 105, 121, 131.
[93] Yûnus (10): 26.
[94] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V.3169.
[95] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, II.415.
[96] A'râf (7): 56.
[97] Bakara (2): 195; Âl-i İmrân (3): 134, 148; Mâide (5): 13, 93.

İhsan sahipleri; güzel ahlak sahibi olan, bütün işlerinde takvayı esas alan[99], yaptığı işi en güzel şekilde yapan[100], kötülük edene dahi iyilikle mukabele eden[101], taatlerini ihlâsla en güzel şekilde yapan[102], bütün insanlara ve mahlûkata karşılıksız iyilik yapan ve en genel manada Allah'ı görüyormuş gibi ibadet eden ve bunu devamlı Allah'ın huzurunda olduğu şuuruyla yapanlardır.[103] İşte Kur'ân'da bildirilen Allah'ın sevdiği, beraber olduğu, rahmetini, cennetini ve cemalini lütfettiği bu insan, gerçektende övgüye değer işleri kendinde barındıran ideal bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.7. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındıranlar

Mümin insanın en önemli özelliklerinden birisi iyiliği emredip, kötülükten sakındırmaktır. Müminler Kur'ân'da belirtilen güzel hasletleri kendileri sevdikleri gibi bu davranışları başkalarına da tavsiye ederler. Yine Kur'ân'da belirtilen kötü ve çirkin davranışlardan hoşlanmadıkları gibi başkalarını da bu davranışlardan vazgeçirmeye çalışırlar.[104] İşte müminlerin bu önemli özelliği Kur'ân'da "Emri bi'l ma'rûf ve nehyi ani'l münker " diye kalıplaşmış bir ifade olarak yer almaktadır.

Ma'rûf (الْمَعْرُوف) sözlükte idare etmek, işleri düzenlemek, bilmek, tanımak, münker ise; kabul etmemek, bilmemek, tanımamak, hoş olmamak gibi anlamlara gelir.[105] Dini bir terim olarak, Kur'ân ve sünnete uygun düşen şeye ma'rûf; Allah'ın râzı olmadığı, inkâr edilmiş, haram ve günah olan şeye de münker denilir.[106] Kısa ve genel bir ifadeyle ma'rûf; aklın ve dinin iyi gördüğü güzel davranışlar; münker de; aklın ve dinin kötü gördüğü her türlü çirkin davranışlardır.[107] Bu tanımlardan hareketle "emri bi'l ma'rûf " yani ma'rûfu emretmek iman ve itaata çağırmak; "nehyi ani'l münker" yani münkerden nehyetmek de küfür ve Allah'a başkaldırmaya karşı durmaktır diyebiliriz.[108]

Kur'ân-ı Kerim'de, ma'rûf kelimesi toplam 39 yerde geçer. Münker kelimesi ise 18 yerde kullanılır. *Ma'rûf* (الْمَعْرُوف) ve münker (الْمُنكَر) kelimeleri, dokuz âyette "ma'rûfu

---

[98] Nahl (16): 128.
[99] *el-Keşşâf*, II.342; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, IV.264.
[100] *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, I.205; *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.20.
[101] *Câmiu'l-Beyân*, XIII.140; *Medâriku't-Tenzîl*, III.13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, II.511.
[102] *Câmiu'l-Beyân*, I.493; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, V.136; *Rûhu'l-Meânî*, XIV.217.
[103] Metin Ocak, *Kur'ân'da İhsan ve Muhsin Kavramları*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1999, s. 86-88.
[104] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI.204.
[105] *es-Sıhâh*, IV.1400; *Lisânü'l-Arab*, IX.236.
[106] *el-Müfredât*, s.507; *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV.2357,2358; V.3118.
[107] Ömer Dumlu, *Kur'ân'da Ma'rûf ve Münker*, Ravza Yayınları, İstanbul 1994, s. 88.
[108] *Envâru't-Tenzîl*, II.232.

emretme ve münkeri nehyetme" anlamına gelen ifade kalıplarıyla geçmektedir.[109] İslamî kaynaklar, iyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önlenmesi, bu şekilde faziletli bir toplumun oluşturulması ve yaşatılması için gösterilen faâliyeti, Kur'ân ve hadislerdeki kullanıma uygun olarak "emri bi'l-ma'rûf, nehyi ani'l-münker" şeklinde formülleştirmişler.[110]

Allah Kur'ân'da müminlerden bir grubun bu görevi yerine getirmesi gereğini şöyle vurgulamaktadır: *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[111] Bu âyetle ma'rûfun emredilmesi ve münkerden men edilmesi işi bütün İslam ümmetine farz kılınmıştır. İslam âlimleri bu görevi ümmet içinden bir grubun yapmasıyla diğerlerinden sorumluluğun kalkacağını, ancak hiç kimsenin yapmaması halinde bütün müslümanların sorumlu ve günahkâr olacağını söylemiştir.[112] Bununla beraber emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevinin hükmü ve kime ait olduğu, müfessirler ve mezhep temsilcileri arasında tartışma konusu olmuştur. Bunlardan bir kısmı bu görevin âlimlere ait olduğunu, buna gerekçe olarak da cahil insanın doğru olanı anlatayım derken dine daha büyük zarar vereceğini söylemişlerdir.[113] Bir kısmı ise bu görevi el ile yerine getirmenin yöneticilere, dil ile yerine getirmenin âlimlere, kalp ile buğz etmenin ise avama vacip olduğu söylemiştir.[114] Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"Sizden biriniz çirkin bir iş görürse, onu eliyle değiştirsin; eğer buna gücü yetmezse, diliyle uyarsın; buna da gücü yetmezse, kalbiyle buğzetsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir."*[115] Dolayısıyla her müslüman, gücü oranında kötülüğe engel olmalıdır.[116] Allah zaten insana, gücünün üzerinde bir sorumluluk yüklemez.[117] O halde müminler, bir kötülük işlendiğini gördüğünde onu elleriyle, dilleriyle veya kalpleriyle engellemeye çalışırlar.[118] Böyle yapan kişiler yani iyiliği emredip kötülükten meneden kişiler Allah katında kurtuluşa ermişler ve onlar Allah'ın rızasına ve övgüsüne nâil olmuşlardır.[119]

---

[109] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 873.
[110] Mustafa Çağrıcı, "Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XI.139.
[111] Âl-i İmrân (3): 104.
[112] *Rûhu'l-Meânî*, III.34; *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.1155.
[113] *el-Keşşâf*, I.604; *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI.522.
[114] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V.75, 76.
[115] Müslim: İmân 20.
[116] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V.76; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, Ankara 1988, II.378.
[117] Bakara (2): 286.
[118] *Rûhu'l-Meânî*, XIII.204.
[119] *Envâru't-Tenzîl*, I.176.

Kur'ân, müslümanların insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış bir ümmet olduğunu belirtirken onların bu dereceye yükseltilmelerinin sebepleri olarak da onların iyiliği emrettiklerini, kötülüğü yasakladıklarını ve Allah'a inandıklarını vurgulamaktadır.[120] Âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: *"Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız…"*[121] Söz konusu bu âyet-i kerimenin zahiri, Hz. Muhammed'in ashabına bir hitaptır, fakat bu ifade bütün Hz. Peygamber'in ümmeti hakkında umumi bir ifadedir.[122] Hz. Peygamber'in ümmetinin, önceki ümmetlerden daha üstün olması, emri ma'rûf nehyi ani'l-münkeri en sağlam bir şekilde yapmalarındandır. İşte bu âyet, ümmet için bunu yerine getirdikleri ve bu niteliğe sahip oldukları sürece bir övgüdür. Eğer, münkere karşı çıkıp onu değiştirmeyi terk edecek, münker işlemek üzere birbirleriyle anlaşacak olurlarsa, o takdirde bu övgüyü hak etmezler, bunun yerine yerilirler.[123]

Kur'ân-ı Kerim'de ayrıca iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmanın mümin ile münafığı birbirinden ayıran temel bir özellik olduğu vurgulanmıştır. Buna göre âyette *"Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerindendirler. Onlar münkeri emreder, ma'ruftan alıkoyarlar."*[124] buyrulmuş, birkaç sonrasındaki âyette ise *"Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velisidirler. Bunlar da iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar."*[125] buyrulmuştur. Böylelikle Allah iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı müminler ve münafıklar arasındaki fark olarak göstermektedir. İşte bu da müminin en belirgin özelliklerinden birisinin, iyiliği emretmek, münkerden de alıkoymak olduğunu göstermektedir.[126]

Görüldüğü gibi bu prensip, İslam toplumunun güzel vasıflarını koruyan en önemli niteliklerden biridir. İyiliği emir, ferdi ve toplumu mutlu kılacak güzel şeylerin yapılmasını istemek; kötülükten alıkoyma da; ferdi ve toplumu bozacak, mutsuz edecek her türlü kötülükten insanları men etmeye çalışmaktır. İşte bunun gereğini yerine getirmeye gayret eden kimseyi Allah överek kurtuluşa erenlerden olduğunu müjdelemektedir.

---

[120] Selim Özarslan, "İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak (El-Emru b'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker) Prensibi Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmi Dergi*, DİB Yay., Cilt: 42, Sayı:3, 2006, s. 91.
[121] Âl-i İmrân (3): 110.
[122] *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII.194.
[123] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V.264; Altuntaş Abdurrahman, Kur'ân'da Temel Siyasî Kavramlar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2009, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 101.
[124] Tevbe (9): 67.
[125] Tevbe (9): 71.
[126] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V.73.

2.1.8.Allah'a ve Resulü'ne İtaat Edenler

İnsanın Allah'ın sevdiği kimselerden olmasını sağlayan bir özellik de Allah'a ve Resulü'ne itaat etmesidir.[127] "İtaat" sözlükte; boyun eğmek, gönüllü olarak kabullenmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek, icabet etmek anlamlarına gelir.[128] Istılahta ise; Allah'ın ve Resulü'nün verdiği hükme rıza göstererek gönülden bir teslimiyetle boyun eğme anlamını taşır.[129]

İtaatte aslolan; göklerin, yerin ve arasındakilerin dahi itaatten geri durmadığı Allah'a itaattir.[130] Bununla beraber Kur'ân'da peygambere itaat de genellikle Allah'a itaat emrinin hemen arkasından gelmektedir. Allah'a itaatin gerçeklik kazanması, O'nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunlara uymanın örneklerini kendi yaşantılarıyla gösteren peygamberler vasıtasıyla mümkün olacağından bazı âyetlerde peygambere itaatle Allah'a itaat özdeş kılınmıştır.[131] Kur'ân-ı Kerim, peygamberlerin kendilerine itaat edilmesi için gönderildiğini ifade eder ve hidâyetin ancak onlara uymakla gerçekleşeceğini haber verir. Allah'ın gönderdiği her peygamberin ümmeti o peygambere uymakla yükümlü kılınmıştır: *"Biz her peygamberi, ancak Allah'ın izniyle kendisine itaat edilsin diye gönderdik..."*[132] Hz. Peygamber de bu hususta şöyle buyurmuştur. *"Kim bana itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiştir. Kim de bana isyan ederse muhakkak ki Allah'a isyan etmiştir."*[133]

Allah'a ve Resulü'ne itaat, iman etmenin zarurî bir gereğidir. O yüzden gerçek anlamıyla iman, ancak Allah'a ve Resulü'ne itaatle gerçekleşir. Bunun içindir ki müminler, Allah'ın ve Resulü'nün emir ve yasaklarına kayıtsız şartsız itaat etmek mecburiyetindedirler.[134] Aynı zamanda iman, itaat ve teslimiyet ile birlikte varlığını korur. Bir nevi itaat, imanın test edilmesidir. Nitekim gönülsüz bir itaat, Kur'ân'da imansızlık göstergesi olarak değerlendirilir: *"Hayır! Rabbine yemin olsun ki aralarında çıkan sorunlarda seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın*

---

[127] Âl-i İmrân (3): 31.
[128] *el-Müfredât*, s. 312; *Tâcü'l-Arûs*, XXI.468; Ömer Mahir Alper, "İtaat", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIII.444.
[129] Mustafa Çağrıcı, "İtaat", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yay., İstanbul 2006, II.1010.
[130] İsrâ (17): 44.
[131] Âl-i İmrân (3): 31; Nisâ (4): 80.
[132] Nisâ (4): 64.
[133] İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, XVI.482.
[134] *Rûhu'l-Meânî*, V.75.

tamamen kabul etmedikçe iman etmiş olmazlar."[135] Dolayısıyla bir müminin Allah ve Resulü'ne itaat hususunda şu Kur'ânî tavsiyelere dikkat etmesi gerekmektedir:

1. *Her konuda her anlaşmazlıkta Allah'ın ve Rasulullah'ın hakemliğine başvurmak.*

2. *Onların verdiği hükümlerden dolayı zerre miktarı sıkıntı ve rahatsızlık duymamak.*

3. *Tam bir teslimiyetle bu hükümlere boyun eğmek. Zira onlara boyun eğmek imanın gereğidir.*

İnanan insan, Allah'ın ve elçisinin emirlerini gönülden boyun eğerek uygular; onun sözlerine itaat ederken kalbinde en küçük bir sıkıntı da duymaz. Allah'ın ve elçisinin hükmettiği her şeyin en doğru ve en hayırlısı olduğunu bilir. Bu davranış ise inanan bir insanın samimi imanından kaynaklanır.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a itaat edenlere örnek olarak Hz. İbrahim gösterilmiştir.[136] O'nun övülen yüksek vasıflarının anlatıldığı Nahl suresi'nin 120-122. âyetlerinde أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفاً (*Allah'a itaat eden tek başına bir ümmet*) olduğu ifade edilmiştir. O'nun dönemindeki insanlardan hiçbiri Allah'a itaat etmezken, O tek başına Allah'a itaat ediyordu. Bu yüzden Hz. İbrahim, başlı başına bir ümmet olarak vasıflandırılmıştır.[137] Bununla beraber Kur'ân'da "Allah'a ve Resulü'ne itaat edenler" çok farklı şekillerde övülmüştür. Bu özelliğe sahip olanların mükâfatları şu şekillerde bildirilmiştir:

**Altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirilmeleri.*[138]

**Allah tarafından bağışlanma ve büyük bir ecir ile karşılanarak yaptıklarının mükâfatını eksiksiz olarak görmeleri.*[139]

**Allah'ın merhametine kavuşmaları.*[140]

**Allah'ın Iütfuna mazhar kıldığı, ne güzel arkadaşlar dediği; peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraber bulunup ebedî kurtuluşa ermeleri.*[141]

---

[135] Nisâ (4): 65.
[136] Nahl (16): 120.
[137] *Mefâtihu'l-Ğayb,* XX.137; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XII.457; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* VIII.366; *Rûhu'l-Meânî,* XIV.250; *Hak Dini Kur'ân Dili,* V.3135; *et-Tefsîru'l-Münîr,* VII.461.
[138] Nisâ (4): 13.
[139] Hucurât (49): 14; Ahzâb: (33): 35.
[140] Âl-i İmrân (3): 132.
[141] Nisâ (4): 69.

Bütün bu müjdeler, Allah ve Resulü'ne itaati teşvik için Allah tarafından bahşedilen büyük lütuflardır.[142] Özellikle son maddedeki müjde ulaşılması en çok istenen mertebedir. Aynı zamanda Kur'ân'da övülen insanların kimler olduğunun da tespiti niteliğindedir. "Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler…" Allah'ın ne güzel arkadaşlar dediği bu en değerli insanlarla beraber olmak sahabenin tek arzusuydu.[143] İşte Allah kendisine ve Rasulü'ne itaat edenleri lütfuyla böyle ödüllendirecektir.

Kur'ân'dan anladığımız üzere, Allah ve Resulü'ne itaat etmek, inanan insanların en önemli özelliklerindendir. Dünyada şeref ve izzetle yaşamak, ahirette ise en yüce mertebelere yükselebilmek, Allah'ın sevdiği kimselerden olabilmek için; Allah ve Resulü'ne itaat gereklidir.

2.1.9. Salih Amel İşleyenler

Kur'ân'da övülen müminlerin davranış, düşünce, gayret ve çalışmaları salih amel olarak ifade edilir. Amel-i salih kavramı, *amel* (العَمَلُ) ve *salih* (الصّالِحُ) kelimelerinden oluşur. Kur'ân'ın ağırlıklı olarak üzerinde durduğu temel ve önemli konulardan birisidir. *Amel* (العَمَلُ) sözlükte; iş, çaba, fiil, çalışma gibi manalara gelmektedir.[144] Yalnız "amel" kelimesi "fiil" kelimesinden daha özel bir anlam taşır. "Fiil" denince, bilinçli ve bilinçsiz hareket ve davranış kastedilmektedir. Ancak "amel" sadece insanların bilinçli davranışlarını içerir.[145]

Salah (صَلَاح) kelimesi ise fesadın zıddıdır.[146] Fesad umumi bir lafızdır ve her türlü kötülüğü içerisine alır. Aynı şekilde salah da umumi bir lafızdır ve iyi ve doğru olan her şeyi içerisine almaktadır.[147] Salah kelimesi, ism-i fâil olarak yani salih şeklinde kullanıldığında kendisi doğru olan; muslih şeklinde kullanıldığında ise kendisi doğru olmakla birlikte başkasını da ıslah eden demektir.[148]

Salih amel sözlük anlamı itibariyle "uygun olan veya iyi olan davranış" anlamındadır. Dinî literatürde ise; dinin emir, tavsiye ve yasaklarını dikkate alan söz, tutum

---

[142] *el-Mefâtihu'l-Ğayb*, X.174; *Rûhu'l-Meânî*; V.75.
[143] Bu konudaki âyetin nüzul sebebi için bkz: *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* I.730, 731; *Rûhu'l-Meânî,* V.75; *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, II.538.
[144] *Lisânü'l-Arab*, II.516.
[145] *el-Müfredât*, s. 519; *Lisânü'l-Arab*, XI.475.
[146] *el-Müfredât*, s. 489; *Lisânü'l-Arab*, II.516, 517; *Kâmûsü'l-Muhît*, I.243.
[147] *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII.191.
[148] Musa Bilgiz, "Kur'ân'da Amellerin …", s. 133.

ve davranışlara salih amel denilir. Bir başka ifadeyle salih amel, Allah'a iman ederek, O'nun bildirmiş olduğu hükümlere uygun olarak, ihlâs ve iyi niyetle yapılan, Allah'ın rızasının olduğu her türlü hayırlı faaliyetlerdir.[149] Daha önce işlemiş olduğumuz ve Kur'ân'daki övülen güzel vasıfları ifade eden *el-birr* (الْبِر), *el-ihsan* (الإحْسَان), *el-hayr* (الْخَيْر) ve *el-ma'rûf* (الْمَعْرُوف) gibi kavramlar da, salih amel ifadesinin anlam alanı içindedirler.[150] Kur'ân-ı Kerim'de müminler, genellikle iman edenler ve "salih amel" işleyenler olarak nitelenmekte, ya da sadece iman ettik demekle kalmayıp bu imanın gereği olan salih amelleri yapmaları konusunda ısrarla teşvik edilmektedirler.[151]

Kur'ân'da müminlerin teşvik edildiği salih ameller oldukça çoktur. Ama bunların bir kısmı farz olan yani her ferdin yerine getirmek mecburiyetinde olduğu davranışlardır. Bazılarını da yapıp yapmamada serbesttir. Fakat insanlar bunları yapma yolunda teşvik edilmekte ve bunlara karşı ilgisiz kalması da istenmemektedir. Şurasını da belirtelim ki, ibadetler ne insanları bıktıracak derecede çok ve ağırdır ne de onları tembelliğe sevk edecek kadar basittir. Gaye itidalli olmaktır.[152] Örneğin yukarıda değindiğimiz salih amellerden farz olan zekât ibadeti dışında nafile olarak sadaka ve infak ibadeti de Kur'ân'da övülmüş ancak bu hususta ölçülü olmanın gereği şu âyetle açıklanmıştır: *"Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın."*[153]

Kur'ân, salih amel işleyenleri salihler olarak adlandırır. Bu kavram Kur'ân'da hem peygamberler hem de müminler için kullanılmaktadır. Nitekim bir âyette *salihu'l-mü'minin* (صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ) ifadesi yer almakta ve şöyle buyrulmaktadır: *"Eğer ikiniz, Allah'a tevbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur. Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize yardımcı olursanız, (bilin ki), onun dostu Allah, Cebrail ve salih müminlerdir (salihu'l-mü'minin). Bunların ardından melekler de ona yardımcıdırlar"* [154] Bu âyetle ilgili olarak Hz. Peygamber'in şu yorumu nakledilir: *"Dikkat edin, şüphesiz ki, falanın ailesi benim dostlarım değildir. Benim dostum Allah ve müminlerden salih olanlardır."* [155] Görüldüğü gibi müminlerin salih olanlarının Hz. Peygamber'in dostu olduğu ifade edilmiştir. Bu da

[149] *Hak Dini Kur'ân Dili*, III.1740, VII.4554.
[150] Geniş bilgi için bkz. Ömer Dumlu, *Kur'ân-ı Kerim'de Salah Meselesi*, TDV Yay., Ankara 1992, s. 32-42.
[151] Amel-i salih kavramının yer aldığı âyetler için bkz: Bakara (2): 25, 62; Nisâ (4): 57, 122, 173; Mâide (5): 9, 69, 93; Tevbe (9): 102; Nahl (16): 97; Kehf (18): 88; Meryem (19): 60; Tâhâ (20): 75, 82; Furkân (25): 70, 71; Kasas (28): 67, 80; Rûm (30): 44; Sebe' (34): 37; Mü'min (40): 40; Fussilet (41): 33, 46; Câsiye (45): 15.
[152] *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, IX.291; Geniş bilgi için bkz: Ömer Dumlu, *Kır'ân-ı Kerim'de Salah* … , s. 24
[153] İsrâ (17): 29.
[154] Tahrîm (66): 4.
[155] *el-Müsned*, IV.203; el-Buhârî: Edeb 14; Müslim: İmân 336.

salih müminler için çok büyük bir övgüdür.

Kur'ân'da salih amel işleyenler sadece salih kelimesi ile adlandırılmamaktadır. Bununla birlikte muslih kavramı da söz konusudur. *Muslih* (الْمُصْلِحُ), hem kendisi bu işi yapan ve hem de bu işin yapılmasına yardımcı olandır. Bunun için Kur'ân'da özellikle muslihlerden de bahsedilmektedir. Kişinin gerek kendisini düzeltmesi (salih amel işlemesi) ve gerekse başkalarına bu konuda öncülük etmesi toplumsal bilinçlenmenin de temel dayanağını teşkil etmektedir.[156] Nitekim salih olmanın yanında muslih de olmanın önemini yukarıda da ifade ettiğimiz müminlerin vasıflarından olan "emri bi'l ma'rûf ve nehyi ani'l münker" davranışı ortaya koymaktadır. Bu özellikleri dolayısıyla müminler, ma'rûf sayılan salih amelleri kendileri işlediği gibi başkalarının da işlemesine yardımcı olur, yine münker sayılan salih olmayan amelleri de işlemekten kendisi sakındığı gibi başkalarını da sakındırmaya gayret ederler.

Salih olmak müminlere ait üstün özelliklerden biridir. Öyle ki, Kur'ân'da peygamberlerden Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, ve Hz. Süleyman'ın salih insanlardan olmayı temenni ettikleri ifade edilmiştir.[157] Hatta bir âyette Hz. İbrahim hakkında; "وَإِنَّهُ فِي الآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ *(O ahirette de salihlerden olacaktır.)*" [158] denilerek salih kimselerin ahiretteki konumlarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Kur'ân'ı Kerim'de Hz. Nuh, Hz. Lut, Hz. Yunus, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Zekeriya, Hz. İlyas, Hz. Yahya, Hz. İsa, Hz. İsmail, Hz. İdris, Hz. Zülkifl gibi peygamberlerin de salih insanlardan oldukları açıkça zikredilmiştir.[159]

Kur'ân'da salih amel işleyenler çok farklı şekillerde övülmüştür. Buna göre iman ederek salih amel işleyenler, insanların en hayırlılarıdır.[160] Bununla birlikte onlar için; güzel bir gelecek ve mutluluğun olacağı, karanlıklardan aydınlığa çıkacakları, tevbelerinin kabul edileceği, kötülüklerinin örtülerek iyiliklere dönüştürüleceği, güzel bir hayatın olduğu, bol rızık ve mağfiretin olacağı, onlar için bir sevgi oluşturulacağı, yeryüzüne varis olacakları ve cennetin onlar için olacağı bildirilmiştir.[161] Bütün bunların yanında, iman edip salih amel işleyenlere Allah, yüksek dereceler verecek, korku ve hüzünden emin kılacak,

---

[156] Ömer Dumlu, *Kur'ân'da Bazı …* s. 145, 146.
[157] Yûsuf (12): 101; Şuarâ (26): 83; Neml (27): 19.
[158] Bakara (2): 130; Ankebût (29): 27.
[159] Bkz: Âl-i İmrân (3): 39; En'âm (6): 85; Enbiyâ (21): 72; Saffât (37): 112; Tahrîm (66) 10; Kalem (68): 50.
[160] Beyyine (98): 7.
[161] İlgili âyetler için bkz: Ra'd (13): 29; Nahl (16): 97; İsrâ (17): 25; Meryem (19): 96; Nûr (24): 55; Furkân (25): 70; Sebe' (34): 4; Mü'min (40): 40.

çalışmalarını zayi etmeyecek, iyi insanlar arasına dâhil edecek ve ilâhî rahmete kavuşturacaktır.[162]

Kur'ân'da salih insanların ahiretteki konumları şöyle belirtilmiştir: "*Kim Allah ve Resulü'ne itaat ederse, onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdirler...*"[163] Bu âyette Allah ve Resulü'ne itaat edenlerin kimlerle beraber olacakları zikredilmektedir. Ayrıca âyette müminlerin ahirette dört sınıfta toplandıkları da belirtilmektedir.[164] Buna göre Allah'ın nimet verdikleri; en başta nebiler sonra da rütbece onlardan sonra gelen sıddıklar, şehitler ve salihlerdir.[165] Bu âyetin açıklamasında müfessirler; salihlerden olmayı peygamberlerin, sıddıkların ve şehitlerin ortak bir vasfı olduğunu belirtmişlerdir.[166] Görüldüğü gibi salihlerin şehitler, sıddıklar ve en yüce mertebe olan nebilerle beraber zikredilmesi ve onların ortak vasfı olarak kabul edilmesi elbette ki bu insanların ahiretteki makamlarının çok yüce olduğunu ifade eder. Bununla beraber ilk mertebeyi oluşturan ve ilahi kuvvetten yardım alan nebilerin[167], salihlerden olmak için dua etmeleri de bu makamın ne derece önemli olduğunu göstermektedir.[168]

Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki; salih insan, Kur'ân'da bizzat her bakımdan mükemmel bir insan tipi olarak ifade edilmektedir. Kâmil manada salih bir insan, Allah'a isyan etmediği gibi masiyeti hatırına dahi getirmeyendir ki, bu da çok yüksek bir dereceyi ifade etmektedir.[169] Dolayısıyla gerçek anlamda salih insan olmak müminler açısından derecelerin en yükseği, mertebelerin en büyüğü ve makamların en şereflisidir.

2.1.10. Allah'ı Zikredenler

Müminlerin Kur'ân'da övülen diğer bir özelliği de Allah'ı zikretmeleridir. *Zikir* (الذِّكْرُ) sözlük anlamı itibarıyla; ezberlemek, bir şeyi telaffuz etmek, muhafaza etmek, ibret almak, okumak, anlamak, güzel bir şekilde övmek veya yermek, şeref ve övünç, söylemek gibi manalara gelir.[170] Sözlük anlamında olduğu gibi terim anlamında da zikrin birçok

---

[162] İlgili âyetler için bkz: Bakara (2): 277; A'râf (7): 170; Tâhâ (20): 125; Ankebût (29): 9; Câsiye (45): 30.
[163] Nisâ (4): 69.
[164] *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.176, 177; *Rûhu'l-Meânî*, V.75, 76.
[165] *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.177; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV.149; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, I.731; *Rûhu'l-Meânî*, V.76-78.
[166] *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, II.127.
[167] *Rûhu'l-Meânî*, V.76.
[168] Bkz: Ömer Dumlu, *Kur'ân-ı Kerim'de Salah* …, s. 79.
[169] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII.188.
[170] *Lisânü'l-Arab*, IV.308; *Tâcü'l-Arûs*, III.226.

tanımı yapılmıştır. Terim anlamını genel olarak ifade edecek olursak; zikir, Allah'ı anmak üzere söylenmesi ve yapılması tavsiye edilen, sözlü ve ameli eylemleri kapsayan davranışların tümüdür.[171]

Zikir Kur'ân'da, aynı kökten gelen kelimelerle birlikte 300'e yakın yerde geçmektedir.[172] Kullanıldığı yerler itibarıyla çok geniş bir anlam çerçevesi bulunan zikrin; Allah'ın bizlere verdiği nimetlerin değerlerini bilmek ve şükrünü tefekkürle birlikte yerine getirmek, çokça hatırlamak ve hatırlatmak, Allah'ın âyetlerini tefekkür ederek onlardan ders almak, Allah'ı yüceltmek, övmek, dua etmek, şükür etmek, mutlak anlamda Allah'a itaat etmek, bütün hallerde Allah'ı saygıyla anmak, nasihat etmek, düşünmeye ve ibret almaya sevk eden vaaz ve öğüt, hak ile batılı ayırıcı, aydınlatıcı, öğüt verici ve yol gösterici kitap (Kur'ân)… vb. gibi değişik anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz.[173] Bu anlamların tümünü ve daha da fazlasını ihtiva eden zikir kavramının hiç de azımsanmayacak oranda geniş bir muhtevaya sahip olduğu açıktır.[174]

Çok geniş bir anlam alanına sahip olan zikir kavramının manası, günümüzde daraltılmış ve sadece Allah'ın adını dil ile anmakla sınırlandırılmıştır. Oysa zikir, insana sevap kazandıran her türlü amelin genel adıdır.[175] Çünkü zikir Allah'ı hatırlamak, O'nu unutmamak, O'ndan gafil bulunmamak ve O'na itaat etmektir. Bütün ibadetlerin gayesi, özü ve aslı da zaten budur. Dolayısıyla zikir, Kur'ân'da ve hadislerde yer alan bir takım güzel sözleri sadece söylemek veya tekrarlamak değil; bilakis her halükârda Allah'a kulluk şuuru içerisinde bulunmak ve tam bir teslimiyet göstermek, her hal ve şartta O'nun sürekli bizi gözetlediğini zihnimize yerleştirmek ve O'nu hiç hatırımızdan çıkarmamaktır. Bu şekilde bir inanç ve davranış tarzı, dinin ve ibadetlerin özü niteliğindedir.[176]

Kur'ân'da zikrin en çok kullanılan şekli "tezekkür"dür. Buradaki manası itibarıyla *tezekkür* (التَّذَكّر), iyice düşünme, anlama ve unutmama kararlılığı içinde olmaktır. Allah, peygamberleri vasıtasıyla insanlara âyetlerini bildirerek, onların ibret ve öğüt almalarını istemektedir. İbret ve öğüt alma, tezekkür faaliyetinin sonucudur. Çünkü bu tarz bir

---

[171] *Hak Dini Kur'ân Dili*, I.513-517.
[172] *el-Mucemü'l-Müfehres*, s. 343-349.
[173] *Câmiu'l-Beyân*, II.39; *el-Keşşâf*, I.206, III.104; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II.166; *Lisânü'l-Arab*, IV.308; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, I.1799; *Hak Dini Kur'ân Dili*, V.3341.
[174] Bu konuda geniş bilgi için bkz: Musa Bilgiz, "Kur'ân'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", *Atatürk ÜİFD*, Sayı: 25, 2006, s. 211, 212; Hüseyin Kerim Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 790.
[175] *Hak Dini Kur'ân Dili*, I.540-543
[176] Musa Bilgiz, "Kur'ân'da Zikir Kavramının …", s. 212; Adem Ergül, *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, Altınoluk Yay., İstanbul 2000, s. 260-267.

düşünce, bizlere vahyî gerçekleri kavratacağı gibi, bizim şeref ve haysiyetimizi de yüceltecektir. Kur'ân, bu şekilde tezekkür etmeyenlerin, varlık mertebesindeki konumları itibariyle, hayvanlardan daha alt derecede olduklarını bildirmektedir.[177] Birçok âyetin sonunda yer alan tezekkür ifadesi, Allah'ın âyetlerinden öğüt ve ibret almak olarak değerlendirilmiştir.[178] Tezekkür ehli olanlar, hak ve batılı birbirinden ayırma kabiliyet ve anlayışına sahip, hüccet ve fazilet sahibi kişiler olarak belirtilerek övülmüşlerdir.[179]

Kur'ân'da Allah'ı zikredenler, *zâkir* (الذّاكِرُ) ve *zâkirat* (الذّاكِرَاتُ) olarak ifade edilmiştir.[180] Zikir kavramının anlamlarını göz önüne aldığımızda zâkir ve zâkirat, mutlak anlamda yani her hal ve şartta O'nu hakkıyla zikredenlerdir. *"... Allah'ı çokça zikreden erkek ve kadınlar için, Allah, mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*[181] Âyette geçen Allah'ı çokça zikredenler, yukarıda açıkladığımız zikir kelimesinin manası gereği sadece zikirle ilgili sözleri çokça tekrarlamakla kalmazlar, dil ve kalpleriyle Allah'ı zikrederler, ilim tahsil ederler, Kur'ân okurlar, namaz kılarlar, taat ve ibadeti çokça yaparak, Allah'ı hiçbir halde yani ebediyen unutmazlar demektir.[182] Yani; diliyle, kalbiyle, ruhanî ve cismanî olarak vücut organlarının tümüyle, mutluluk ve üzüntülerinde, sıkıntı ve bollukta, sıhhat, huzur ve musibet zamanlarında kâinattaki zerrelerin miktarınca Allah'ı ve O'nun yüce sıfatlarını zikrederler.[183] İşte zikri bu anlayışla yapanlar, Kur'ân'da gerçek akıl sahipleri olarak nitelenmiş ve Allah tarafından mağfiret ve mükâfat ile ödüllendirilerek övülmüş kullar arasında sayılmışlardır.

Allah'ı zikretmenin ne kadar önemli ve övgüye değer bir özellik olduğunu şu âyetten anlamak mümkündür: "... فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ (*Siz beni zikredin ki bende sizi zikredeyim…*)"[184] Bu âyette Allah kendisini zikredenleri kendisinin de zikredeceğini beyan ederek zikrin değerini ortaya koymaktadır.[185] Burada Allah'ın, zikreden kuluna zikirle cevap vermesi konusunu izah için çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaları şöylece toparlayabiliriz: Siz, emirlerimi yapıp, yasaklarımdan kaçınarak bana itaat edin ki ben de

---

[177] A'râf (7): 179; Furkân (25): 44; Muhammed (47): 12.
[178] *Câmiu'l-Beyân*, II.388; V.248; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX.100, 307; XII.130; XV.221; *Medâriku't-Tenzîl*, IV.40; *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV.4094.
[179] *Câmiu'l-Beyân*, V.341.
[180] Hûd (11):114; Ahzâb (33): 35.
[181] Ahzâb (33): 35.
[182] *el-Keşşâf*, III.539; *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, VI.396; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II.166; *Envâru't-Tenzîl*, II.246; *Medâriku't-Tenzîl*, III.303; *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI.3894; *Tefhîmü'l-Kur'ân*, IV.428.
[183] *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, VII.176; *Fethu'l-Kadîr* II.538.
[184] Bakara (2): 152.
[185] *Risale-i Kuşeyriyye*, s. 385.

size rahmet ve mağfiretimle muamele edeyim. Siz üzerinize farz kılınan hususları yerine getirin, ben de bu yaptıklarınızın mükâfatını vereyim.[186] Beni dua ile zikrediniz, ben de sizin duanızı kabul ve ihsanla zikredeyim. Beni hamd, övgü ve itaatle zikrediniz, ben de sizin değerinizi yükselteyim ve size bol nimetler vereyim. Beni dünyada zikrediniz, ben de sizi hem dünya ve hem de ahirette zikredeyim. Beni tenhalarda ve gizli yerlerde zikredin, ben de sizi sahralarda ve daha hayırlı yerlerde zikredeyim. Beni refah ve rahatınız zamanında zikrediniz, ben de sizi bela ve musibete uğradığınız zaman zikredeyim. Beni ibadetle zikrediniz, ben de size yardım edeyim. Beni, benim yolumda cihat ederek zikrediniz, ben de sizi hidâyetimle zikredeyim. Beni doğruluk ve samimiyetle zikrediniz, ben de size kurtuluş vereyim ve size tahsis ettiğim şeyleri artırayım. Benim ilâhlığımı kabul ile zikrediniz, ben de sizi rahmet ve kulluğa kabul ile zikredeyim.[187] İşte Allah'ı zikredenlerin ne şekillerde zikredeceği ve Allah'ın da o kimseleri ne şekillerde zikredeceği bu gibi anlamlarla ifade edilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki Allah'ı zikretmek, Allah tarafından zikredilmektir ki bu da bütün övgülere mazhar bir durumdur. Zaten insan için de Allah'ı zikretmekten başka kalbini huzura erdirecek başka bir etmen yoktur.[188] Gerçekten de Allah'ın kulunu zikretmesi çok yüce bir mazhariyettir. Ve buna da ancak Allah'ı zikredenler layık olacaklardır. Gerçek akıl sahipleri ve hakiki müminler de ancak onlardır.

2.1.11. Tevbe Edenler

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile başlayan insanlık serüveninde, insanın hata ile malul bir yapıda olmasından kaynaklanan ve bu hatasına karşılık yerine getirdiğinde onu Allah'a yaklaştıran önemli bir vasıf da tevbedir. *Tevbe* (التَّوْبَة) sözlükte; dönmek, yönelmek, pişmanlık duymak gibi anlamlara gelir. Bununla beraber, günah işlemeyi övgüye en layık bir yolla (en güzel şekilde) terk etmek şeklinde de tarif edilmiştir. Bundan dolayı tevbe, özür dileme yollarının en güzeli olarak ifade edilir.[189] Asıl itibarıyla Kur'ânî bir kavram olan tevbe, dinde ise geçmişte yapılan hatalara pişman olup, gelecekte onu bir daha yapmamaya kesinkes karar vermekten ibaret olarak tanımlanmıştır.[190]

---

[186] *Câmiu'l-Beyân,* II.39; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I.196.
[187] *Mefâtihu'l-Ğayb*, II.124; *Hak Dini Kur'ân Dili*, I.542, 543.
[188] Ra'd (13): 28.
[189] *el-Müfredât*, s. 83.
[190] *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.4.

Tevbe, tasavvufta da şeriatın beğenmeyip yerdiği şeylerden onun övdüğü şeylere dönmek olarak tanımlanmış, gerçek tevbenin pişmanlık duygusunun ortaya çıkması demek olduğu ifade edilmiştir.[191]

Tevbe, Hz. Peygamber'in ifadesiyle ise pişmanlık olarak tanımlanmıştır.[192]

Anılan tevbe tanımlarından ortaya çıkan sonucu şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Çirkin oluşundan dolayı günah işlemeyi bırakmak.

b) Daha önce işlenmiş olanlara pişmanlık duymak.

c) Bir daha tekrar etmeyeceğine azmetmek.

d) Ve mümkün olduğu kadar onları başka amellerle telafi etmeye çalışmak.

İşte bu dördü ne zaman bir araya toplanırsa, tevbenin şartları tamamlanmış ve gerçek bir tevbe yapılmış olur.[193] Dolayısıyla bunlar tevbenin asli unsurlarını oluşturmaktadır.

Tevbenin şartlarını, niteliğini, nasıl yapılması gerektiğini ifade bağlamında Kur'ân'da *Nasûh Tevbesi* (تَوْبَة نَصُوحًا) tabiri kullanılmıştır.[194] İşlenen bir günahın benzerine dönmemeye kesin karar vermek olarak tanımlanması meşhur olan nasûh tevbesi; kalp ile pişman olmak, dil ile istiğfar etmek, beden ile onu terk etmek suretiyle ondan uzak kalmak, ona bir daha dönmeme kararını vicdanında saklamak ve üzerinde bulunan bir hakkı sahibine ödemek olarak ifade edilmiştir.[195] Zemahşerî de nasûh tevbeyi açıklarken şunları söylemiştir: "Tevbeyi kendilerine tavsiye edenler, günahları mahvedecek ve aşırılıkları telâfi edecek şekilde tevbe ederler. Kötülüklerden tövbe etmeleri, o şeylerin kötü olduğu içindir. Yaptığına pişman olmak da çok şiddetli bir şekilde üzülmek demektir. Kötülüklerden birine bir daha dönmemeye azmetmek de, sağılmış olan sütün hayvanın memesine dönmesi nasıl mümkün değilse, öylece o günaha bir daha dönmemek anlamındadır. Bütün bunları böylece içine sindirmek nasûh tevbe etmek demektir.[196] Görüldüğü gibi nasûh, tevbenin ve tevbe eden bireyin en önemli vasfıdır.[197]

---

[191] Ebû Hafs Şihabeddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, (çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz), Vefa Yay., İstanbul 1990, s. 592-605.
[192] İlgili Hadis: *"Pişmanlık tevbedir."el-Müsned*, I.376; İbn. Mâce: Zühd 30.
[193] *el-Müfredât*, s. 83.
[194] Tahrîm (66): 8.
[195] *Lisânü'l-Arab*, II.616; *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 70; H.Mehmet Soysaldı, "İslâm'da Tevbe", *Tasavvuf*, Sayı: 6, Mayıs 2001, s. 81-90.
[196] *el-Keşşâf*, VI.162; *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXX.48.
[197] *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII.157; *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII.429.

Tevbenin geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanla ilgilidir. Öncelikle geçmişte işlenmiş günahlardan pişman olunarak Allah'a sığınılır. Arkasından yaşadığımız şimdiki zamanda söz konusu bu günahlar hemen terk edilir, peşinden gelecek zamanda da bu gibi günah ve kabahatlere ve benzerlerine bir daha dönmemeye ve bu tür günahları bir daha işlememeye karar verilir. Bu şekilde üçlü zaman diliminde tevbe eden birey tevbesini hiçbir zaman hatırından çıkarmayarak kendisini bir daha günah işlemekten alıkoymuş olacaktır. Tevbeden beklenen de budur.[198]

Kur'ân'da "*Ey iman edenler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*"[199] buyrulmak suretiyle tevbe etmek bütün müminlere emredilmiştir. Bu âyette tevbenin istisnasız bütün inananlara tavsiye edilmesinin sebebi şu şekilde yorumlanmaktadır. İnsanlar, günah konusunda nefislerine hâkim olmaya gayret etseler bile Allah'ın her alandaki emir ve yasaklarını tam manasıyla yerine getirememelerinden dolayı kendilerinin sebep oldukları kusur ve eksikliklerden soyutlanamazlar. İşte bundan dolayı Allah müminlerin tamamına tevbe etmelerini emrediyor, bununla beraber tevbe ettikleri zaman kurtuluşa erip mutluluğa ulaşacaklarını ümit etmelerini de tavsiye ediyor.[200] O halde insanların yapmaları gereken şey, Kur'ân'ın kurtuluş reçetesi olarak sunduğu tevbeyi, Allah'ın kabul edeceğini umarak yerine getirmektir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da tevbe sadece günahları olanların başvuracağı bir yol değildir. Esasında tevbe kulu Rabbine yaklaştıran, O'nun sevgisini kazandıran ve kulun şuurunda Allah fikrini canlı tutarak onunla iletişimini sağlayan bir tür iletişim yoludur. Nitekim Peygamberler, günah işlemekten korunmuş olmalarına rağmen çokça Allah'a tevbe ve istiğfar etmişlerdir.[201] İşte bu noktada erdemli bir Müslümanın özelliği de günahı olsa da olmasa da daima çokça tevbe etmek suretiyle Allah'a yakınlaşarak O'nun sevgisini kazanmak olmalıdır.

Kur'ân'da tevbe ederek Allah'a sığınan insan için *evvab* (أَوَّابٌ) ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade Hz. Davut, Hz. Süleymen ve Hz. Eyyub hakkında kullanılmaktadır.[202] Hz. Süleyman onca saltanatına rağmen, Hz. Davut da güçlü ve kudretli

---

[198] Selim Özarslan, "Kur'ân'da Tevbe Kavramına Kelam Açısından Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı 1, 2002, s. 360.
[199] Nûr (24): 31.
[200] *el-Keşşâf*, III.237.
[201] el-Buhârî: Deavât 3; Müslim: Zikir 42; İbn Mâce: Edeb 57; et-Tirmizî: Deavât 39.
[202] Sâd (38): 17, 30, 54.

olmasına rağmen tevbe ile Allah'a yönelirdi.[203] Eyyub peygamber ise Allah'ın kendisini imtihan etmesine karşılık, sabır ve tevbe ile ona yönelmiştir. Bu sebeple Allah'ın övgüsüne mazhar olmuştur.[204] Bununla birlikte genel olarak Kur'ân'da tevbe edenler; bağışlanma ile çeşitli mükâfatlar vaat edilerek ve çok üstün bir mertebe olan Allah'ın sevgisine erişmekle taltif edilmişlerdir.

Tevbe, insan için manevi bir arınma mekanizmasıdır. Nitekim âyette " إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (*…Allah çokça temizlenenleri ve çokça tevbe edenleri sever.*)"[205] buyrulmuş, maddi olarak temizlenenlerle beraber tevbe edenlerin zikredilmesi, onların manevi anlamda temizlenenler olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[206] Hz. Peygamber de *"Günahından tevbe eden günahı olmayan kimse gibidir."*[207] buyurarak tevbe edenlerin manevi olarak temizlendiklerine işaret etmiştir. Dolayısıyla tevbe edenler hem Allah hem de Hz. Peygamber tarafından yüceltilmiştir.

2.1.12. Cihat Edenler

Kur'ân'ın övdüğü insanda bulunan özelliklerden biri de onların cihat edenlerden olmalarıdır. *Cihat* (الْجِهادُ) sözlükte; kararlı ve şuurlu bir şekilde gayret etmek, zorluklara karşı çaba göstermek, çalışmak, bir işi başarmak için elinden gelen imkânları kullanmak gibi anlamlara gelir.[208] Terim anlamı itibarıyla cihadın geniş bir anlam alanı vardır; genel olarak ifade edecek olursak, İslamî değerlerin yükselmesi, korunması ve yayılması için her türlü çalışmada bulunmak, uğraşmak, gayret sarf etmek ve bu yolda soğuk ve sıcak savaşa girmek demektir. Daha açık bir ifadeyle, Allah tarafından kullarına verilmiş olan bedenî, mâlî ve zihnî kuvvetleri Allah yolunda kullanmak, onları bu yolda feda etmektir. Dolayısıyla inanan kimselerin maddi-manevi bütün varlığını Allah yolunda ortaya koyarak görünen düşmana ve görünmeyen düşmanlar olan şeytan ve nefse karşı yapılan mal, can, dil ve kalp ile yapılan her türlü mücadele cihattır.[209]

---

[203] *el-Keşşâf,* IV.78; *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XXVI.183; *Envâru't-Tenzîl,* V.40.
[204] *el-Keşşâf,* IV.98; *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XXVI.215.
[205] Bakara (2): 222.
[206] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* III.491.
[207] İbn Mâce: Zühd 30.
[208] *es-Sıhâh,* I.458; *el-Müfredât,* s. 142; Ahmet Özel, "Cihad", *DİA,* TDV Yay., İstanbul 1993, VII.527.
[209] *el-Müfredât,* s. 101; Ahmet Özel, "Cihad", VII.528.

Cihat, bazı insanların anladığı gibi yalnızca savaşmak anlamına gelmez. Cihadı sadece savaşmak anlamına hasretmek, onun anlam alanını daraltmak olur. Harici düşmanlara karşı savaşmak cihadın önemli bir parçası olduğu gibi bunun yanında dâhili düşmanlar olan nefs ve şeytana karşı olan mücadele de cihadın çok büyük bir bölümünü oluşturur. Bu anlamına binaen Hz. Peygamber çok zorluklarla geçen Tebük Seferi'nden dönerken[210] *"Şimdi küçük cihattan (düşmanla savaştan) büyük cihada (nefisle savaşa) gidiyoruz."*[211] ifadesiyle cihadın dâhili düşmanlara karşı verilen mücadele boyutuna dikkat çekmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye, bu hadise işaret ederek; "Kulun nefsiyle olan cihadının dış düşmanlara karşı gerçekleştirilen cihada nispetle asıl olduğunu, Allah'ın emirlerine uyma konusunda nefsiyle cihat edemiyen kimsenin düşmanla cihat edemeyeceğini" belirtir.[212] Dolayısıyla cihat, Allah için ve O'nun ismini yüceltmek amacıyla ortaya konulan bütün fiilleri kapsayan bir kavramdır.[213]

Cihat, Kur'ân'da 36 âyette 41 kez zikredilmektedir.[214] Buralarda genel olarak Allah yolunda savaş, Allah'ın dinini yaşama ve hâkim kılma yolunda verilen her türlü mücadele söz konusu edilir. Bununla birlikte Kur'ân'da, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat edenler övülmekte, onlara Allah'ın rahmeti, mağfireti, mükâfatı ve cenneti vadedilmektedir. İmanları uğrunda hicret edenler ve onlara yardım edenler gerçek müminler olarak nitelendirilmektedir.[215] Örnek olarak *"İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır."*[216] Âyetlerde geçen "Allah yolunda cihat", Allah'ın sevgisine mazhar olan, kurtuluşa eren, özünde, sözünde ve işlerinde dürüst müminlerin niteliği olarak zikredilmiştir. Allah'ın övdüğü bu kimseler; sadece Allah yolunda fiilen savaşan değil, İslam'ın bilinmesi, tanınması, yücelmesi, emir ve yasaklarına uyulması için çaba gösteren her müslümanı ifade eder.[217]

Hadislerde de cihadın anlamı ve kapsamı oldukça geniştir. Hz. Peygamber, *"Mücahit nefsiyle cihat edendir."*[218] diyerek nefse karşı mücadeleyi cihat saydığı gibi

---

[210] Geniş bilgi için bkz: *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XIV.61.
[211] et-Tirmizî: Fedâilü'l-Cihad 2.
[212] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-Mead fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, (thk. Şuayb Arnavut, Abdülkadir Arnavut), 26. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut t.y., II.38.
[213] *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I.149, 150.
[214] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 429.
[215] Bakara (2): 218; Nisâ (4): 95, 96; Enfâl (8): 74.
[216] Tevbe (9): 20.
[217] İsmail Karagöz, "Cihad", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 100, 101.
[218] *el-Müsned*, VI.23; Ebû Dâvud: Cihad 3; et-Tirmizî: Fedâilü'l-Cihad 2.

zalim sultanın yanında hak sözü söylemeyi[219], kadınlar için şartlarına uygun hac yapmayı[220], ümmet içerisinde yapmayacakları şeyleri söyleyenlere karşı elle, dille ve kalple mücadele etmeyi[221] de cihat olarak nitelemekte ve cihadın en faziletli amellerden olduğunu ifade ederek müminleri cihada teşvik etmektedir.

Cihat, Allah'ın emri olan bir ibadettir. Cihat ibadeti, cennete gidebilmede bir ölçüdür. Cenneti ancak Allah yolunda gerektiği gibi çalışan, cihat eden ve fedakârlık yapan, bu uğurda sabreden müslümanlar öncelikle hak edeceklerdir. Nitekim âyette "*Yoksa Allah içinizden cihat edenleri ve sabredenleri belirtmeden cennete gireceğinizi mi sandınız*?"[222] buyrulur. Böylelikle müminlerin, cihat görevlerini yerine getirmeden cennete girmelerinin, kurtuluşa ermelerinin mümkün olmadığı ikaz yolu ile bildirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de *"Her kim cihat etmeden veya cihadı arzulamadan ölürse, cahiliye (bir tür münafıklık) üzere ölmüştür."*[223] buyurmuştur. Hadisten de anlaşıldığı üzere, mümin ile münafığı ayırt eden en önemli fark cihat arzusudur. Yani mümin olarak ölebilmek ve kurtuluşa erebilmek, en azından cihadı istemek yani cihadı gönlünden geçirmek ile mümkündür.[224]

Allah yolunda her türlü mücadeleyi göstererek cihat eden kimseye *mücahit* (الْمُجَاهِدُ) denir. Her savaşan mücahit değildir. Buradaki en önemli husus kalpten samimi bir şekilde Allah yolunda ve O'nun rızasını kazanmak için yapılan mücadelelerdir.[225] Mücahit, Allah yolunda her türlü zor çalışmayı yapan, her türlü gayreti gösteren, bu uğurda malını, zamanını, imkânlarını ve hatta canını feda eden, dinini muhafaza etmek için her türlü meşru yolları kullanan kimsedir.[226] Mücahit, Allah'ın adı yüce olsun, O'nun dini hayata hâkim olsun diye çalışan ve mücadele eden insandır.[227] Cihat, sıradan bir ibadet olmadığı için mücahitlerin yaptığı iş de hafif bir iş değildir. Onlar, her türlü zorluğu, meşakkati ve tehlikeyi göze alarak Allah yolunda çalışırlar. Zevklerinden, nefislerinin isteklerinden sırf Allah rızası için vazgeçerler. Allah'ı sevdikleri için, iblisin nefisleri okşayan, insanın hoşuna giden davetine uymazlar, onun kandırmalarına karşı direnirler. Mücahit, önce

[219] Ebû Dâvud: Melâhim 17; et-Tirmizî: Fiten 13.
[220] el-Buhârî: Cihad 1.
[221] Müslim: İmân 20.
[222] Âl-i İmrân (3): 142.
[223] *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, III. 408.
[224] *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, II.89.
[225] *Hak Dini Kur'ân Dili*, III.60; *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I.150.
[226] Münir Hasan, Kur'ân'da Savaş Olgusu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2008, Ankara Üniversitesi, Ankara, s. 36.
[227] Nisâ (4): 95; Muhammed (47): 31. Ayrıca bkz: Hüseyin Kerim Ece, *Cihad Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul 2006, s. 216.

nefsiyle mücadele ederek imanını sağlamlaştıran, daha sonra imanını amelleriyle pekiştiren, bundan sonra da içinde bulunan güzelliği ve hakkı diğer insanlara tavsiye eden, toplumdaki kötülüklerle mücadele eden, gerektiğinde de düşmanlarla savaşmaktan çekinmeyen kimsedir. İşte gerçekte kurtuluşa eren kimseler de bunlardır.[228]

Peygamberlerin bütün davet ve tebliğ faaliyetinin cihat olduğunu söyleyebiliriz. Kur'ân onların ibret verici ve hayranlık uyandırıcı cihatlarını anlatmaktadır. Cihat faaliyetinin nasıl olması gerektiğini, cihat erlerinin özelliklerini, cihat ibadetinin hedefini, önemini ve mükâfatını onların şahsında somut birer örnek olarak inananların önüne koyuyor: "*Nice peygamberle birlikte birçok Rabbaniler (bilginler) savaşa girdiler de, Allah yolunda kendilerine isabet eden (güçlük ve zorluk)tan dolayı ne gevşeklik gösterdiler ne de boyun eğdiler. Allah sabır gösterenleri sever.*"[229] Hz. Musa'nın, Hz. Davud'un, Hz. Süleyman'ın hayatında bunun açık örneklerini görebiliriz.[230]

Kur'ân'da ayrıca, İslam yolunda ilk mücahitler olan "muhacir" ve "ensar" Allah tarafından övülmektedir: "*Doğrusu iman edip hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenler ve hicret edenleri (Muhacirleri) barındıranlar ve onlara yardım edenler (var ya) işte onlar birbirlerinin velisidirler (dostudurlar)...*"[231] Böyle olanlar Allah'ın affına ve büyük bir rızka kavuşurlar.[232] Asr-ı saadet müminlerine baktığımızda, Allah'a ve Resulü'ne, cennet karşılığı her şeylerini feda ettiklerini görürüz. İşte muhacir ve ensar gibi Allah'ın sevdiği ve övdüğü kimseler, kendi yolunda kınayanın kınamasından korkmadan cihat eden müminlerdir.[233]

İslam'ın en aşağı, orta ve yüce olmak üzere üç mertebesi vardır. İlk mertebesi "Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Resulullah" diyen her müslümanın, bu kelime ile İslam'a girmiş olmasıdır. İkinci ve orta mertebesidir ki, İslam'a giren müslümanın İslam ahkâmına uyması ve amel etmesidir. İşte burada her müslüman ameline göre ayrılır, yani derece ve sevap itibariyle lâyık olduğu yeri alır. Üçüncü ve en yüce mertebesidir ki, o da cihattır. Müslüman olduktan sonra, Allah aşkı, İslam aşkı, iman aşkı, Muhammed aşkı için, diğer insanların da bu iman ve İslam nimetlerinden faydalanması için mücahedeye üstün bir vaziyette hazır olması; İslam'ın en yüksek makamı olarak gösterilmektedir. Bu makama ibadetle ulaşmak mümkün olamayacağından, bu makama ancak ümmetin üstünü olan

---

[228] *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, I.468.
[229] Âl-i İmrân (3): 146.
[230] Hüseyin Kerim Ece, *Cihad Bilinci*, s. 68-70.
[231] Enfâl (8): 72.
[232] Enfâl (8): 74.
[233] Mâide (5): 54.

mücahitlerin nail olabileceği bildirilmiştir.[234] Nitekim Hz. Peygamber *"İnsanların en faziletlisi kimdir?"* sorusuna *"Allah yolunda malıyla, canıyla cihat eden mümin kişi."*[235] cevabını vermiştir. Zira Kur'ân, bu uğurda ölen kişileri ölüler olarak görmez, onlara şehitler diyerek onların ölmeyip yaşadığını ama insanların bunu anlayamayacağını ifade eder. Ayrıca Allah'ın zikrettiği ahirette nimetler verilen yüce mertebeler içerisinde, nebiler, sıddıklar ve salihler ile beraber şehitler de zikredilmiş ve onların üstünlüğü açıkça ortaya konmuştur.

Müminlerden birlik ve beraberlik içerisinde saf tutmuş, kenetlenmiş bir vaziyette cihat edenleri Allah, sevgisine mazhar kılmıştır. Yaptıklarından dolayı onlardan razı olmuş ve onları yüceltmiştir.[236] Aslında Kur'ân'da cihat edenlerin ne kadar övüldüğünü ve yüceltildiğini görmek için şu âyete bakmak yeterli olacaktır:

> *Müminlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (müminlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*[237]

Âyette geçen derece, yükseklik demektir. Yani Allah, onların şanını yükseltmiş, sena, övgü ve onlara iltifatta bulunmak suretiyle yüceltmiştir. İşte derecenin anlamı budur. Derecelerle ise cennetteki makamlar kastedilmektedir. Buna göre dereceler, biri diğerinden daha üstün mevkiler demektir.[238] Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Şüphe yok ki cennette yüz derece vardır. Allah bunları yolunda cihat edenlere hazırlamıştır. Her iki derece arasındaki mesafe, yer ile gök arası kadardır."*[239]

Görüldüğü gibi cihat edenler, Kur'ân'da çok yüce vasıflarla övülmüştür. Onlar; Allah'ın vaat ettiği cennet karşılığında mallarını ve canlarını feda etmişlerdir. Gerçekten de bunlar, insanın sahip olduğu en değerli varlıklardır. Bunları samimiyet ve ihlâsla Allah yolunda feda etmek, her türlü övgü ve mertebeyi hak eder.

---

[234] Hüseyin Kerim Ece, *Cihad Bilinci*, s. 83, 84.
[235] el-Buhârî, Cihad 2; Müslim: İmâre 122, 123, 127; İbn Mâce: Fiten 13; Ebû Dâvud, Cihad 5.
[236] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX.313; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII.543.
[237] Nisâ (4):95, 96.
[238] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI.8, 9; *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII.59, 60.
[239] *el-Müsned*, III.335; el-Buhârî: Cihâd 4, Tevhid 22; Müslim: İmâre 116; Nesâi: Cihad 18.

Amel konuları açısından Kur'ân'da övülen insanları birinci bölümde ele aldığımız övgü ifadeleri çerçevesinde incelemiş bulunuyoruz. Bu kısımda zikrettiğimiz insanların yaptığı davranışlar daha çok, bedene ait amelleri içeren mevzuları kapsadığı için onları, amelî bakımdan övülen insanlar olarak takdim ettik. İman, Allah'a karşı huşû, namaz, zekât, infak, ihsan, iyiliği emir ve kötülüğü nehiy, salih amel, Allah'ı zikir, tevbe ve cihat konularını amel kapsamında değerlendirerek bu davranışları sergileyen kimselerin ne şekillerde övüldüğünü izah etmiş olduk. Şimdi de, ahlak konuları açısından övülen insanların kimler olduğunu açıklamaya çalışacağız.

2.2. Ahlakî Bakımdan Övülen İnsanlar

2.2.1. Takva Sahipleri

Kur'ân'da övülen ahlakî davranışların tümünü kapsayan bir terim olan takva Kur'ân'daki en önemli kavramlardan biridir. *Takva* (التّقْوى) sözlükte; yapılması mahzurlu ve yasak olan işleri terk etmek suretiyle nefsi günahlara karşı korumaya denir.[240] Diğer bir ifadeyle, Allah'ın emir ve yasaklarına uymakta titizlik göstermektir.[241] Istılahta ise; insanı Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzak durmak, gönlünde Allah'tan başka hiçbir şey olmaması ve Allah'tan başka her şeyi terk etmektir.[242]

Takvada aslolan kişinin kendisine zararlı olacak davranışlardan nefsini korumasıdır. Bu zararlı davranışlar ise farklı farklıdır. En önemlisi nefsini şirkten sonra büyük günahlardan ve küçük günahlarda ısrar etmekten daha sonra da Allah'tan alıkoyan her şeyden korumaktır.[243] Nitekim takva Kur'ân'da üç mertebe olarak ifade edilmiştir[244]:

1- Ebedî olarak cehennem azabında kalmamak için, iman edip şirkten korunmak.[245]

2- Büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahları tekrar tekrar işlemekten uzak durmak ve farzları edâ etmek.[246]

3- Bütün benliği ile Allah'a dönmek ve insanı Allah'tan alıkoyan her şeyden uzak durmak.[247]

---

[240] *el-Müfredât*, s. 545; *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 65; *Hak Dini Kur'ân Dili*, I.157, 158.
[241] *el-Müfredât*, s. 530; *Lisânü'l-Arab*, VI.4902.
[242] *Mefâtihu'l-Ğayb*, I.268; *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 65.
[243] *el-Müfredât*, s. 881; *Kâmûsü'l-Muhît*, IV.404; *Rûhu'l-Meânî*, I.179.
[244] *Envâru't-Tenzîl*, I.6.
[245] İlgili âyet için bkz: Fetih (48): 26.
[246] İlgili âyet için bkz: A'râf, (7): 96.
[247] İlgili âyet için bkz: Âl-i İmrân (3): 102.

İnsanın iman edip şirkten korunması mahiyetinde olan ilk mertebe kişinin kendi nefsi ve vicdanı arasında olan bir takvadır. İkincisi, insanın kendisi ile diğer insanlar arasındaki hususlarla ilgili olan takvadır ve üçüncüsü de, insanın kendisi ile Allah arasındaki takvası ve imanıdır. Başka bir âyette takvanın bu üçüncü derecesi, ihsan olarak zikredilmiştir.[248] İşte hakiki takva budur ve Kur'ân'da, inanan insanlardan bu takvaya sahip olmaları istenmektedir. Takvanın zirve halini ifade eden bu mertebenin nihâyeti de yoktur. Bu mertebe Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: *"Ey imân edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin."*[249] Bu âyetin açıklaması mahiyetinde olan diğer bir âyetin meâli de şöyledir: *"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun. Dinleyin, itâat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden kurtulursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[250]

Kurtuluşa erenler arasında bulunan muttakiler dünyada güzel ameller yapan kimselerdir. Allah'ın gönderdiği vahyin hepsine gönülden teslimiyet gösterir. *"Geceleyin az uyuyup geceyi ibadetle ihya ederler."*[251] Başkalarının istirahat ettikleri vakitlerde, onlar dinlenmezler, gecenin çoğunu ibadet ve zikre ayırırlar. Sanki onlar gündüzlerini günahla geçirmişler, gibi gecelerini dua ve istiğfarla geçirirler. Bu istiğfarlarını o kadar çok ve devamlı yaparlar ki onlar bu sebeple affedilmeyi hak ederler.[252] Yine muttakiler, inat ve ikiyüzlülükten, şüpheden sakınan ve hakkı kesin kabul eden kusursuz, iyi huy ve sağlam akıl sahipleridir ki, takvanın en üst derecesine ulaşmışlardır.[253] Ayrıca *"Muttakiler bollukta ve darlıkta infak eder, öfkelerini yener, insanların kusurlarını affederler."*[254] Çünkü onlar sıkıntılı zamanlarda, bollukta, sıhhatte, hastalıkta her hal ve şartta Allah yolunda harcamaya devam edip[255] Allah'ın metodu üzere hayatlarını sürdürürler. Ne darlık, ne bolluk, ne hastalık, ne sıkıntı onların bu özelliklerini değiştiremez. Bolluk onları şaşırtmaz, yokluk onları sıkıp görevlerini unutturamaz. Bu, her görevin bilincinde olmaktır. Cimrilik ve ihtirastan kurtulmaktır. Allah'tan korkmak ve O'nun gözettiğini idrak ederler. Takvadan başka hiçbir şey tabiatı itibariyle cimri ve fıtratı gereği mala düşkün olan nefsi her durumda Allah yolunda infak etmeye sevk edemez.[256] Bu yüzden bu duygulara sahip olan muttakiler

[248] *Hak Dini Kur'ân Dili*, III.1807. İlgili âyet için bkz: Mâide (5): 93
[249] Âl-i İmrân (3): 102.
[250] Teğâbün (64): 16.
[251] Zâriyât (51): 17, 18.
[252] *el-Keşşâf*, IV.398, 399; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, VIII.138; *Rûhu'l-Meânî*, XXVVII.11-13.
[253] *Hak Dini Kur'ân Dili*, I.168.
[254] Âl-i İmrân (3): 134.
[255] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I.404.
[256] *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, I.475.

öfkelerini yener, kendilerine kötülük yapan kimseleri affederler[257], bir kötülük ve fenalık yaptıklarında, nefislerine zulmettiklerinde hemen pişman olurlar, Allah'ı hatırlar, tevbe ve istiğfarla O'na yönelirler. Yaptıkları kötülükte ısrar etmezler. Aynı zamanda bunlar muhsinlerin sıfatıdır ki, bu âyette muhsin kavramı muttaki kavramıyla aynı anlama gelmektedir.[258]

Buradan hareketle diyebiliriz ki, muttaki insan davranışları mükemmeliyete erişmiş, şahsiyeti bütünleşmiş bir tiptir. Kur'ân'ın takva kavramıyla oluşturmak istediği insan tipi, dünya hayatının meşgaleleri arasında yitip giden ve yabancılaşan insanı yücelere yükseltip, hayatını ahlakî bir boyutla anlamlandırandır.[259]

Allah'ın halife olarak yarattığı insandan istediği en üstün kulluk görevi, takva sıfatlarına sahip olmasıdır. Olgunlaşma ve kemale erişin mutlak yolu, ilahi ahlaklanma olan takva yaşamından geçer. Allah'ın dostluğuna ve sevgisine bu özelliklere sahip olmakla erişilir. Takva yaşamı; nefsin kötü sıfatları olan yalancılık, şirk, kibir, alaycılık, cimrilik, kıskançlık, öfke vb.den tamamıyla kurtulmak için; muttakilerin Kur'ân'da belirtilen özellikleri olan 1) İnfak ve Sevgi, 2) Namaz 3) Zekât 4) Af Edici ve Dileyici Olma, 5) Sabır, 6) Oruç 7) Muhsin Olma 8) Ahde Vefa 9) Adalet ve Dürüstlük, 10) İlim gibi ilahi sıfatlara bürünmekle elde edilir. Böylece kul; takva özelliklerine kavuşma oranında, nefsin kötü sıfatlarını da disipline ederek onlardan kurtulmaya başlar. Kötü nitelikler, Allah'ın istediği ilâhî özelliklere bürünmeden nefsi asla terk etmez. Takva sıfatları kazanıldıkça, kötü sıfatlar kulu bir bir bırakmaya başlar. Kemal mertebesinde de tam arınıp yücelerek kurtuluşa ve mutluluğa erişilir.

Kur'ân'da takva sahiplerine örnek olarak Hz. Peygamber ve ashabı gösterilmiştir. Allah Hz. Peygamber ve ashabının takva kelimesine layık ve ehil olduklarını ifade etmiş, böylelikle takvayı onların ayrılmaz bir vasfı, hayatlarının bir parçası olduğunu belirtmiştir.[260] Ayrıca Kur'ân'da bütün peygamberlerin de takva sahibi olmasının yanında Yahya peygamber'in açık bir şekilde "وَكَانَ تَقِيّاً (*O takva sahibi bir kimse idi.*)"[261] ifadesiyle

[257] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I.404.
[258] *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV.90, 91.
[259] Kara Osman, Kur'ân'da İnsan Tipleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2002, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s. 111.
[260] *Mefatihu'l-Ğayb*, XXVIII.103. Âyet için bkz: Fetih (48): 26.
[261] Meryem (19): 13.

takva sahiplerinden olduğu beyan edilmiştir. Onun bu özelliğinden dolayı günah işlemediği gibi günah işlemeyi içinden bile geçirmediği ifade edilir.[262]

Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki; Allah katında insanların en üstünü, en çok takva sahibi olanlardır.[263] Allah muttaki kullarını sever[264] ve daima onlarla beraberdir.[265] Muttakilere genişliği gökler ve yer kadar olan cennetler vaat etmiştir.[266] Yine Allah takva sahibi kuluna iyi ile kötüyü ayırmaya yarayan bir anlayış bahşeder ve onun günahlarını bağışlar.[267] Sıkıntı anında ona bir çıkış yolu gösterir ve umulmadık yerden rızık lütfeder. İşlerine kolaylık verir, kötülüklerini affeder ve büyük ecirler bahşeder.[268] Böylelikle çok çeşitli formlarda takva sahipleri Kur'ân'da övülmüş ve temel ahlak ilkesi olarak takva görülmüştür.

2.2.2. Sabredenler

Sabır (الصّبْرُ) lügatta, sızlanma ve eziyet anında nefsi hapsetme[269], acıya, üzüntüye ve sıkıntıya katlanma[270], nefsi dinin ve aklın yapılmasını yasakladığı işlere karşı bulunduğu konumda sabit tutma[271], anlamına gelir. Kur'ân'da ise sabır; kötü söz ve çirkin fiillere katlanmak (İbrahim, 14/12)[272], yaratıcıya karşı sızlanmanın ve şikâyetlenmenin olmadığı rıza ve teslimiyet (Yusuf, 12/18)[273] anlamında olup ıstılahta ise pek çok tanımı yapılmıştır.

Sabır, kulun başına gelen ilahi belalara karşı elemleri sineye çekmek[274], nefsi, sevdiği şeylerden alıkoymak, heva ve hevesinden el çektirmek[275] demektir.

Mutasavvıfların bazıları ise sabra, daha özel bir anlam vermişlerdir. İbn Ata'ya göre sabır "*Musibetler içindeyken, en güzel bir biçimde edebe riâyet etmektir*." Cüneyd-i Bağdadî'ye "*Sabır nedir*?" diye sorulduğunda, "*Sabır yüzünü ekşitmeden acıyı*

---

[262] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIII.426.
[263] Hucurât (49): 13.
[264] Âl-i İmrân (3): 76.
[265] Nahl (16): 128.
[266] Âl-i İmrân (3): 133.
[267] Enfâl (8): 29.
[268] Talâk (65) 2-5.
[269] *es-Sıhâh,* II.706.
[270] Mehmet Doğan, *Temel Büyük ...*, s. 668.
[271] *el-Müfredât,* s. 277.
[272] İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* VIII.184.
[273] *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XII.239.
[274] *Risale-i Kuşeyriye,* s. 325.
[275] *Câmiu'l-Beyân,* II.11.

yudumlamaktır." şeklinde cevap vermiştir.[276] Mutasavvıflardaki çile anlayışı da sabırla ilgilidir.[277]

Yüce Allah'ın sabra verdiği önemi Kur'ân-ı Kerim'de sıkça zikretmesinden anlıyoruz. Sabrın Kur'ân'da türevleri ile birlikte geçtiği âyet sayısı yüzü aşmaktadır.[278] İçerik olarak âyetlere baktığımızda ise bu kavramın genel olarak neden ve nasıl sabredilmesi gerektiği, sabretmenin insana neler kazandıracağı, Allah kul ilişkisinde sabır kavramının yerini sabra yönelik tavsiyeler[279] çevresinde şekillendiğini görmekteyiz.

Sabreden insan Allah'ın rızasını kazanmak için riya ve gösterişten uzak, böbürlenmeden, nefis ve şeytanın telkinlerine uymayarak musibet ve belalara sabreden kimsedir.[280] Darlık veya rahatlık zamanlarında Allah'ın emrine razı[281] olarak O'na itaat ve ibadet etmek, günahlardan kaçınmak, şehevî olanları terk etmek, müşriklerin ezalarına katlanmak ve onlarla mücadele etmek üzere sabır gösterendir.[282] Sıkıntılı zamanlarında Allah'a sığınır, O'nun rızasına teslim olur.[283] Bu kimseler insanlara karşı gösteriş yapmadıkları gibi gurura da kapılmazlar. Sadece Allah rızası için zahmetlere katlanıp hak yolunda sabır ve sebat gösterirler.[284]

Sabredenler kendilerine hâkimdirler, tüm arzu ve şehvetlerini kontrol ederler, haddi aşmazlar, bir çıkar temin etmek için rablerine itaatsizlik gibi bir dalalete düşmezler. Eğer biz bir mümin hayatına bu açıdan bakarsak, yaşadığı tüm hayatının sabır ve tahammülle geçen bir hayat olduğunu görürüz. Çünkü o, rabbinin rızasını kazanmayı ve ahiretin ebedi nimetlerine kavuşmayı umarak, bu hayattaki en amansız şartlarda bile kendini kontrol altında bulundurur. Bu yüzden o her günah kışkırtısına karşı sabırla savaşır.[285] Yaşamın zorluklarına, bela ve musibetlerine, nefsin şehvetlerine sabrederek karşı koymayı başarabildiğinde ise rûhi bunalımlardan emin bir şahsiyete ve güçlü bir iradeye sahip olur.[286]

---

[276] *Risale-i Kuşeyriye*, s. 326.
[277] Mehmet Demirci, "Kur'ân-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Kayseri 2002, s. 272.
[278] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 634-635.
[279] Bakara (2): 153, 249; Âl-i İmrân (3): 146; Enfâl (8): 66; Ra'd (13): 24; İbrahim (14): 12; Nahl (16): 42, 110; Kasas (28): 54; Şûrâ (42): 43; Ahkâf (46): 35; Me'âric (70): 5.
[280] *Rûhu'l-Meânî*, XIII.145.
[281] *ed-Dürru'l-Mensûr*, XI.233; *Safvetü't-Tefâsîr*, II.370.
[282] *el-Keşşâf*, IV.374-375; *Mefatihu'l-Ğayb*, XXIV.116; *Envâru't Tenzîl*, III.463; *et-Tefsîru'l-Vecîz*, s. 223, 367.
[283] *Envâru't Tenzîl*, III.36; *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, III.16.
[284] *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV.2979.
[285] *Tefhîmü'l-Kur'ân*, II.571.
[286] Recep Önal, "Kur'ân'da İmânî ve Ahlakî Bir Tavır Olarak Sabır", *CÜİFD*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2006, s. 466.

Yüce Allah, kötülüğü ve şerri emreden nefsin ve apaçık düşman olan şeytanın telkinlerine uymayan sabır ehline vaat ettiği mükâfatları pek çok âyette zikretmiştir.[287] Asıl gaye Allah'ın rızası olmakla birlikte müminlerin dimağlarında ve gönüllerinde ilk vatanına dönme, cennete kavuşma arzusu vardır. Nitekim Kur'ân'da inananlara örnek gösterilen[288] Hz. Asiye, eşi Firavun'un çaktırdığı kazıklarda işkence görürken[289] Rabbinden cennette kendisi için bir ev niyaz eder: *"…Hani O: 'Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap'…demişti."*[290] Allah duasını kabul ederek kendisine: *"Başını yukarı kaldır!"* diye vahyeder. Başını kaldırınca cennette kendisi için inciden yapılmış evi (sarayı) görür ve gülümser.[291] Firavun'un küfrî baskısı altında yaşarken onun yalnızca zalimliklerine değil, işkencelerine dahi sabır gösteren, dünyada belki de çok az kimsenin sahip olduğu bir mülkten etkilenmeyerek Allah'a imanında sebat gösteren Hz. Asiye gösterdiği sabır ve tahammülüyle Allah'ın sabredenlere müjdelediği mükâfatına nail olmuştur. *"İşte onlar, sabretmelerine karşılık gurfe ile mükâfatlandırılacaklar ve orada esenlik dileği ve selâmla karşılanacaklardır."*[292] Müfessirler "gurfe" kelimesini "yüksek dereceler", "cennet", "cennetteki yerlerin en yücesi", "cennette yüksek dereceler"[293] şeklinde açıklamışlardır. Netice itibari ile sabredenlerin ecri cennet olacaktır. Bu hususta bize gelen bir çok hadis de vardır.[294]

---

[287] Âl-i İmrân (3): 120; Hûd (11): 11; Ra'd (13): 24; Nahl (16): 96; Mü'minûn (23): 111; Kasas (28): 54; Furkan(25): 75; Ahzâb (33): 35; Zümer (39): 10; İnsân (76): 12.

[288] Tahrîm (66): 11.

[289] *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V.335; Ebû'l Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, I.142; Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 144; M.Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 6. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2002, II.55.

[290] Tahrîm (66): 11.

[291] *Câmiu'l-Beyân*, XXIII.115; *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, VIII.315; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, XIV.65; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II.59; *ed-Dürru'l-Mensûr*, XIV.597; M.Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II.55.

[292] Furkân (25): 75.

[293] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII.2743; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV.115; *Envaru't Tenzil*, III.463; *ed-Dürru'l-Mensûr*, II.233; Ebûl'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dımeşk t.y., s. 479; *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, VII.577; *Safvetü't-Tefâsîr*, II.370; *Tefsîru'l-Vecîz*, s. 367.

[294] Atâ İbni Ebî Rebâh'dan nakledilen bir hadis;

"Abdullah İbni Abbâs (r.a.)bana:

- Sana cennetlik bir kadın göstereyim mi? dedi. Ben:

- Evet, göster, dedim.

İbn Abbâs şöyle dedi:

- Şu (iri yarı) siyah kadın var ya! İşte bu kadın (birgün) Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi ve:

- Beni sar'a tutuyor ve üstüm başım açılıyor. İyileşmem için Allah'a dua ediniz, dedi.

Nebî (s.a.v):

-"Eğer sabredeyim dersen, sana cennet vardır. Ama yine de sen istersen, sana şifa vermesi için Allah'a dua ederim" buyurdu.

Bunun üzerine kadın:

- Ben (hastalığıma) sabrederim. Ancak sar'a tuttuğu zaman üstümün başımın açılmaması için dua buyurunuz, dedi.

İmanın yarısı[295] değerindeki sabır, bütün peygamberlerin ortak vasfıdır. Allah'ın dinini tebliğ ederken, hepsi de çeşitli sıkıntılara ve eziyetlere uğramış, yurtlarından çıkarılmış, hükümdarlar tarafından zindanlara atılmıştır. Hatta bazıları da bu uğurda şehit edilmiştir. Ancak onlar sabrederek vazifelerini ifaya devam etmişlerdir.[296] Kur'ân-ı Kerim peygamberlere verilen sabırdan ve onların emsalsiz sabırlarından örnekler vermektedir: *"Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti."*[297]

Allah bütün peygamberlere tavsiye ettiği gibi Hz. Peygamber'e de sabrı tavsiye etmiştir.[298] Tebliğde sabır, tebliğ edenlerin görevini yerine getirmede kolaylık sağlar. Onların acele etmeyip sabır ve sebat göstermesine, eziyetlere ve kendisine yapılan hakaretlere katlanmasına yardımcı olur. Kendisine yapılan kötülüklere iyilikle karşılık verir, her zaman sabırla hareket eder.[299]

Sonuç itibari ile kul, insanı Allah'a yaklaştıran ibadetlerde ve O'ndan uzaklaşmaya sebep olan günahlarda[300], Allah'ın emirlerini yerine getirmede, nefse hoş gelen kötü arzularla ve tahammülü güç musibetlere mukavemet göstermede sabra muhtaçtır.[301] Sabır Yüce Allah'ın kullarına ihsan ettiği bir lütuf, müminler için bir fırsattır. Sıfatların en güzeli, ahlakın en yüksek derecesidir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de sabreden kimseleri övmekte, onlara ahiret yurdunun saadet anahtarını vermektedir. Allah yolunda hizmet eden müminler dünya tarlasında sabırlı olup sabrın şartlarını da yerine getirirlerse; Allah onları sever[302], onlara yardımı ve dostluğu sürekli olur[303] ve "cennet" ödülüne kavuşmuş olurlar.

2.2.3. Şükredenler

Görülen iyiliğe karşı söz ve davranış ile hoşnutluk gösterme ve yapılan iyiliğin kıymetini bilme şeklinde tanımı yapılan *şükür* (الشّكْر), nimeti düşünmek, vereni överek

---

Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona dua etti. (el-Buhârî: Merdâ 6; Müslim: Birr 54. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn*, I.237-238.)

[295] *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX.107.

[296] Ömer Çelik, *Teşbih, Temsil ve …* ,Akademi Yayınları, s. 148.

[297] En'âm (6): 34. Ayrıca bkz: Enbiyâ (21): 85; Sâd (38): 44; Ahkâf (46): 35.

[298] Yûnus (10): 109; Tâhâ (20): 130; Mü'min (40): 77; Müzzemmil (73): 10, 11.

[299] Geniş bilgi için bkz: Muhammed Fatih Kesler, "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar (II)", *AÜİFD*, Cilt: 44, Sayı: 1, 2003, s. 31, 32.

[300] İbn Kayyım el-Cezviyye, *Sabredenler ve Şükredenler*, (trc. Zeynelâbidin Tatlılıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 1994, s. 132.

[301] Ebû Abdurrahman es- Sülemî, *Nefsin Ayıpları*, (çev. Mehmet Ali Kara), İlke Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

[302] Âl-i İmrân (3): 146.

[303] *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, I.271, 272.

bunu ızhar etmek, ihsan edeni, ihsanını zikretmekle övmek[304] anlamlarına gelmektedir. Şükür kavramı hamd kavramı ile eşdeğer tutulduğu gibi hamd kavramının şükürden daha genel bir anlam ifade ettiği de belirtilmiştir.[305]

Kur'ân'ı Kerim'de şükreden insan *şâkir* (الشّاكِرُ) kelimesinin çoğulu *şêkirûne* (الشّاكِرُونَ), *şêkirîne* (الشّاكِرِينَ)"[306] ve *şekûr* (شَكُورٌ) kelimeleri ile ifade edilmektedir. "Şâkir" ve "şekûr" aynı zamanda Allah'ın isimlerindendir. Nitekim Kur'ân'da iki yerde "şâkir"[307], dört yerde de "şekûr"[308] Allah'ın ismi olarak geçmektedir. Bu kelimelerin insanlar ve Yüce Allah için ne anlam ifade ettiği üzerinde duralım:

Bu iki kelime insanlar için kullanımında şu anlamlara gelmektedir:

1. Şâkir, ism-i fâil sigasında şükreden, "şekûr" ise mübalaga sigasında çok şükreden anlamına gelir. Şâkir ile şekûr arasındaki fark; şâkir verilen ikrama şükredendir, şekûr ise verilmeyene şükredendir. Şâkir nimetlere, şekûr ise gelen belalara şükredendir.[309] Kur'ân, Hz. Dâvud'a ve Hz. Süleyman'a Allah'ın verdiği çeşitli nimetleri saydıktan sonra, onlara ve onların kişiliğinde diğer kullara şöyle sormaktadır: *"Siz, şâkirlerden (şükredenlerden) olmayacak mısınız?"* [310] Rivâyete göre, bunun üzerine Hz. Dâvud sorar: *"Ey İlâhım, sana nasıl şükredeyim? Benim sana şükrüm de Sen'den bana bir nimettir."* Yüce Allah bunun üzerine vahyeder; *"İşte bu anda tam şükretmiş oldun."*[311] Şükür, gelen nimetin Allah'tan olduğunu bilmek, nimeti vereni tanımaktır.
2. Allah'ın verdiği nimetlere, hakkıyla şükretmekten aciz olduğunun farkına varmak anlamına da gelmektedir.[312] Âlimlerden birisine *"Şükredenlerin en çok şükredeni kimdir?"*diye soruldu. Şu karşılığı verdi: *"Günahlardan temiz olan ama kendisini günahkâr sayan, farzları eda ettikten sonra çok nafile kılan ama kendisini kusurlu sayan, dünyada aza razı olan ama kendini dünyaya rağbet edenlerden addeden,*

[304] *Lisânü'l-Arab*, XXIV.2305.
[305] Geniş bilgi için bkz: Muhammed Fatih Kesler, *İstiâze Besmele ve Fâtiha Tefsiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 123-125.
[306] Âl-i İmrân (3): 144, 145; En'âm (6): 53, 63; A'râf (7): 17, 144, 189; Yûnus (10): 22; Zümer (39): 66; İsrâ(17): 84.
[307] Bakara (2): 158; Nisâ (4): 147.
[308] Fâtır (35): 30, 34; Şûrâ (42): 33; Tegâbün (64): 17.
[309] Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Câmi'ul-Usûl ve Eki*, (trc. Hüsameddin Fadıloğlu), İstanbul 2007, s. 332.
[310] Enbiyâ (21): 80.
[311] Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Câmi'ul-Usûl…*, s. 333; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII.109.
[312] Ahmet Ak, "Maturidi'nin Şükür Anlayışı", *AÜİFD*, Cilt: 47, Sayı: 2, 2006, s. 188.

zamanını Allaha zikre ayıran ama kendisini gafillerden kabul eden ve amele istekli olan fakat kendisini müflislerden sayandır. İşte şükredenlerin en çok şükredeni budur."[313]

Bu iki kelime Allah için kullanımında ise genel olarak şu anlamlara gelmektedir: İnsanların yaptıkları iyilikleri -az da olsa- (ibadetlar ve taatler şeklinde yapılan şükürleri), Allah'ın lütuf ve keremiyle kolayca kabul edip karşılığında bolca sevap vermesi, onları güzel bir şekilde övmesi, samimi tövbelerini kabul etmesi, çok bağışlayıcı ve merhametli olmasıdır.[314]

Kur'ân'da şükreden insan tipine örnek olarak gösterilen kimselerden biri Hz. Nuh'tur: " إِنَّهُ كَانَ عَبْداً شَكُوراً (*0 gerçekten şükreden bir kul idi*.)"[315] Allah'ın nimetlerinin değerini bilip onları gerektiği gibi kullanması sebebiyle kendisine *şükreden* vasfı verilmiştir.[316]

Hz. İbrahim de Allah'ın nimetlerine şükreden bir kul olarak Kur'ân'da gösterilmiştir.[317] Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere daima şükreden ve Allah'ın bütün emirlerini gözeten bir kişiydi.[318]

Allah'ın kendisine ihsan etmiş olduğu nimetlerin çekiciliğine meyletmeyip, bunların asıl sahibini bilen Hz. Süleyman da bu şükrüne karşılık yaratıcının " نِعْمَ الْعَبْدُ (*..O ne güzel kuldu*..)"[319]iltifatına mazhar olmuştur.[320]

Kur'ân'da "üsve-i hasene (en güzel örnek)"[321] övgüsünün sahibi, Rasulullah dahi, şükredenlerden olabilmek için ayakları şişinceye kadar ibadet ederdi.[322] Hatta Rabbinden, daha da fazla şükredebilmek için niyaz ediyordu:*"Allahım senden nimetlerine şükredebilmeyi ve sana güzelce kulluk yapabilmeyi isterim."*[323]

---

[313] *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, IX.122.
[314] Ahmet Ak, "Maturidi'nin Şükür …", s. 188.
[315] İsrâ (17): 3.
[316] *Mehâsînü't-Te'vîl,* X.3901.
[317] Nahl (16): 121.
[318] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* VIII.366.
[319] Sâd (38): 30.
[320] Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Câmi'ul-Usûl* …, s. 332.
[321] Ahzâb (33): 21.
[322] el-Buhârî: Tefsir 48/2; Müslim: Münâfikın 81. Ayrıca bkz: el-Buhârî: Teheccüd 6, Rikâk 20; et-Tirmizî: Salât 187; en-Nesâî: Kıyamü'l-leyl 17; İbn Mâce: İkâmet 200.
[323] *el-Müsned,* IV.125.

Kur'ân-ı Kerim; yetmiş beş yerde, verilen nimetleri[324] hatırlatarak şükretmenin gereğinden ve şükrün öneminden bahseder. Allah'a şükretmenin öneminin Kur'ân'da birçok âyette vurgulanmasının sebebi, onun iman ve tevhidin en önemli göstergesi olmasından dolayıdır. Kur'ân'da müminlerin çokça şükretmeleri hatırlatıldığı gibi şükredenlerin alacakları karşılık[325] ile şükretmeyenlerin uğrayacağı akıbet de anlatılmaktadır. *"Hatırlayın ki Rabbiniz size: "Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracağım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir!" diye bildirmişti."*[326] Şükrün mükâfatı olarak nimetin arttırılması; Yüce Allah'ın lütfû kereminden daha fazla vermesi[327], kulunun itaatini arttırması, sevap ve mükâfatını çoğaltması[328] şeklinde açıklanmıştır. Âlimlerin bir kısmı da şükre karşılık arttırılacak olan nimetlerin dünya nimetleri değil, ahiret nimetleri olduğu görüşündedir. Onlara göre ahiret nimetinin yanında dünya nimetinin hiçbir önemi yoktur.[329] Bunun yanı sıra Kadı Ebû Muhammed, müminin şükrüne mukabil artacak olan nimetin hem dünya hem de ahiret için var olduğunu söyler.[330] İmam Meragî ise verilen nimetleri kısımlara ayırarak açıklamıştır.[331]

Kişinin Allah'ın nimetlerine şükrünün tam olabilmesi, dünyada insanların iyiliklerine karşı teşekkür etmesine bağlanmıştır. Kur'ân'da Allah'a şükürden sonra anne ve babaya şükür emredilmektedir.*"..Bana ve anne babana şükret.."* [332] Her zaman iyiliğe, teşekkür ile mukabele etmek gerekir. İnsanların iyiliklerine karşı teşekkür edemeyen kimsenin Allah şükrünü kabul etmez. İyilik yapanın gönlünü almak için ona bir kelime söylemeyen Allah'a ne kadar şükrettiğini söylese de hakkıyla şükredemez.[333] Nitekim Hz. Peygamber bu hususta "*İnsanlara şükretmeyen kimse Allah'a da şükretmez*" buyurmuştur.[334]

---

[324] A'râf (7): 10; İbrahim (14): 34; Secde (23): 7-9; Kasas (28): 73; Lokmân (31): 31; Yâsîn (36): 71-73; Câsiye (45): 4, 5; Vâkıa (56): 68, 69 vd.
[325] Âl-i İmrân (3):144, 145; Nisâ (4): 147; İbrahim (14): 7.
[326] İbrahim (14): 7.
[327] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII.2236; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII.109; *ed-Dürru'l-Mensûr*, VIII.491.
[328] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII.109.
[329] *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III.325.
[330] *el-Muharrerü'l-Vecîz*, III.325.
[331] *Tefsîru'l-Merâğî*, XIII.130.
[332] Lokmân (31): 14.
[333] M.Ali Haşimi, *Kur'ân ve Sünnet'e Göre Müslüman Şahsiyeti*, (trc. Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 2009, s. 232.
[334] Ebû Dâvud: Edeb 11; et-Tirmizî: Birr 35.

Şükür, kul için bir nimet ve ihsandır. Zira şükrün faydası yine kula yöneliktir. Kul şükrederek Rabbine bir karşılık veya bir mükâfat vermez.[335] Buna hiçbir varlığın gücü de yetmez. Bilakis Allah şükredenleri övmekte, hem dünyada hem de ahirette nimetlerini arttırmakla ödüllendirmektedir.[336]

2.2.4. Sözünde Duranlar (Ahde Vefâ Gösterenler)

Ahd (الْعَهْدُ), sözlükte fiil olarak "bir şeyi korumak, bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, talimat vermek, söz vermek, tavsiye etmek" anlamlarına geldiği gibi isim olarak da "yemin, mîsâk, emir, taahhüt, talimat, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz, vasiyet, eman, zimmet, yemin" anlamlarında kullanılmaktadır.[337] Kur'ân'da ise ahd, genellikle ahlakî bir kavram olarak birine söz vermek, vaad, taahhüt ve anlaşma anlamlarına gelmektedir.[338] Ahit kelimesi ile çok yakın anlama gelen Yemîn, Mîsak, Akt, İll ve Zimmet kelimeleri de Kur'ân'da mevcuttur.[339]

Ahde Vefâ "sözünde durma, verdiği sözlere bağlı kalma, özü ve sözü doğru olma anlamlarına gelmektedir.[340] Kur'ân-ı Kerim'de müminlerin övülen hasletleri arasında zikredilmiştir: *"…Onlar birbirlerine söz verdiklerinde ahitlerine vefa gösterirler..."*[341] "Sözünde durmak" mü'minin şiarı, müslümanlığın nişanesidir. "Sözüne sadık kalmama, ahdine sadakat göstermeme" ise münafıklık alametlerinden sayılmıştır.[342]

Yüce Allah ahitlerine bağlılık gösterenlere büyük bir mükâfat vereceğini vaat etmektedir:

> *Doğrusu sana sadakat yemini edenler (Ey Muhammed) bizatihi o yemin ile Allah'a bağlılık yemini etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Bu yüzden her kim (o yeminden sonra) yeminini bozarsa, ancak*

---

[335] Bkz: Neml (27): 40.
[336] Âl-i İmrân (3): 145.
[337] *es-Sıhâh*, II.515; *el-Müfredât*, s. 353; *Lisânü'l-Arab*, XXIV.3148; *el-Mu'cemü'l-Vesît*, II.633-634.
[338] Mustafa Çağrıcı, "Ahit", *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed: İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, I.56.
[339] Geniş bilgi için bkz: Zülfikar Durmuş, "Kur'ân'a Göre İnsan İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâki İlke: Ahde Vefâ", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2002, s. 78, 79.
[340] Mehmet Canbulat, "Ahde Vefâ", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 11.
[341] Bakara (2): 177. Ayrıca bkz: Mü'minûn (23): 8.
[342] el-Buhârî: İmân 24, Şehâdât 28, Vesâyâ 8, Mezâlim 17, Cizye 17, Edeb 69; Müslim: İmân 107-108, et-Tirmizî: İmân 14. Ayrıca bkz: Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn*, II.114; IV.101, 102, VI.499, 599-600.

kendi zararına bozmuş olur ve her kim Allah ile ahdini yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat nasip edecektir.[343]

Müfessirler ahde gösterilen vefaya karşılık olan bu mükâfatı; cennet, cennetteki nimetler, büyük bir ecir, Allah'ın yardımı, Allah'ın rızası olarak yorumlamışlardır.[344] Arzulanan bu nimetler verilen söze bağlılığın neticesidir. Sözünde durmayanların ise aynı âyette ve diğer âyetlerde[345] kendi aleyhlerine bir sonuç ile karşılaşacakları da çeşitli şekillerde beyan edilmiştir.

Necm Suresinde "وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى (*Ve ahdine vefa gösteren İbrahim.*)"[346]âyetinde Hz. İbrahim, sözünü yerine getirenlerden olmakla sıfatlanmıştır. Bu methedici sıfatın verilmesinin sebebi; Hz. İbrahim'in Allah'ın kendisini malı, canı ve evladıyla sınamasında Allah'a itaatini tam olarak yerine getirmesi ve Allah'ın gönderdiği hükümleri insanlara tam olarak tebliğ etmesinden dolayıdır.[347] Diğer bir görüşe göre rüyasında oğlunu kurban etmesi emredildiğinde, emri hemen yerine getirmek için çaba göstermesindendir.[348] Nitekim bu, Allah'a vermiş olduğu ahde[349] bağlılığının göstergesidir.

Eshab-ı Kirâm'ın Hz. Peygamber ile yaptığı ahitler de konumuza örnek teşkil eder. Ensar Hz. Peygamberi ve ashabını; malları, canları pahasına kendilerini, hanımlarını, çocuklarını korudukları gibi savunacaklarına dair söz verdiler. Sözlerini yerine getirdikleri takdirde karşılığının cennet olacağını öğrendiklerinde *"Kazançlı bir alışveriş bu! Biz bundan ne cayarız, ne de caymak isteriz."* sözleriyle müjdelenen vaade kavuşmayı arzuladılar.[350] Kur'ân-ı Kerim bu kimseler için *"Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır."* diyerek onların yapmış oldukları ahdi övmektedir.[351] Onlar da vermiş oldukları bu sözden dönmemişler, Allah'a verdikleri ahitte sebat edip direnmişlerdir.[352] Gerek müşriklerle, gerekse yahudilerle yapılan savaşlarda canlarını vermekte hiç tereddüt etmedikleri gibi, ahdin karşılığı olan cennete

---

[343] Fetih (48): 10.
[344] *Câmiû'l-Beyân,* XXI.272; *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, VII.427; *Mefâtihû'l-Ğayb,* XXVIII.87; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIX.56; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* XIII.92; *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* V.158; *Rûhu'l-Meânî,* XXVI.97.
[345] Bakara (2): 27; Âl-i İmrân (3): 77; Nisâ (4): 155; Mâide (5): 13; A'râf (7): 102; Ra'd (13): 25; Sâf (61): 3.
[346] Necm (53): 37.
[347] *Câmiu'l-Beyân,* XXII.77, 78; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XX.53; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* XIII.278.
[348] *Câmiu'l-Beyân,* XXII.76; *Mefâtihû'l-Ğayb;* XXIX.13.
[349] Bakara (2): 125, 131.
[350] *Câmiu'l-Beyân,* XII.7; *Mefâtihû'l-Ğayb,* XVI.204; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* X.390; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* VII.291; *Rûhu'l-Meânî,* XI.26.
[351] *Câmiu'l-Beyân,* XII.5.
[352] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* XI.137, 138.

kavuşmak arzusu ile bizzat şehit olmayı istemişlerdir. Bilhassa Uhud Savaşı'nda Müslümanlar, savaşta yaralanan Hz. Peygamber'i koruyabilmek için ona hedeflenen oklara vücutlarını siper ve kalkan etmişlerdir. Uhud Savaşı'ndan sonra nazil olan "*Müminler arasında Allah'a verdikleri sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır. Onlardan kimisi ahdini yerine getirdi, kimisi de beklemektedir. Onlar hiçbir şeyi değiştirmemişlerdir."*[353] âyeti onların Allah'a vermiş oldukları sözü yerine getirebilmek için cihat ederek bazılarının bu yolda canlarını verdiğini, diğerlerinin ise şehadet şerbetini içmeyi içtenlikle beklediğini göstermektedir.[354]

Hudeybiye antlaşmasından önce semurre[355] ağacının altında Kureyş müşrikleri ile savaştan kaçmayıp canlarını feda edinceye dek savaşacaklarına dair Hz. Peygamber'e biat eden müminler, Allah'ın hem lütfûna hem de övgüsüne mazhar olmuşlardır:[356]

> *Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir. Yine onları elde edecekleri birçok ganimetlerle de mükâfatlandırmıştır. Allah üstündür, hikmet sahibidir.*[357]

Mükâfatların en yücesi olan Allah'ın rızasını elde etmişlerdir. Manevi ve uhrevi bu nimetin yanında dünyevi mükâfat olarak da Allah onlara Hayber'in ve diğer yerlerin fethini ve oradan alacakları ganimetleri[358] nasip etmiştir. Verdikleri ahitleri yerine getirmeleri ne büyük bir nimete kavuşmalarını sağlamıştır.

Netice olarak; sözünü yerine getirmek, Allah'ın emri ve müslümanın kurtuluşuna vesile olan bir haslettir. Gerek Allah'a gerek Allah adına insanlara verilmiş söz olsun, kişi bu sözüne bağlı kalmak zorundadır. Allah, ahdini bozanları uyarırken, ahitlerine vefa gösterenleri mükâfatlandıracağını müjdelemektedir. Nitekim Allah Kur'ân'da biatlerinin gereğini yerine getirenlerin ulaştıkları nimetleri zikrederek onları övmekte, onları örnek göstererek bu övgüye ve nimete sahip olmaları için tüm insanlardan ahitlerine sadakat göstermelerini istemektedir.

---

[353] Ahzâb (33): 23.
[354] *Câmiu'l-Beyân,* XIX.64; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XVII.114.
[355] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIX.317.
[356] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* XIII.101.
[357] Fetih (48): 18, 19.
[358] *Câmiu'l-Beyân,* XXI.272; *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, VII.435; *Mefâtihû'l-Ğayb,* XXVIII.96; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIX.320; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* XIII.105; *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* V.162; *Rûhu'l-Meânî,* XXVI.108.

2.2.5. Hoşgörülü ve Affedici Olanlar

Af sözlükte "yok etmek, silmek, gidermek; fazlalık[359]" gibi anlamlara gelen Arapça *afv* (الْعَفْو) kelimesinin Türkçedeki söyleniş şekli olup genellikle "kötülük ve haksızlık edeni, suç ve günah işleyeni gücü yettiği halde cezalandırmaktan vazgeçme, bağışlama[360]" anlamlarında kullanılır. Aynı zamanda af, rüzgârın ev kalıntılarını silip süpürmesi gibi günahların silinmesi[361] anlamına geldiği gibi, günahtan kaçınma olarak da tanımı[362] yapılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de otuz beş yerde farklı türevlerde geçen af kelimesi genelde "bağışlama"yı ifade ederken sadece bir âyette "fazlalık; ihtiyaçtan veya nisaptan fazla olan mal" anlamına gelmektedir.[363]

İnsan, yaratılış itibariyle hata ile maluldür. Bu kusuru kimi zaman Hakk'a karşı kimi zaman da halka yani diğer insanlara karşı olabilmektedir. Peygamberler dahi ismet sıfatına hâiz olmakla birlikte kendilerinden zelle dediğimiz küçük hatalar sâdır olmuştur. Nitekim onlar da bir beşerdir. Önemli olan kişinin hatasının farkında olması ve telafi yoluna gitmesidir. *Afüvv* (الْعَفُوّ) olan Allah, kendisine gelen kulunun günahlarını affeder, kirâmen kâtibin meleklerinin kayıtlarını siler, hatırlayıp mahcup olmasınlar diye kullarına işledikleri günahları unutturur.[364]

Kişi, haksız, suçlu konumunda olabildiği gibi kendisine de haksızlık yapılmış olabilir. Bu durumda, islam ahlakında bir kötülüğe kanuni ölçüler içinde dengiyle karşılık vermek adalete uygundur; ancak cezalandırma hak ve imkânına sahip olanın affetmesi daha erdemli bir davranıştır.[365] Zira Allah cezalandırmaya tam manasıyla gücü yettiği halde, ziyadesiyle affedicidir. Öyleyse zayıf ve aciz olan insanın da Allah'ın sünnetine uyması gerekir.[366]

---

[359] *el-Müfredât,* s. 342; *Lisânü'l-Arab*, XXIX.3018; *Tâcü'l-Arûs*, XXXIX.67.
[360] *el-Müfredât,* s. 342; *Lisânü'l-Arab*, XXIX.3018; *Tâcü'l-Arûs*, XXXIX.67; *Câmiu'l-Beyân*, VI.57; el-*Muharrerü'l-Vecîz*, I.510.
[361] *el-Müfredât,* s. 342; *Tâcü'l-Arûs*, XXXIX.68; *Lisânü'l-Arab*, XXIX.3019; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XV.182.
[362] *el-Müfredât,* s. 342; *Tâcü'l-Arûs*, XXXIX.68.
[363] Bakara (2): 219: "*…Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar: 'İhtiyaç fazlasını' de…"*
[364] Mehmet Bulut, *Delilleriyle İslâm Akâidi*, Erkam Yayınları, İstanbul 2010, s. 284.
[365] Mustafa Çağrıcı, "Af", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, I.44, 45.
[366] *Câmiu'l-Beyân*, VII.233; *Rûhu'l-Beyân Tefsiri***,** III.336; *Safvetü't-Tefâsîr*, I.315.

Kötülük yapanı affetmek, teşvik edilmiş bir davranıştır. Kıyamet günü şöyle seslenilecektir: *"Haydi mükâfatları Allah'a ait olanlar ayağa kalksınlar."* O vakit dünyada iken başkalarını affedenler dışında kimse ayağa kalkamayacaktır.[367] Nitekim bunu Yüce Allah'ın şu buyruğu da tasdik etmektedir: *"Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir."*[368] "O'nun mükâfatı Allah'a aittir." ifadesi müphem olup vaat edilen şeyin ne kadar büyük ve bilinen, alışılagelen vaatlerden başka bir şey olduğunu vurgulamaktadır.[369]

Müminlerin seciyesi[370] ve takvaya yakınlığa sebep olan[371] affetmede dikkat edilmesi gereken husus, aftan sonra da hatalı kişiye sert davranmamak ve kabahatini tekrar yüzüne vurmamaktır. Zira bu kindarlığın sonucu işlenen yanlış bir harekettir.[372] Hz. Yusuf'un kendisini kuyuya atan kardeşleri pişman olup ondan af dilediklerinde *"Bugün sizi kınamak yok."*[373] şeklindeki ifadesi affedip bağışlama için mükemmel bir örnektir. Zira o, kınamaksızın ve ayıplamaksızın bir affetme, cezalandırmaya muktedir olduğu halde bir bağışlama ve her çeşit kin ve intikamdan uzak tüm haklardan feragat etmedir.[374] Hz. Peygamber de Mekke'nin fethedildiği gün kendisine ve ashabına pek çok eza veren Mekke müşriklerine hitaben *"Ben de kardeşim Yusuf'un söylediğini söylüyorum. 'Bugün azarlanacak değilsiniz!' "*[375] sözleriyle affetmede bile edebe riâyet edilmesi gerektiğini göstermiştir.

Rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed'i hayatında affetmeye dair pek çok örneğe rastlamak mümkündür.[376] Kur'ân ona affedici olmasını öğütlemektedir: *"Sen affı tercih et, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*[377] O, affetmekle insanların hidâyete ermesini amaçlamıştır. Nitekim genelde bu gerçekleşmiş, fetih günü bütün Mekkeliler müslüman olmuştur.[378]

---

[367] *Câmiu'l-Beyân,* VI.59; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII.182; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII.204, V.321; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* III.192; *ed-Dürru'l-Mensûr*, IV.10; *Rûhu'l-Meânî,* IV.58; *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.1177; XXIII.192.
[368] Şûra: (42): 40.
[369] *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, VII.517.
[370] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII.285.
[371] Bakara (2): 237.
[372] Ahmet Rıfat, *Tasvîr-i Ahlâk*, s. 28.
[373] Yûsuf (12): 92.
[374] *et-Tefsîru'l-Münîr*, VII.53.
[375] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII.210; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XI.445*; Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, IV.271; *et-Tefsîru'l-Münîr*, VII.54.
[376] Örnekler için bkz: İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* XII.286; Hamit Dikmen, "Hz. Peygamber'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *Çorum ÜİFD*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2003, s. 1-8.
[377] A'râf (7): 199. Ayrıca bkz: Âl-i İmrân (3): 159.
[378] M.Âsım Köksal, *İslam Tarihi***,** VI.437.

İnsan, başkasını affetmekle Allah'ın da kendisini affetmesine lâyık olur. Hz. Ebubekir ifk hadisesinde kızı Hz. Ayşe'ye iftira edenler arasında, hem akrabası olması hem de yoksulluğu sebebiyle kendisine infakta bulunduğu Mistah'ın da olduğunu öğrenince artık yardım etmeyeceğine dair yemin eder. Bunun üzerine Allah affedenleri öven ve kendi mağfiretini müjdeleyen şu âyeti indirir: *"…affetsinler ve hoşgörsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?"* Bunun üzerine Hz. Ebubekir *"Allah'ın beni bağışlamasını çok isterim."* diyerek Mistah'a olan yardımını devam ettirir.[379]

Netice olarak kötülüğe karşılık vermeye gücü yettiği halde bağışlamak büyük bir lütuf ve fazilettir. Müslümanlar arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesine vesile olur. Allah bu sebeple affedenleri övmekte[380], onları sevdiğini ifade etmekte[381] buna mukabil onları mükâfatlandırmaktadır. Hz. Peygamber de Yüce Allah'ın kendisine kötülük edeni bağışlayan kulunun izzetini arttıracağını haber vermektedir.[382]Allah ve Resulü'nün verdiği bu müjdeler ancak affedenler içindir.

2.2.6. Faydasız İşlerden Yüz Çevirenler

Kur'ân'da *lağv* (اللَّغْوُ) kelimesi ile ifade edilen "boş şeyler"in ne olduğuna dair müfessirler farklı yorumlarda bulunmuşlardır: Lağv, düşünülmeden gelişi güzel söylenen, itibar edilmeyen, faydası olmayan çirkin sözlerdir.[383] Allah'a ortak koşmayı, günah işlemeyi ifade eden sözleri de kapsar.[384] Saçma ve hiçbir şekilde kişinin hayattaki amacına ulaşmasında yararı olmayan şeyleri ifade eder.[385] Boş ve faydasız şeylerden sayılıp, terk edilmesi gereken her şeydir.[386] Lağv ahlaken seviyesiz kabul edilen her türlü söz ya da fiildir. Bunun kapsamına boş işlerle oyalanmak girdiği gibi müşriklerin akılsızca işleri, müminlere eziyet etmeleri de dâhildir.[387]

Râzî, lağvın kapsamı hususundaki farklı anlayışları şu şekilde özetlemektedir:

---

[379] *Câmiu'l-Beyân,* XVII.224, 225; *el-Muharrerül-Vecîz,* IV.173; *Mefâtihu'l-Ğayb,* XXIII.187; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XV.179,180; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* X.198; *ed-Dürru'l-Mensûr,* X.704; *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVIII.188,189; *et-Tefsîru'l-Münîr,* IX.419; *Safvetü't-Tefâsîr,* II.333.
[380] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* XII.290.
[381] Âl-i İmrân (3): 134.
[382] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,,* III.192, XII.287; *Rûhu'l-Beyân Tefsiri,* VII.517; *et-Tefsîru'l-Münîr,* III.302; *Safvetü't-Tefâsîr,* III.143;.
[383] *el-Müfredât,* s. 455; *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XVIII.11.
[384] *Câmiu'l-Beyân,* XVII.11; *Mefâtihû'l-Ğayb,* XXIV.113; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* X.108.
[385] *Tefhîmü'l-Kur'ân,* III.400.
[386] *Mefâtihu'l-Ğayb,* XXIV.113, 263; *Hak Dini Kur'ân Dili,* V.3614.
[387] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XV.486.

Lağvın içerisine, her türlü haram, mekruh ve insanın yapmaya mecbur olmadığı bazı mübah işler girer.[388]

Kur'ân-ı Kerim, kâmil (olgun) müslümanın özelliklerini sayarken, onların lağvdan yüz çevirdiklerini[389], onunla karşılaştıklarında ve onu işittiklerinde iltifat etmeden onurluca geçip gittiklerini[390] övgüyle bahsetmektedir.[391]

Kâmil bir mümin, boş sözlerden, hareketlerden, düşüncelerden kaçınır. Çünkü müminin kalbini boş şeylerden, oyun ve eğlenceden, gereksiz ve lüzumsuz şeylerden alıkoyan Allah'ı anmak, O'nun yüceliğini tasavvur etmek, âyetlerini kavramaya çalışmak, kalbi arındırmak, ruhu ve vicdanı temizlemek, sorumluluğun bilincinde olmak gibi pek çok görevi vardır. Bu sorumluluklar kişinin tüm emeğini kapsayacak şekildedir. Dolayısıyla mümin enerjisini boş şeylere sarf etmez.[392] Her an omuzlarında sorumluluğunun yükünü hisseder; dünya onun için bir imtihan yeri ve hayat da bu imtihan için ayrılmış sınırlı bir süredir. Tüm zihni, bedeni ve ruhuyla imtihan kâğıdına eğilen bir öğrenci gibi mümin de tüm hayatı boyunca ciddi ve sorumluluk içinde davranmalıdır. Nasıl imtihan salonundaki öğrenci her anının geleceği için ne kadar önemli ve etkili olduğunun bilincindeyse ve bu bilinçle en ufak bir anını bile boşa harcamak eğilimi göstermezse, aynı şekilde mümin de hayatının her anını yararlı ve nihaî sonuca götürücü işlerle geçirir.[393]

Müminlerin kendileri boş şeylerden sakındıkları gibi böyle kimselerle karşılaştıklarında da nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini şu âyet bize göstermektedir: *"Onlar, boş sözlerle karşılaştıkları zaman, vakar ile (onurlu bir şekilde) oradan geçip giderler."*[394] Müminler inanca hakaret sayılabilecek çirkin sözlerin sarf edildiği; konuşmaların yapıldığı, davranışların sergilendiği ortamlara rastladıklarında, onlara karışmadan onurluca oradan ayrılırlar. Yahut onlar, zamanların, emeklerin israf edildiği, insanların birbirleri aleyhine dedikodu ürettikleri, toplum için hiçbir faydası olmadığı gibi, bir sürü zararlı alışkanlıkların kazanılmasına da zemin hazırlayan ortamlara ve bu ortamlarda oluşup da insanların ne dünyasına ne de ahiretine yaramayan eylemlere iştirak

---

[388] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII.80.
[389] Mü'minûn (23): 3; Kasas (28): 55.
[390] Furkân (25): 72.
[391] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII.80; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI.297.
[392] *Fî Zîlal-il Kur'ân*, VII.392.
[393] *Tefhîmü'l-Kur'ân*, III.400,401.
[394] Furkân (25): 72.

etmezler ve destek olmazlar.[395]Mü'min kendisi faydasız işlerden kaçındığı gibi buna sebep olacak şeylerden de sakınarak vakdini boşa harcamaz.

İşte bu şekilde müminler boş şeylerden kaçınırken Allah'ın emir ve nehiylerini, dinin temel prensiplerini de muhafaza ederler.[396] Allah'a itaat ederek emrini yerine getirirler, farzları yapmaya itina gösterirler.

Netice olarak diyebiliriz ki lağv kavramı genelde boş, faydasız, anlamsız, hatalı, kötü, düşünülmeden söylenen amaçsız sözleri içerdiği gibi ayrıca vakit israfına sebep olacak ahlakî olmayan kavga, kumar, müstehcen oyunlar ve bunun gibi fiilleri de içerir. Yüce Allah**,** müminleri bu tür lağviyattân yüz çevirdikleri için övmekte, onların bu fiilleriyle kurtuluşa eren kimselerden olduğunu müjdelemektedir.[397] Bunlardan yüz çevirmek; bunları yapmamak, bunlardan hoşlanmamak ve bunları yapanlarla içli dışlı olmamak, onlara destek vermemekle mümkündür.[398] Bu şekilde mü'min lağviyattan uzaklaşmış olur.

2.2.7. Âdil Olanlar

Ahlak ve hukukun en temel kavramı olan adalet teriminin fiil kökü olan "عَدَلَ" iki şeyi birbirine dengelemek, birbirine benzer yapmak, her şeyi yerli yerine koymak, haklıya hakkını, suçluya cezasını vermek, haddi aşmamak anlamlarına gelir.[399]

Terim olarak ise insanlar arasında hüküm verirken âdil olmak; taraf tutmamak, haksızlık yapmamak demektir.[400]

> *Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp hevanıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözü geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır*.[401]

Bu âyet âdil olan kimsenin sonuç kendi aleyhine, anne-baba veya çocukları aleyhine de olsa doğruyu söylediğini gösterir. Bu kişi taraf tutarak adaletsiz davranmaz. Kendine ve

---

[395] Hasan Keskin, "Kur'ân'da Lağv Kavramı", *Cumhuriyet ÜİFD*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2000, s. 137.
[396] *Câmiu'l-Beyân* XI.55**.**
[397] Mü'minûn (23): 1, 3.
[398] *Mefâtihu'l-Ğayb,* XXIII.80, XXIV.113.
[399] *el-Müfredât* s. 329; *Lisânü'l-Arab,* XXIV.2838; *Tâcü'l-Arûs,* XXIX.444;.
[400] *Câmiu'l-Beyân,* VII.171.
[401] Nisâ (4): 135.

yakınlarına tolerans tanımadığı gibi sevmediklerine karşı da kin besleyerek onlar hakkında hüküm verirken heva ve hevesine uymayarak adaletli davranır, onlara haksızlık etmez. Ne zengin kimselere kayırmacılık yapar, ne de fakirlere merhamet ederek lehlerinde hüküm verir.[402]

Adalet, insan hayatının farklı alanlarında bulunur: Toplumsal davranışlarda adaletli olmak, karar ve hükümde adaletli olmak, aile içinde adaletli olmak, iktisadî konularda adaletli olmak gibi.

Toplumsal davranışlarda adaletli olmak: Bir kimsenin iyi ahlaklı olabilmesi için âdil olması gerekir. Diğer insanlara kanunen verilmiş haklara riâyet etmeyen, haksız yere bu nimetleri kendisine alan veya yakınlarına veren kişi, adalete uymayan bir kişidir. Böyle bir kişi âdil olmadığı gibi ahlak kurallarına uymadığı için ahlaklı da değildir.[403] Âdil olan kişi verdiği sözü ne pahasına olursa olsun yerine getirmeye çalışır. Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruştuğunda aralarını düzelterek barışın olmasını sağlar.[404] Cimrilik ile savurganlık arasında cömert, korkaklık ile saldırganlık arasında cesur, ahmaklıkla şeytanî düşünceler arasında hikmet gibi erdemlerle dengeli hareket eder.

Karar ve hükümde adaletli olmak: Dünya hayatında adaletin en kapsamlı tezahürü devlet adaletidir. Kur'ân-ı Kerim'de *"Şüphesiz Allah, size emanetleri sahiplerine teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor."*[405] âyetinde adalet açıkça emredilmektedir. Buradaki hitap yöneticilere, emirlere ve hâkimlere yöneliktir.[406] Müslümanlar arasında hak ve adalet yaymak yüce bir vazifedir. Adaleti yaymakla görevli olan kişinin sorumluluğu büyüktür. Bu nedenle bir hata yapıp adaleti yerine getirememekten korkan Ebû Hanife, Halife Mansur tarafından teklif edilen kadılık görevini kabul etmemiştir.[407] Bununla birlikte adaletle hükmedenlere Allah Resulü şu müjdeyi vermektedir: *"Kıyamet gününde insanların Allah Teâlâ'ya en sevgili olanı ve O'na en yakın yerde bulunanı, adaletli idarecidir."*[408]

Adalet ile hükmedecekler sadece hâkimler değildir. Bu husus bir hadiste şöyle

---

[402] *Câmiu'l-Beyân,* VII.574; *el-Keşşâf,* II.162; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII.177; *Hak Dini Kur'ân Dili,* III.1495.
[403] İsmet Kayaoğlu, "İslam'da Adalet Mefhumu", *AÜİFD,* Sayı: 27, 1985, s. 201.
[404] Hüseyin Emin Sert, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları,* Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 304.
[405] Nisâ (4): 58.
[406] *Câmiu'l-Beyân,* VII.172; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* VI.427.
[407] *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* XIII.388; *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn,* I.67. Ayrıca bkz: İsa Doğan, "Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyasî Duruşu", *Mayıs ÜİFD,* Sayı: 22, 2006, s. 42-44; Mevlüt Uyanık, "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanîfe'nin Siyasî Duruşu", *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri,* Kur'ân Araştırma Vakfı Yayınları, *Mudanya*/Bursa 16-19 Ekim 2003, I.122, 123.
[408] et-Tirmizî: Ahkâm 4; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali en- Nesâî, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981: Zekât 77.

açıklanmaktadır: *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. İmam (İslam devlet başkanı) bir çobandır ve o güttüklerinden sorumludur. Kişi ailesi üzerinde bir çobandır ve onlardan sorumludur. Kadın, kocasının evinde bir çobandır ve o ondan sorumludur. Köle efendisinin mali üzerinde bir çobandır ve ondan sorumludur Hâsılı şunu bilin ki, hepiniz bir çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz."*[409] Böylelikle Hz. Peygamber bu kimseleri kendi mertebelerine göre çoban ve yönetici olarak değerlendirmiştir. Her biri mahiyetindekilere karşı âdil olmak durumundadır.

Aile içinde adaletli olmak: İslamiyet bir erkek için dört kadını aynı anda nikâh altında bulundurmaya ancak eşler arasında adaleti sağlamak suretiyle müsaade etmiştir. Şâyet adaletin yerine getirilmesinden endişe duyuluyorsa Yüce Allah tek eş ile evliliği emretmektedir.[410] Yine aile içerisinde anne ve baba, çocukları arasında adaletli davranmak durumundadır. Zira bunun aksi kardeşler arasında husumet doğmasına sebebiyet verir.

İktisadî konularda adaletli olmak: Toplum içinde İslamiyet'in istediği kardeşlik duygusunun gerçekleşebilmesi için insanların alışverişlerinde âdil olmaları gerekir. Ferde veya topluma karşı yaptığı yardımın neticesinde işçi ücretini, memur maaşını hak ettiği ölçüde almalıdır. Çalışmadan istemek adaletsizlik olduğu gibi emeğinin karşılığını vermemek de hakka tecavüz olur. Ticarî ilişkilerde de tartılara dikkat etmek, ölçüde adaleti gözetip kardeşinin hakkına girmemek adaletin gereğidir. Zira İmam Kurtubî bir toplumun ölçü ve tartıyı eksik yaptıklarında rızıklarının kesileceğini bildirir.[411]

Sonuç itibari ile Yüce Allah'ın kendilerini sevdiğini belirterek[412] övdüğü, adaleti kendisine şiar edinmiş kimseler sayesinde sağlam ve huzurlu bir toplum meydana gelir. Zira sosyal hayatı yaşanılabilir kılan hak ve adalet kavramlarının kaybolarak yerini zulüm ve azgınlığa bıraktığı toplumlarda insanların, huzur ve saadeti bulmaları imkânsız hale gelir. Bu sebeple, *Âdil* (الْعَادِل) sıfatının gereği olarak Allah, hem âdil davranır hem de insanların birbirlerine karşı âdil olmalarını emreder.

---

[409] *el-Müsned*, II.5, 54, 108, 121; el-Buhârî: Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim: İmâre 20; Ebû Dâvud: Harac 1; et-Tirmizî: Cihad 27.
[410] Nisâ (4): 3.
[411] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX.114.
[412] Mâide (5): 42; Mümtehine (60): 8.

2.2.8. İffetli Olanlar

Müminin Rabbinin rızasını kazanmasına, kurtuluşa ermesine vesile olan övülmüş ahlakî erdemlerden biri de iffet sahibi olmasıdır. İffet kelimesi sözlükte haramlardan ve ahlâken bozuk, hakir düşünce ve fiillerden uzak durmak anlamına gelir[413]. Aynı zamanda iffet, kişinin şehevi arzularının galip gelmesinden kaçınması halidir.[414] İffetli olmak namusu haram ve günahlardan korumaktır.[415] İnsanın arzularını, tutkularını aklının ve inancının kontrolünde tutarak Allah ve insanlar nezdinde kendisini küçük düşürecek davranışlardan sakınmasını sağlayan bir erdemdir.

Kur'ân-ı Kerim'de "iffet" kelimesi geçmez. Ancak bir âyette aynı kökten türetilmiş olan ve aynı anlama gelen *teafffüf* (التَّعَفُّف) kelimesi, üç âyette de aynı kökten gelen fiiller kullanılmıştır. İffetle ilgili âyetlerin ikisi[416] mal mülk, yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı, ikisi de[417] cinsel istekler hususunda ölçülü ve edepli davranmayı ifade etmektedir.

İffetli olan kimseye "afif" denir. Mümin afif'tir; iffet ve namusunu korur, zinadan ve ona götüren sebeplerden uzaklaşır. Allah'ın razı olmadığı iffetsizliğe götüren davranışlardan sakınır.[418] İffetli olan mümin her türlü cinsel sapıklık ve aşırılıktan uzaktır. Öylesine iffetlidir ki dinin başkasının önünde açılmasını yasakladıkları yerleri örter.[419]

Yüce Allah iffeti erkek ve kadınlara emrederken ayrı ayrı zikretmiştir.[420] Her bir cinse yönelik olarak tekrar, iffetli kalmanın cinslerden birine özgü kılınamayacağını, kadının yaptığı her bir eylem iffetsizlik sayılırken, aynı eylemi gerçekleştiren erkeğin görmezlikten gelinemeyeceğini, iffetsizliği yapan ister kadın olsun, ister erkek olsun her ikisinin de iffetsiz olacağı anlamını çıkarmamızı sağlar.[421]

İffet sadece şehevi arzuların kontrol altında tutulması anlamına gelmez. Kur'ân-ı Kerim'de, ihtiyaç sahibi oldukları hâlde bu hâllerini başkalarından gizleyerek kimseye el

---

[413] *Lisânü'l-Arab*, XXIX.3018; *Tâcü'l-Arûs*, IV.172.
[414] *el-Müfredât*, s. 342.
[415] *et-Tefsîru'l-Münîr*, II.322.
[416] Bakara (2): 273; Nisâ (4): 6.
[417] Nûr (24): 33, 60.
[418] *Rûhu'l-Meânî*, XXII.31.
[419] *Tefhîmü'l-Kur'ân*, III.401.
[420] Mü'minûn (23): 30, 31; Ahzâb (33): 35.
[421] İbrahim Kasapoğlu, " Kur'ân'ın İffet Anlayışı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2003, s. 19.

avuç açmayan kimselerden de "iffet timsali kimseler" olarak bahsedilir.[422] Ebû Said el-Hudri'nin bu konudaki hatırası konuyu daha da belirginleştirmektedir: "Bir zaman yoksul düştük. Resulullahtan bir şey istemek için O'na gittim. Onun konuşmasındaki ilk sözü şu oldu*: "Kim iffetli ve vakarlı olursa Allah da onu iffetli vakarlı kılar. Kim, kendisini başkasına muhtaç göstermezse Allah da onu başkasına muhtaç etmez.*" Bunun üzerine kendi kendime dedim ki: *"Ben, iffetli ve vakarlı olsam Allah da beni böyle yapsa daha iyi olmaz mı?"* Ondan sonra oradan ayrıldım. Bundan sonra dünya bize meyletti. Öyle ki bizi mala boğdu."[423] Bu, Allah'ın iffetine mukabil dünyada verdiği nimettir. Ahirette ise iffet sahiplerinin günahlarını bağışlayarak cennet ile mükâfatlandıracağını müjdelemektedir.[424]

Kur'ân'da iffetli şahsiyet olarak Hz. Meryem ile Hz. Yusuf örnek olarak gösterilmiştir. Hz. Meryem'in babasız çocuk dünyaya getirmesinden dolayı, içinde yaşadığı toplum onu kınamış ve onun hakkında kötü şeyler düşünmüş, Allah ise onun doğru, temiz ve iffetli birisi olduğunu beyan ederek övmüştür: *"Annesi çok iffetli bir kadındır."*[425] Hz. Yusuf ise kendisine aşık olan Aziz'in karısının çirkin teklifine *"Ben Allah'tan korkarım."*[426] diyerek iltifat etmemiş, iffetli birisi olduğunu göstermiştir.

İffet Hz. Peygamber de kemale ermiştir. O gerek nübüvvetten önce gerek nübüvvet döneminde hep iffetli olarak yaşamış, bu hususta da tüm insanlığa örnek olmuştur. İffetin lüzumunu göstermek için her zaman şöyle dua ederdi: "*Allahım, senden hidâyet, takva, iffet ve gönül zenginliği dilerim."*[427]

Sonuç itibariyle, Yüce Allah Mü'minun ve Mearic surelerinde cennette ağırlanacak kimseler arasında afif olanları da zikreder. Aynı zamanda Allah'ın elçisi iffetli olanları, iffetlerini korumaya çalışanları Allah'ın sevdiğini haber vererek bu kimselerin övgüye layık kimseler olduğunu bildirmiştir.[428] Dolayısıyla mümin hayâ sahibi kimsedir. Şehevi arzularının esiri olmadığı gibi buna sebep olacak iş ve hareketlerden de uzak durur.

---

[422] Bakara (2): 273.
[423] *Câmiu'l-Beyân*, V.30.
[424] *Safvetü't-Tefâsîr*, II.525.
[425] Mâide (5): 75.
[426] Yûsuf (12): 23.
[427] Müslim: Zikir 72.
[428] *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.940; *Câmiu'l-Beyân*, V.30.

2.2.9.Mütevazı Olanlar

Tevazu (التَّوَاضُع) kelimesi Arapça "وَضع" kökünden gelen "tefâul" babının mastarıdır. Alçak gönüllü olmak, kibirlenmekten uzak durmak, kendini hor görmek, son derece itaatkâr ve uyumlu olmak anlamlarını ifade etmektedir.[429] Mütevazı kelimesi de bu vezinde ismi fail olup Türkçeye alçakgönüllü olarak tercüme edilmektedir.[430]

Tevazu, insanlara yumuşak davranmak, Yüce Allah'a karşı huşu içinde olmak, Hakk'a boyun eğmek demektir.[431] Kim ne söylerse söylesin Hakk'ı kabul etmektir.[432] Tevazunun zıddı ise kibirlenmektir. Nitekim inanmayanların en belirgin vasıflarından birisi, kendilerini bir yaratıcıdan müstağni sayarak büyüklük taslamalarıdır. Bu büyüklenme onları Yüce Allah'ın otoritesine uymaktan alıkoyar.[433]

Sevilen, övülen ve müjdelenenler arasında bulunan mütevazı kimselerin, âyetlerde Rahman'ın has kullarından olduğu haber verilmektedir: *"Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevâzu ile yürürler…"*[434] "Rahman'ın kulları (عِبَادُ الرَّحْمَنِ)" tamlaması bu kulların şerefini ve değerini beyan etmek içindir.[435] Zira Yüce Allah "kulluk" ismini kullukla meşgul olanlara tahsis etmiştir. Bu sıfat, mahlûkattaki sıfatların en değerlisidir.[436] "Rahman'ın kulları" sıfatına mazhar olanların arasında ilk olarak mütevazı kimselerin olduğunu görmekteyiz.

Müfessirler tevazu sahiplerinin niteliklerini şu şekilde belirtmişlerdir: Onların kulakları, gözleri ve diğer organları Hakk'a boyun eğmiştir. Kalplerinde Allah korkusu yer etmiştir. Âhireti bilmeleri, onları dünyadan alıkoymuştur.[437] Onlar kimseye zulmetmedikleri gibi, kendilerine zulmedildikleri zaman da intikam almaya kalkışmazlar. Yüce Allah'ın emirlerinin ifası ile mutmain olup huzur bulurlar.[438] İnsanlara yumuşaklıkla muamele ederler. Onlar yeryüzünde üstünlük ve fesat arzu etmezler.[439] Kibirlenmeyen,

---

[429] *es-Sıhâh*, III.1300; *Lisânü'l-Arab*, LI. 4860.
[430] D. Mehmet Doğan, *Temel Büyük …*, s. 589.
[431] Ali Toksarı, "Tevazu", *İslamî Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 617.
[432] Süleyman Uludağ, "Tevazu", *Yeni Dünya Dergisi*, Sayı: 141, İstanbul, Temmuz 2005, s. 24.
[433] Hüseyin Emin Sert, *Kur'ân'da İnsan Tipleri …*, s. 262.
[434] Furkân (25): 63.
[435] *et-Tefsîru'l-Münîr*, X.101; *Safvetü't-Tefâsîr*, II.369.
[436] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV.107; *et-Tefsîru'l-Münîr*, X.102.
[437] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X.320.
[438] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV.312.
[439] *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV.108; *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân* XV.467; *et-Tefsîru'l-Münîr*, X.95.

zorbalık taslamayan ve yeryüzünde büyüklenmek istemeyen kimselerdir.[440] Cahilliklere aldırış etmeyerek, kendilerine karşı cahillik edildiğinde aynı şekilde karşılık vermezler.[441] Vakitlerini ibadetle geçiren, ihlâs sahibi, Allah'ı zikretmekle huzur bulan[442], Allah'ın hükmüne razı kimselerdir.[443]

Kur'ân-ı Kerim'de bu kişilerin dört özelliğinden bahsedilir:[444]

1. Allah'ın adının anılması ile vicdanlarını ve kalplerini bir ürperti sarar.[445]
2. Mükellefiyetin zorluklarına, hastalık ve musibetlere sabrederler.[446]
3. Namazı vaktinde ve dosdoğru kılarlar.[447]
4. Sahip oldukları şeyleri Allah yolunda harcamakta cimrilik yapmazlar.[448]

Müslümanın yerine getirmekle sorumlu olduğu ibadetler alçakgönüllülük ile iç içedir. Kişi, namaz ibadetinde, rüku ve secde halinde "O'nun isim ve sıfatlarındaki mükemmelliği fark ederek Allah huzurunda alçakgönüllü bir boyun eğiş içerisinde bulunmaktayım" diyerek tevazusunu ifade eder. Oruç ibadetinde Allah'ın nimetleri olmadan yaşamanın imkânsız olduğunu, Allah önünde insanlarla eşit konumda bulunduğunu anlar ve alçakgönüllü bir şahsiyete bürünür. Zekât ibadetinde gerçek mal sahibinin Allah olduğunu bilerek malına ve mülküne olan aşırı bağlılıktan doğan büyüklük kompleksini kırar, kibir ve gurura kapılmaz, böylece alçakgönüllü olur. Hac ibadetinde ise kişi bembeyaz ihram örtüleriyle her türlü gösterişten uzaklaşır, insanlar arasındaki eşitliği öğrenir. Hac'da birey Allah'ın huzurunda kendini hesaba çeker, hata ve eksikliklerini görür. Kusurlarının farkına vardığında ideal olmadığını anlar ve Allah'ın huzurunda alçakgönüllü olmayı öğrenir.

Alçakgönüllü olmak Yüce Allah'ın övdüğü bir davranıştır ki onu rızasını ve cenneti kazanmaya vesile kılmıştır: *"(Ey Muhammed!) Allah'a itaat eden alçakgönüllülere*

---

[440] *Mefâtihu'l-Ğayb,* XXIV.108.
[441] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XV.468.
[442] *el-Keşşâf,* III.157; *Medâriku't-Tenzîl,* II.440.
[443] *Rûhu'l-Meânî,* XVII.230
[444] Hac (22): 34, 35.
[445] *et-Tahrîir ve't-Tenvîr,* XVII.261.
[446] *İrşadü'l Akli's-Selim,* VI.107; *Rûhu'l-Meânî,* XVII.230.
[447] *et-Tefsîru'l-Münîr,* IX.185.
[448] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* III.221.

müjdele.”[449]O’nun elçisi Hz. Peygamber de Allah’ın tevazu sahiplerinin derecesini yükselteceği müjdesini vermektedir.[450]

Ahlakı Kur’ân olan Hz. Peygamber de alçakgönüllülüğü değişmez bir hayat prensibi edinmişti. Nitekim hasta ziyaretine gider, cenazede bulunur, kölenin bile davetine icabet eder, ev süpürür, devesini bizzat kendisi bağlar ve yemini verir, koyununu sağar, elbisesinin yamasını dikerdi. Bir peygamber olmasına rağmen hizmetçisi ile birlikte oturup yemek yer, yiyeceklerini çarşıdan kendisi taşırdı; fakir, düşkün, yetim ve kimsesizlerle daha çok ilgilenirdi.[451]

Netice olarak alçak gönüllü olmak imanın getirdiği bir özelliktir. İman eden insan, Allah’ın yüceliğinin, büyüklüğünün farkındadır. Her şeyi yaratanın, her şeyin tek sahibinin, tüm nimetleri verenin Allah olduğunu bilir. Bu bilinç içerisinde olan mümin, Allah nazarında aciz olduğunun idrakinde olup kibirden ve kibre sebep verecek işlerden uzaklaşır; her hareketinde tevazu içerisinde olur. İşte bu, Yüce Allah’ın övdüğü, kendilerine cenneti vaat ettiği, derecelerini yükselteceği müjdesini verdiği bir haslettir.

2.2.10. Emanete Riâyet Edenler

Sözlükte “gönlün mutmain olması, korkunun bertaraf edilmesi”[452] anlamına gelen “أَمَنَ” kelimesinin masdarı olan *emanet* (الأَمَانَة), gerek Allah gerek insanlar tarafından başkasına tevdi edilen şey demektir.[453] Genel manada bu şekilde anlaşılan emanet “kişinin emin olma durumu”nu da ifade eder. Emin; kendisine maddi veya manevi her hangi bir şeyin gönül rahatlığı ile korkusuz bir şekilde teslim edilebilir ve istendiği zaman eksiksiz alınabilir olduğu kimsedir.[454]

Mümin elbette emanete riâyet edendir. Emanetin zıddı olan hıyanet münafıkların hasletidir. Hakkı gözetilecek olan bu emanet sadece bir mal veya eşyayı başkasına bir süre sonra almak üzere vermekten ibaret değildir. Müfessirler emanet kavramının mahiyetini açıklarken üç açıdan ele almışlardır:

---

[449] Hac (22): 34.
[450] İbn Mâce: Zühd 16.
[451] Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Câmi’ul-Usûl...* , s. 84.
[452] *el-Müfredât*, s. 30; *Tâcü’l-Arûs*, XXXIV.184.
[453] *Hak Dini Kur’ân Dili*, II.1370.
[454] *Hak Dini Kur’ân Dili*, II.1371.

1. İnsanın rabbine karşı olan emanete riâyet etmesi: Bu emanet, Allah'ın teşrii hükümleri, kullarına emrettiği farzlar ve kullarından istediği itaattir.[455] İbn Mes'ud "Her şeyde emanete riâyet etmek lazımdır. Abdestte, namazda, zekatta, oruçta vb. şeylerde." demiştir.[456] Bütün organların birer emanet olan vazifeleri vardır; dilin emaneti, onu yalan, gıybet, dedikodu, küfür, bid'at, çirkin söz vb. şeylerde kullanmamaktır. Gözün emaneti, onu harama bakmakta kullanmamaktır. Kulağın emaneti, onu boş ve yasak, çirkin, yalan, vb. şeyleri dinlemekte kullanmamaktır.[457]

2. İnsanın diğer insanlara karşı olan emanete riâyet etmesi: Bu emanete, emanet bırakılan şeyleri geri vermek; alışverişte aldatmamak; yöneticilerin halka adaletli davranması; âlimlerin insanları dünya ve ahirette faydalı olan amellere ve doğru inançlara sevk etmesi[458], kocanın hanımına, hanımın da kocasına karşı sadakatle namuslarını ve çocuklarının soylarını korumaları, çocuklarının terbiyelerine dikkat etmeleri[459], insanların sırlarını ve ayıplarını yaymamaları suretiyle riâyet edilir.[460]

3. İnsanın kendisine karşı olan emanete riâyet etmesi: İnsanın kendisi için gerek dinî gerek dünyevî hususlarda en faydalı ve en uygun olanı seçmesi; öfke, şehvet, cahillik sebebiyle ahiret hayatına zarar verecek şeylere yeltenmemesidir.[461]

Bütün kâinat Yüce Allah'ın mülküdür. Zira her şeyi O yaratmıştır. Her şeyin hakiki sahibi Allah'tır. Dolayısıyla insanların eşyalar üzerindeki mülkiyeti hakiki değil, mecazîdir. Yani insanların mülkünde gibi görünen varlıklar, insanlara hakiki sahibinden belli bir zaman için verilmiş birer emanettir. Bu sebeple insanın kendi malında veya kendi canında sınırsız derecede tasarruf hakkı yoktur.[462] Bunun bilincinde olan insanın dünyaya olan meyli ve zaafı da o derece az olur. İster evlat ister mal mülk ister sağlık sıhhat hususunda olsun; bunların asıl sahibinin kim olduğunun farkında olan insan, bunları yitirdiğinde kendisini hırpalamaz. Nitekim asr-ı saadet döneminde hanım sahabelerden Hz. Rumeysa oğlunun vefatına metanet gösterip o gün eşinin mahzun olmasını istemeyip vefat haberini

---

[455] *Câmiu'l-Beyân,* XIX.197; *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.143; XXIII.82, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXI.239; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XI.250; *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.1371; *et-Tefsîru'l-Münîr*, II.422.
[456] *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.143; *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.1371.
[457] *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.143; *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.1372.
[458] *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.143.
[459] *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.1372.
[460] *et-Tefsîru'l-Münîr***,** III.112.
[461] *Mefâtihu'l-Ğayb*, X.143; *Hak Dini Kur'ân Dili*, II.1372.
[462] Veli Ulutürk: "Kur'ân-ı Kerim'in Zulüm ve Zalim Dedikleri", *Atatürk ÜİFD*, Sayı:10, 1991, s. 102.

vermez. Ertesi sabah ise emanet sahibinin emanetini geri aldığını söylemek suretiyle eşini aynı zamanda teselli de ederek durumdan haberdar eder.[463]

Peygamberlerin, peygamber olmaları sebebiyle sahip oldukları özelliklerden biri de "emanet" sıfatıdır. Kur'ân-ı Kerim peygamberlerin emin kimseler olduğundan bahsetmekte, Nuh (a.s), Salih (a.s), Lut (a.s) , Şuayb (a.s), Yusuf (a.s), Musa (a.s) gibi peygamberleri örnek vermektedir.[464] Onlar her bakımdan güvenilir insanlardır. Onlar, Allah'a ait emanetleri hakkıyla yerine getirdikleri gibi, insanlar arasında da güvenilir ve emin olmanın temsilcisiydiler. Hz. Peygamber, risalet ve nübüvvet görevini yüklenmezden evvel, "Muhammed el-Emîn" yani "Güvenilir Muhammed" namıyla anılıyordu. Yüce Allah'ın nübüvvet görevi vererek insanların ona olan bu güvenini te'yid etmesi ile Hz. Peygamber "Eminü'l-Vahy" sıfatına nail oldu. Zira O kendisine gelen vahyi, ayniyle topluma bütün insanlığa, en ufak bir değişiklik yapmadan aktardı.[465]

Sonuç olarak Allah'ın vermiş olduğu emaneti yüklenerek mümin sıfatını kazanan müslümanlar, bu emaneti taşıma görevini hakkıyla yerine getirmek, her yerde bu hassas emaneti korumak, insanlar arasında emanet sahibi, yani emin (güvenilir) kimseler olarak herkese güzel örnek olmak zorundadırlar. Bu da, Hz. Peygamberin bizlere emanet olarak bıraktığı Kur'ân-ı Kerim'e ve O'nun sünnetine sarılmak ve bunları hayata aktarmak ile mümkündür. İşte bu sayede Firdevs cennetleriyle müjdelenenler ve cennette ikram görenler[466] arasında yer alan emin kimseler Allah'ın övgüsüne de mazhar olmuşlardır.

2.2.11. İhlâs Sahibi Olanlar

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın müjdelediği kimseler içerisinde ihlâs sahibi olanlar önde gelir. Sözlükte ayıp, kusur, leke bulunmayan temizlenmiş[467] anlamındaki خلص kökünden türeyen *ihlâs* (إخْلاص), din ıstılahında riyayı terk etmek[468], Allah dışındaki her şeyden uzaklaşmak[469] anlamına gelir. Bu şekilde hareket edenlere *muhlis* (مُخْلِص) adı verilir.[470]

---

[463] Detaylı bilgi için bkz: Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn*, I.260.
[464] A'râf (7): 68; Yûsuf (12): 54; Şuarâ (26): 105-109, 141-145, 178; Duhân (44): 17, 18.
[465] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. Basım, Anka Yayınları, İstanbul 2009, s. 98.
[466] Mü'minûn (23): 8; Meâric (70): 32.
[467] *es-Sıhâh*, III.919; *el-Müfredât*, s. 161; *el-Mu'cemü'l-Vesît*, I.249.
[468] *es-Sıhâh*, III.919; *Lisânü'l-Arab*, IX.962; *Kâmûsü'l-Muhît*, s. 330; *el-Mu'cemü'l-Vesît*, I.249.
[469] *el-Müfredât*, s. 161; *Tâcü'l-Arûs*, XVII.562.
[470] İsmail Karagöz, "İhlas", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yay., Ankara 2007, s. 299.

Müjdelenen kimseler arasında yer alan ihlâs sahiplerinin kimler olduğunu Yüce Allah Kur'ân'da zikretmiştir:

> *…İlâhınız, bir tek İlah'tır. Öyle ise O'na teslim olun. (Ey Muhammed!) O ihlâslı ve mütevazı insanlara müjdele! Onlar öyle kimseler ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah için) harcarlar*.[471]

İbn Kesîr bu âyette müjdelenen kimselerin tefsirini en güzel biçimde kendisinden sonra gelen âyetin yaptığını belirtir.[472]

Müfessirler ihlâs sahibi olan müminin özelliklerini şöyle açıklarlar: Onlar gönülden Allah'a bağlanan, ibadetlerinde içtenlikle O'na yönelen, O'ndan başka hiçbir batıl ilaha samimiyet ve sempati duymayan kimsedir. Allah rızasına uymayan hususlarda kimsenin hatırına, gönlüne bakmaz.[473] İlgisini, sevgisini yalnızca O'na yöneltir. Sahip olduğu her şeyi O'nun için feda etmeye hazırdır.[474] Ameli karşılığında ne dünyada ne de ahirette herhangi bir karşılık bekler.[475] Kötülüklerini gizlediği gibi iyiliklerini de gizler.[476] Övülmek veya yerilmek kendisi için farksızdır.[477] Havariler, Hz. İsa'ya Yüce Allah'a ihlâs ile ibadet edenler hakkında sorduklarında, "*Allah için amel eden, insanların kendisini övmesinden hoşlanmayan, bunu sevmeyendir*." cevabını vermiştir.[478]

Ahlak önderleri peygamberler, varlıkları ihlâsla yoğrulmuş kimselerdir. Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve Hz. Muhammed'in özellikleri anlatılırken Kur'ân onları ihlâslı kullar olarak nitelemiştir.[479] Çünkü Peygamberler tebliğ ve davetlerinde Allah'ın rızasından başka bir gaye gütmeyerek, ihlâslarını ortaya koymuşlardır.

İşte yaptığı işlerde halis niyet taşıyan ve sadece Allah rızası için çalışan kimse Allah'ın vaat ettiği mükâfata[480] kavuşacaktır. Kur'ân'da bildirildiğine göre şeytan ihlâslı

---

[471] Hac (22): 34, 35.
[472] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* X.61.
[473] *Hak Dini Kur'ân Dili,* I.517.
[474] *Tefhîmü'l-Kur'ân,* I.341.
[475] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* II.423*; Risale-i Kuşeyriye*, s. 364.
[476] *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn*, IV.761; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn Bustânü'l-Ârifin,* (trc. Abdülkadir Çiçek), Milli Gazete, Ankara 1997, I.11.
[477] Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn…* , I.12.
[478] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII.212; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX.255.
[479] Yûsuf (12): 22, 24; Meryem (19): 51; Sâd (38); 45, 46; Zümer (39): 11.
[480] Nisâ (4): 145, 146; Yûsuf (12): 24.

kişileri saptırmak için uğraşsa da bunda başarılı olamayacaktır.[481] Allah'ın kendisine ibadet için halis kıldığı ve şeytana karşı koruduğu bu kimselere[482] zarar veremeyecektir. Aynı zamanda ihlâs sahibi olanlar Allah'ın azabından da emin olan kişilerdir:*"Allah'ın ihlâslı kulları müstesnâ, onların hepsi (cehenneme) götürüleceklerdir."*[483] Nitekim Hz. Peygamber ihlâslı bir kalple iman eden kişinin kurtuluşa ereceğini haber vermektedir.[484]

Netice itibari ile mümin Allah'ın övdüğü ve çeşitli şekillerde mükâfatlandırdığı muhlis kimselerden olabilmesi için bütün söz ve fiillerinde sırf Allah'ın rızasını gözetmek zorundadır. Amelinin salih olmasını sağlayan ihlâs ve iyi niyettir.[485] İnsan bütün işlerinde samimi olarak Rabbine yöneldiğinde Allah'ın yardımı kendisine erişecek ve kurtuluşu elde etmesi kaçınılmaz olacaktır.

2.2.12. Allah'a Tevekkül Edenler

Allah'a sağlam bir şekilde iman etme ve güvenmenin tezahürü olarak Kur'ân'da övülen diğer bir haslet de tevekküldür. *Tevekkül* (تَوَكّل) lügatte; teslim olmak, güvenmek, dayanmak, işi başkasına havale etmek, başkasına karşı güven ve acziyetini ortaya koymak gibi anlamlara gelir.[486] Dinî bir terim olarak ise bir taraftan meşru hedefe ulaşabilmek için gerekli tüm çabayı gösterirken bir taraftan da Allah'a dayanıp güvenmek ve işin sonunu O'na bırakmak,[487]kişinin acizliğini açığa vurmakla birlikte Allah'a güvenip dayanması demektir.[488]

Tüm bu tanımlar çerçevesinde tevekkülü kısaca; müminin yapacağı işlerde zahirî sebeplere dayanıp gerekli tedbirleri aldıktan ve elinden gelen gayreti gösterdikten sonra, gönlünü bunlara değil de Allah'a bağlaması, O'na güvenip teslim olması ve işin sonucunu O'na havale etmesi olarak tanımlayabiliriz.

Kur'ân'da tevekkül fiili farklı türevlerde 58 âyette 70 defa zikredilmiştir.[489] Bu âyetlerde Allah'a sığınmak, O'na güvenip dayanmak, bağlanmak gerektiği; bunun, islam

---

[481] *Tefhîmü'l-Kur'ân*, V.89.
[482] *Câmiu'l-Beyân*, XX.147; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII.240.
[483] Sâffât (37): 127, 128. Ayrıca bkz: Sâffât (37): 38-40; 73,74; 160-163.
[484] *el-Müsned*, V.147.
[485] Musa Bilgiz,"Kur'ân'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", *Atatürk ÜİFD*, Sayı: 20, 2003, s. 137.
[486] *es-Sıhâh*, V.1845; *el-Müfredât*, s. 882; *Lisânü'l-Arab*, VI.4910; *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn*, IV.253.
[487] *Kitâbü't-Ta'rifât*, s. 70; Ahmet Saim Kılavuz, Mustafa Çağrıcı, "Tevekkül", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, IV, s. 2036.
[488] *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V.385.
[489] *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 396.

akidesinin bir gereği ve Allah'a samimi iman ve teslimiyetin zorunlu sonucu olduğu vurgulanmaktadır.[490]

Tevekkül hali güven duyulan varlığın, her yönden kendisine güvenilebilecek bir hususiyette olmasını gerektirir. Dolayısıyla tevekkülü yalnız Allah'a hasredebilmek için, öncelikle tüm güç ve kudretin sadece Allah'ta olduğuna O'nun izni olmadan hiçbir varlığın fayda ya da zarara güç yetiremeyeceğine, her şeyin fani ancak O'nun baki olduğuna, her şeyin O'na muhtaç, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığına ve bir benzerinin de bulunmadığına kalben iman etmek gerekmektedir. Bu sebeple kulun Allah'a tevekkülü, Allah hakkındaki bilgisi ve O'na olan imanı nispetindedir.[491]

Kur'ân'da Allah'a tevekkül edenlere örnek olarak birçok peygamber gösterilmiştir. Pek çok âyette peygamberlerin Allah'a tevekkül ettiği, O'na teslim olduğu ve O'na yöneldiği, mütevekkil olmada en yüksek noktaya ulaştıkları ifade edilir.[492] Hz. Muhammed'in Sevr mağarasında O'nu öldürmek üzere gelenlere yakalanmak üzereyken; Hz. İbrahim'in ateşe, Hz. Yusuf'un kuyuya atılması esnasında; Hz. Nuh ve Hz. Hud'un, kavimlerinin tüm nasihatlere kulak tıkayarak zalimliklerinin zirveye çıktığı ve nasihat dinleyecek durumlarının kalmadığı zamanda ve bunun gibi birçok peygamberin hep zor zamanlarında dayanıp güvendiği varlığın Allah olduğu bildirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken konu, bütün peygamberlerin elinden geleni yaptıktan sonra neticeyi Allah'a havale etmeleridir ki tevekkülde asıl önemli olan da budur. Bunun açık bir örneğini, kavmine karşı tevhit mücadelesi yapan Hz. Şuayb'ın şu ifadelerinde görmek mümkündür:

> *Şu'ayb, şöyle dedi: "Ey kavmim! Söyleyin bakayım, ya ben Rabbimden gelen açık bir delil üzere isem ve katından bana güzel bir rızık vermişse!. Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneliyorum.*[493]

Âyette Hz. Şuayb "*ıslaha gücüm yettiği kadar ıslahta bulunacağım.*[494]*, başarırsam Allah'ın yardımı iledir, ben Allah'a tevekkül ettim.*" şeklindeki ifadesi O'nun önce azmedip sonra tevekkül ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Şuayb'ın tevekkülü gereği gibi

---

[490] Ahmet Saim Kılavuz, Mustafa Çağrıcı, "Tevekkül", IV.2036.
[491] Ömer Çelik, Mustafa Öztürk, Murat Kaya, *Üsve-i Hasene***,** Erkam Yayınları, İstanbul 2003, I.79, 80.
[492] Bkz: Tevbe (9): 129; Yûnus (10): 71; Hûd (11): 56, 88; Yûsuf (12): 67; Ra'd (13): 30.
[493] Hûd (11): 88.
[494] *el-Keşşâf*, II.420, 421; *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, III.60.

yerine getirmesi kâfirlere Allah'tan azabın inmesini sağlamıştır.[495] Görüldüğü gibi âyetlerde, tevekkülün nasıl olması gerektiği peygamberlerin kıssaları yoluyla anlatılmış ve bu davranış Allah tarafından örnek gösterilerek taltif edilmiştir.

Tevekkül sahibinin "إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ *(Allah tevekkül edenleri sever.)*"[496] âyeti gereğince Allah'ın sevgisine mazhar olduğunu görmekteyiz. Böyle bir kimse büyük bir kurtuluşa ermiştir.[497] Bununla beraber Allah'a tevekkül eden kişiler, günümüzün en büyük sıkıntılarından biri olan psikolojik bunalım ve stres gibi durumlardan da uzaktır. Çünkü tevekkül, bu durumları besleyen korku, kaygı, hırs, tamah, haset gibi çirkin huylardan insanı arındırır. İnsana gönül huzuru verir. Her şeyin Allah'tan geldiğini ve her şeyin de Allah'ın elinde olduğunu bilmek insana hem sabır hem ümit aşılar ki bu da insan için çok büyük bir güçtür.

Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki, Kur'ân'da övülen, Allah'ın sevgisine kavuşan insan, mütevekkil insandır. Mütevekkil insan da her ne iş yaparsa yapsın, o işi kurallarına uygun olarak yapar, çalışır, sabrederek Allah'tan başarısı için yardım ister, Allah'ın kendisini muvaffak kılacağına itimat eder ve işin sonucuna razı olur.[498] Mütevekkil olanlar herhangi birini, yardım istemek ve ona güvenmek suretiyle, Allah'a ortak koşmazlar, Allah'a sığınırlar. İhtiyaçlarını gidermeyi sırf O'ndan isterler.[499] Allah'a dayanır, işlerini Allah'a havale edip, O'ndan başka kimseden korkmaz ve başkasından hiçbir şey ümit etmezler.[500] İşte bu özelliğe sahip olan müminler Kur'ân'da çok açık bir şekilde övülmüştür.

Ahlakî konular açısından Kur'ân'da övülen insanları da böylelikle incelemiş bulunuyoruz. Bu kısımda zikrettiğimiz insanların yaptığı davranışlar, daha çok kalpteki duygulardan kaynaklanarak dışarı yansıyan erdemli davranışları içeren ahlak mevzularını içermektedir. Hoşgörülü ve bağışlayıcı olan, boş işlerden yüz çeviren, mütevazı olan, şükreden, sabreden, sözünü yerine getiren, adil olan, iffetini koruyan, emanete riâyet eden, ihlâs ve tevekkül sahibi muttakiler; özünde, sözünde ve davranışlarında tam bir islam ahlakını temsil ederler.

---

[495] Hayati Aydın, "Kur'ân'da İrade-Azm ve Tevekkül", *Tasavvuf*, Sayı: 22, 2008, s. 67.
[496] Âl-i İmrân (3): 159.
[497] *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn*, IV.490.
[498] İsmail Karagöz, "Tevekkül", *Dini Kavramlar …*, s. 658.
[499] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, II.286; *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, III.1476.
[500] *Fethu'l-Kadîr*, IV.611.

Çalışmamızın omurgasını oluşturan bu bölümde, Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan'ı birinci bölümde ele aldığımız Kur'ân'da övgü ifadelerinde yerini bulan özellikleri amel ve ahlak bakımından ele alarak gruplar halinde inceledik. Zikrettiğimiz insan grupları bir bütünü oluşturan en önemli etmenlerdir. Bu bütün ise; Allah'ın arzu ettiği insan tipi olan ve insan-ı kâmil olarak nitelenen olgun müminlerdir.

SONUÇ

"*Kur'ân-ı Kerim'de Övülen İnsan*" başlığı çerçevesinde hazırladığımız, övgü ile ilgili ifadeleri ve bu övgüye muhatap olanları konu edinen tezimiz; bu dünyada Allah'ın arzu ettiği insan tipinin özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Çalışmamıza başlarken övülen insan ile ilgili âyetleri derlediğimizde, bu kimselerin çeşitli ifadelerle övüldüğünü fark ettik. Hatta aynı özelliğin önemine binaen değişik ifadelerle tekrar tekrar övüldüğüne şahit olduk. Dikkatimizi çeken bu husus bizi, çalışmamızın ilk bölümünü Kur'ân-ı Kerim'de övgüye mazhar olan insanlara Allah'ın ne şekillerde hitap ettiğini maddeler halinde incelemeye sevk etti. Kelime manalarına da değinerek ele aldığımız bu övgü ifadelerini incelerken, Yüce Allah'ın kullarını başıboş bırakmadığını, onları çeşitli şekillerde taltif ederek güzel huylar kazanmalarına teşvik ettiğini gördük.

Çalışmamızın gövdesini oluşturan ikinci bölümde ise birinci kısımda açıkladığımız Yüce Allah'ın övgüyle hitap ederek muhatap aldıklarının kimler olduğunu amel ve ahlak bağlamında tespit edip, Kur'ân-ı Kerim'den örneklerle destekleyerek izah ettik. Bu bölüme genel bir perspektiften bakıldığında; ayrı ayrı özelliklere sahip insan grupları olarak zikrettiğimiz övülen insanların, Kur'ân bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde aslında tek bir insan tipini oluşturduğu görülecektir. Bu insan ise; Kur'ân'ın idealize ettiği insan tipi olan ve insan-ı kâmil olarak nitelenen mümin şahsiyettir.

Çalışmamız, kişinin Yüce Allah'ın taltif ederek muhatap aldığı kimseler zümresinden olup olmadığını değerlendirme hususunda bir yol gösterici olarak görülebilir. Tekrarının mümkün olmadığı bu dünya hayatını bir fırsat bilerek Allah'ın övdüğü kimselerden olabilmenin yolunu göstermektedir.

Bir insanı yerli yerince övmek, yaptığı iyi bir davranıştan dolayı onu takdir etmek, onun kendisini geliştirmesi açısından çok önemlidir. Eğitim psikolojisi açısından da değerlendirildiğinde övgü, bir davranışa teşvik eden ve o davranışın tekrarına yol açan bir eylemdir. Övgüye layık kimseleri övmek, cemiyet arasında faziletin artmasına sebep olabileceği yönüyle güzel bir teşvik aracıdır. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber de ashabını çeşitli vesilelerle övmüş, her sahabîyi başkalarından üstün yönleriyle ele alarak bu meziyetleriyle iftihar etmiştir.

Kur’ân’daki övgü ifadeleri, Kur’ân’ın nitelik ve davranışlarıyla örnek gösterdiği insanların kimler olduğu konusunda inanan insanları harekete geçirme eğilimi taşır. Öyle ki bu övgüler ve müjdeli ifadeler, tarih içerisinde birçok kereler insanların manevi gücünü arttırmada bir araç olarak kullanılmıştır. Bunun en önemli örneklerini Osmanlı tarihinde görmek mümkündür. Osmanlı, orduları cihada teşvik etme ve manevi gücünü arttırma konusunda Kur’ân’ın müjdeli âyetlerine başvurmuştur.

Güzel davranışları yapmaya yönelik motivasyon oluşturmada övgü değeri taşıyan ifadelerin büyük yeri olduğu aşikardır. Bilhassa Kur’ân’da dikkat çeken yaklaşımlar arasında amelî ve ahlakî davranış ve özellikleri benimsetmede etkili bir yöntem olarak Allah’ın söz konusu davranışı çeşitli formlarda takdir edip etmediği üzerinde durulmuştur. Böylece kul iyi davranışı Allah’ın takdirini kazanmak için yerine getirecektir. Üstün kişilik özelliklerinin ön plana çıkarılmasında bu yönteme sıklıkla başvurulduğu düşünülürse, bunun ilahi ahlak örnek gösterilerek yapılması büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak kişinin duygu, düşünce, söz, davranış ve diğer kişisel özellikleri hakkında yönlendirmede bulunan pek çok âyette; Allah’ın övgüsünü kazanmaya dair teşvik cümlelerine bir yöntem olarak müracaat edilmiştir. Günümüzde ahlak eğitiminde, eğitilen bireye yaptığı davranışlar hakkında geri bildirimde bulunurken de zaman zaman bu tür bir yaklaşım sergilemenin yararı şüphesiz görülecektir.

Bununla beraber Allah’ın övmüş olduğu kişiler, günümüzün en büyük sıkıntılarından biri olan psikolojik bunalım ve stres gibi durumlardan da uzaktır. Çünkü onların sahip olduğu özellikler, bu durumları besleyen korku, kaygı, hırs, tamah, haset gibi çirkin huylardan insanı arındırır. Bu özelliklerdeki insanın gönlü huzur doludur. Onlar başka varlıkların övgülerine iltifat etmezler. Onlar için asıl değerli olan şey Allah’ın takdirini kazanmaktır. Her şeyin Allah’tan geldiğini ve her şeyin de Allah’ın elinde olduğunu bilirler. Böylelikle kendilerine hem sabır hem ümit aşılarlar ki bu da onlar için çok büyük bir güçtür.

Allah’ın övgüsünü kazanmak kulun erişebileceği en üstün fazilettir. Kendi içlerinde taşıdığı değer bâkî olsa da ne sevap elde etmek ne de bireysel anlamda mutluluğu yakalamak, Allah’ın övgüsünü elde etmenin fevkinde sayılabilir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Allah’ın övgüsünü kazanmak veya kaybetmek; bizzat kulun inisiyatifindedir ve bu noktada her kul sergilediği yaklaşımın karşılığını görür.

Kur’ân hayatın her alanında dini değerleri ve ilahi ahlakı yaymıştır. Bunu yaparken evrensellik özelliği gereği tek bir üslupla yetinmemiş, toplumda ulaşamadığı insan

kalmamasını sağlayacak kadar geniş bir yöntem çerçevesinde hareket etmiştir. Kimi insanlara imanın aydınlatıcı ve huzur verici boyutunu hissettirerek Allah'ın sevgisini, dostluğunu, beraberliğini ve razılığını bildirmiş, kimilerine Allah'ın engin sevgisine ve merhametine kavuşmayı ve üstün derecelere sahip olduklarını müjdelemiş, kimilerine de sergilediği davranışların sevap, cennet ve kurtuluşlarına sebep vb. belirli sonuçlarının olacağını hatırlatmıştır.

Bu konu her yönüyle tekrar tekrar araştırılmaya değer bir alandır. Günümüz din eğitimcilerinin, psikologların, sosyologların ve ahlak teorisyenlerinin Kur'ân âyetlerinden alacakları yöntem ve vizyon desteği çok ciddi boyutlarda olmalıdır. Bu tezde gerçekleştirildiği gibi sadece örneklemekle kalınmayıp dinin düşünce ve davranışlara ahlakî değer yüklemede kullandığı kalıplar ve lafızlarda detaylarıyla ortaya konulmalıdır. Bununla beraber Kur'ân'ın istediği kişilik özellikleri, günümüz insanlarının nasıl tatbik edebileceği bakış açısıyla yeniden değerlendirilmelidir.

Kur'ân'ın değerler olarak ortaya koyduğu örnek nitelikleri sergileme konusunda müslüman olan her birey ve toplumun birbiriyle yarışması ve kendilerini bu örnek niteliklere sahip olmakla değerlendirmesi gerekir. Bu tür övgü içerikli ifadelerde belirtilen nitelikler, müslüman birey ve toplumlar için gösterilen ideal noktalardır. Bir takım insan ve topluluklar, tarihin farklı kesitlerinde bu ideal hedefleri yakalamışlardır. Bunlar içerisinde Kur'ân'da yerini bulan ve kıyamete kadar gelecek olan insanlara örnek teşkil edecek olan şahıs ve topluluklar olduğu gibi bunların dışında günümüze kadar gelmiş ve bu ideali yakalamış kişiler ve topluluklar da olmuştur. Burada üzerinde durulması gereken, bu idealin geçmişte yaşandığından hareketle bugün de yaşanabileceğini ortaya koymak ve ifade edilen niteliklerin uzağında kalmamaktır.

KAYNAKÇA

Abdülbaki, Muhammed Fuad (ö:1388/1963). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut 2005/1425.

Ak, Ahmet, "Maturidi'nin Şükür Anlayışı", *Ankara ÜİFD*, Cilt: 47, Sayı: 2, 2006, 185-194.

Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

Alper, Ömer Mahir. "İtaat", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIII, 444.

Altuntaş Abdurrahman, Kur'ân'da Temel Siyasî Kavramlar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2009, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdullah (ö:1270/1854). *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut t.y.

Aydemir, Abdullah, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara 1996.

Aydın, Cengiz: "Derece", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, IX, 169-170.

Aydın, Hayati. "Kur'ân'da İrade-Azm ve Tevekkül", *Tasavvuf*, Sayı: 22, 2008, 59-79.

Bebek, Âdil: "Ceza", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 469-470.

Bebek, Âdil: "Felah", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 300-301.

Beydâvî, Kâdî Nasruddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer (ö: 685/1288). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mısır 1968.

Bilgiz, Musa. "Kur'ân'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", *Atatürk ÜİFD*, Sayı: 20, 2003, 129-158.

Bilgiz, Musa. "Kur'ân'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", *Atatürk ÜİFD*, Sayı:25, 2006.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö:256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981.

Bulut, Mehmet. *Delilleriyle İslâm Akâidi*, Erkam Yayınları, İstanbul 2010.

Bursevî, İsmail Hakkı (ö.1063/1652). *Rûhu'l Beyân Tefsiri*, 2. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul 1996.

Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, Ankara 1988.

Canbulat, Mehmet. “Ahde Vefâ”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. Basım, Anka Yayınları, İstanbul 2009.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö:393/1003). *es-Sıhâh Tâcü’l-Lüga ve Sıhâhü’l-Arabiyye*, Beyrut 1990.

Cürcânî, Ali b. Muhammed (ö:816/413). *Kitâbü’t-Ta'rifât*, Kahire 1357/1938.

Çağrıcı, Mustafa. “Af”, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, I, 44-45.

Çağrıcı, Mustafa. “Ahit”, *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, I, 56-57.

Çağrıcı, Mustafa.“Dostluk”, *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, I, 419-421.

Çağrıcı, Mustafa. “Dostluk”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, IX, 511-513.

Çağrıcı, Mustafa: “Emri bi’l-Ma’rûf Nehyi ani’l-Münker”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XI, 138-141.

Çağrıcı, Mustafa. “İnfak”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII.289.

Çağrıcı, Mustafa. “İtaat”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yay., İstanbul 2006, II, s. 1010.

Çelik, Ömer; Mustafa Öztürk; Murat Kaya. *Üsve-i Hasene*, Erkam Yayınları, İstanbul 2003.

Çelik, Ömer. *Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur’ân’da İnsan*, Akademi Yayınları, İstanbul 2010.

Çetiner, Bedrettin. *Fâtiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö:255/869). *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Demirci, Mehmet. “Kur’ân-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XII, 2002, 263-285.

Dikmen, Hamit. "Hz. Peygamber'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi", *Çorum ÜİFD*, Cilt:3, Sayı: 2, 2003, 1-8.

Doğan, D. Mehmet. *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1984.

Doğan, İsa. "Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyasî Duruşu", *Ondokuz Mayıs ÜİFD*, Sayı: 22, 2006, 37-47.

Dumlu, Ömer. *Kur'ân'da Ma'rûf ve Münker*, Ravza Yayınları, İstanbul 1994.

Dumlu, Ömer. *"Kur'ân-ı Kerim'de Salah Meselesi"*, TDV Yay., Ankara 1992.

Durmuş, Zülfikar. "Kur'ân'a Göre İnsan İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâki İlke: Ahde Vefâ", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:3, 2002, 77-95.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö:275/889). *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Ebû Hayyan el-Endülüsî, Muhammed b. Yusuf (ö:745/1344). *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmâdi (ö:982/1574). *İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyad t.y.

Ece, Hüseyin Kerim. *Cihad Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul 2006.

Ece, Hüseyin Kerim. *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

Ergül, Adem. *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, Altınoluk Yay., İstanbul 2000.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub (ö:817/1428). *Kâmûsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö:505/1111). *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn*, (çev. Sıtkı Gülle), Huzur Yayınevi, İstanbul 1998.

Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddîn. *Câmi'ul-Usûl ve Eki*, (trc. Hüsameddin Fadıloğlu), Milsan Basın Sanayi A.Ş.,İstanbul 2007.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed b. Abdullah (ö:403/1014). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Kahire 1417/1997.

Haşimi, M. Ali. *Kur'ân ve Sünnet'e Göre Müslüman Şahsiyeti*, (trc. Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 2009.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (ö:1393/1973). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî (ö:546/1151). *el-Muharrerü'l-Vecîz fî-Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

İbn Cevzî, Ebû'l Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö:597/1201). *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, y.y., t.y.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö:327/938). *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Riyad 1417/1997.

İbn Esir, Ebû'l Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö:630/1232). *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed (ö:241/855). *el-Müsned*, İstanbul 1981/1401.

İbn Kayyım el-Cezviyye. *Sabredenler ve Şükredenler*, (trc. Zeynelâbidin Tatlılıoğlu), İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

İbn Kayyım el-Cevziyye. *Zâdü'l-Mead fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, (thk. Şuayb Arnavut, Abdülkadir Arnavut), 26. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut t.y.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer (ö:744/1372). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire 1421/2000.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. *el Bidâye ve'n Nihâye*, y.y. 1997/1417.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö:273/886). *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî (ö:711/1311). *Lisânü'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbüllah, Haşim Muhammed), Dâru'l-Maârif, Kahire t.y.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî (ö:230/845). *Kitabü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (ö:543/1148). *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

İbrahim Mustafa; Ahmet Hasan ez-Ziyâd; Hamit Abdülkâdir; Muhammed Ali en-Neccar. *el-Mu'cemü'l-Vesît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Kandemir, Yaşar, *Peygamberimin Sevdiği Müslüman*, 20. Baskı, Zafer Yayınları, İstanbul 2010.

Kandemir, Yaşar; İsmail Lütfi Çakan; Raşit Küçük. *Riyâzü's-Sâlihîn*, Erkam Yayınları, İstanbul 1431/2010.

Kara, Osman. Kur'ân'da İnsan Tipleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2002, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Karaca, Faruk. "*Dilimizde Dinî İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar*", *Atatürk ÜİFD*, Sayı: 14,1999, 227-243.

Karagöz, İsmail. "Cihad", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Karagöz, İsmail. "İhlâs", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Karagöz, İsmail. "Kurtuluşa Erenler", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Karagöz, İsmail. "Rıdvan", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Karaman, Hayrettin; Mustafa Çağrıcı; İbrâhim Kâfi Dönmez; Sadrettin Gümüş. *Kur'ân Yolu*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Kasapoğlu, İbrahim. "Kur'ân'ın İffet Anlayışı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2003, 5-25.

Kâsımî, Muhammed Cemâleddin (ö:1332/1914). *Mehâsînü't-Te'vîl*, Beyrut 1376/1957.

Kaya, Remzi. *Kur'ân'da Dostluk İlişkileri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

Kayaoğlu, İsmet. "İslam'da Adalet Mefhumu", *AÜİFD*, Sayı: 27, 1985, 201-206.

Keskin, Hasan. "Kur'ân'da Lağv Kavramı", *Cumhuriyet ÜİFD*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2000, 129-150.

Kesler, Muhammed Fatih. *İstiâze Besmele ve Fâtiha Tefsiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Kesler, Muhammed Fatih. "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar (II)", *AÜİFD*, Cilt: 44, Sayı: 1, 2003, 19-39.

Kılavuz, Ahmet Saim."Hazane-i Cennet ve Cehennem", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed: İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, II, 745.

Kılavuz, Ahmet Saim; Mustafa Çağrıcı. "Tevekkül", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), MÜİFV Yayınları, İstanbul 2006, IV, s. 2036.

Köksal, M. Âsım. *Peygamberler Tarihi*, 6. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2002.

Köksal, M. Âsım. *İslam Tarihi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2006.

Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö:671/1273). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2006/1427.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Havâzin b. Abdülmelik. *Risale-i Kuşeyriye*, (çev. Ali Arslan), Alperen Yayınları, Ankara 2003.

Kutup, Seyyid. *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, (çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu), Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Himyerî (ö:179/795). *el-Muvatta'*, İstanbul 1401/1981.

Merâğî, Ahmed Mustafa (ö:1364/1945): *Tefsîru'l-Merâğî*, y.y. 1365/1946.

Mevdûdi, Seyyid Ebû'l-A'la. *Tefhimü'l-Kur'ân*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

Mukâtil b. Süleyman. *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, (çev. Beşir Eryarsoy), 2. Baskı, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.

Münir Hasan. Kur'ân'da Savaş Olgusu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2008, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. (ö:261/875). *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali. (ö. 303/915). *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed (ö:710/1310). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Mârife, Beyrut t.y.

Ocak, Metin. *Kur'ân'da İhsan ve Muhsin Kavramları*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999.

Önal, Recep. "Kur'ân'da İmânî ve Ahlakî Bir Tavır Olarak Sabır", *Cumhuriyet ÜİFD*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2006, 439-466.

Özarslan, Selim. "İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak (el-Emru Bi'l-Maruf Ve'n-Nehyu Ani'l-Münker) Prensibi Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmi Dergi*, DİB Yay., Cilt: 42, Sayı:3, 2006, 79-94.

Özarslan, Selim. “Kur’ân’da Tevbe Kavramına Kelam Açısından Bir Yaklaşım”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı 1, 2002, s. 353-382.

Özel, Ahmet. “Cihad”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VII, 527-531.

Özsoy, Ömer; İlhami Güler. *Konularına Göre Kur’ân (Sistematik Kur’ân Fihristi)*, 10. Baskı, Fecr Yayınevi, Ankara 2005.

Öztürk, Mustafa. “Sadaka Kavramının Kur’ân’daki Anlam Çerçevesi”, *Ondokuz Mayıs ÜİFD*, Sayı:12-13, 2001, 457-487.

Paçacı, İbrahim. “Ceza”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 3. Baskı, DİB Yay., Ankara 2007, s. 98, 99.

Râgıb el-İsfehânî, Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö:502/1108). *el-Müfredât fî Ğaribi’l- Kur’ân*, (thk. Muhammed Halil Aytênî), Dâru'l-Mârife, Beyrut 1422/2001.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö:606/1210). *Mefâtihu’l-Ğayb, (Tefsîru’l-Kebîr*), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1401/1981.

Rıfat, Ahmet. *Tasvîr-i Ahlâk*, Tercüman Yayınları, İstanbul, t.y.

Sâbûni, Muhammed Ali. *Safvetü’t-Tefâsîr*, 4.Baskı, Dâru’l-Kur’âni’l-Kerim, Beyrut 1402/1981.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 4. Baskı, TDV Yay., Ankara 2005.

Seâlibî, İmam Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf Ebî Zeyd (ö:875/1485). *el Cevâhiru’l-Hisân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, (thk. Ali Muhammed Muavvıd, Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Lübnan 1418/1997.

Semerkandî, Ebû’l-Leys Nasr b. Muhammed (ö:727/1327). *Tenbîhü’l-Gâfilîn Bustânü’l-Ârifin*,(trc. Abdülkadir Çiçek), Milli Gazete, Ankara 1997.

Sert, Hüseyin Emin. *Kur’ân’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004.

Sinanoğlu, Mustafa. “İman”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXII, 212-214.

Soysaldı, H.Mehmet. “İslâm’da Tevbe”, *Tasavvuf*, Sayı: 6, 2001, s. 81-90.

Suruç, Salih. *Peygamberimiz’in Hayatı*, Nesil Yayınları, 211. Baskı, İstanbul 2011.

Suyûtî, Ebûl'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr (ö:911/1505). *ed-Dürru'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr*, Kahire 1424/2003.

Suyûtî, Ebûl'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr (ö:911/1505): *Tefsîru'l Celâleyn*, Dımeşk t.y.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabeddin Ömer (ö:655/1191). *Avârifü'l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, (çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz), Vefa Yay., İstanbul 1990.

Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Nefsin Ayıpları*, (çev. Mehmet Ali Kara), İlke Yayınları, İstanbul 2006.

Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834): *Fethu'l-Kadîr*, Dımaşk 1419/1998.

Şimşek, M. Sait. *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2001.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (ö:360/970). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Kahire t.y.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (ö:310/922). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân*, Kahire 2001/1422.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (ö:310/922): *Târihu't-Taberî*, (thk. Muhammed Fazıl İbrahim), 2. Baskı, Dâru'l-Maârif, Mısır, t.y.

Temel, Nihat. *Kur'ân'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. Sevre es-Sülemi (ö:279/892). *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Toksarı, Ali. "Tevazu", *İslamî Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Topbaş, Osman Nuri. *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul 2002.

Turabî, Vuslat. *Esmâ-i Hüsna*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2008.

Uludağ, Süleyman. "Halife", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XV, 299-300.

Uludağ, Süleyman. "Rızâ", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2008, XXXV, 56-57.

Uludağ, Süleyman. "Tevazu", *Yeni Dünya Dergisi*, Sayı: 141, İstanbul, 2005.

Ulutürk, Veli. "Kur'ân-ı Kerim'in Zulüm ve Zalim Dedikleri", *Atatürk ÜİFD*, Sayı: 10, 1991, 96-117.

Uyanık, Mevlüt. “İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanîfe’nin Siyasî Duruşu”, *İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri,* Kur’ân Araştırma Vakfı Yayınları, *Mudanya/*Bursa 16-19 Ekim 2003, 118-131.

Wensınck, A. J. (ö:1358/1939). *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî*, Leiden 1936/1355.

Yavuz, Yunus Vehbi. *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Feyiz Yayınları, İstanbul 1972.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara, t.y.

Yıldız, Abdulvahap. “Meybudîye göre Aşk, Muhabbet ve Dostluk”, *Harran ÜİFD*, Sayı: 2, 2001, 165-175.

Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2007.

Zebîdî, Muhûbiddîn Ebû’l-Feyz Muhammed Murtaza b. Muhammed (ö:1205/1790). *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Kuveyt 1385/1965.

Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. (ö:538/1143). *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûnü’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl,* Dâru'l-Fikr, Riyad 1998/1418.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru’l-Vecîz ale Hâmişi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 3. Baskı, Dâru’l-Fikr, Dımeşk 1423/2002.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru’l Münîr*. (trc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), Risale Yayınları, İstanbul 2008.